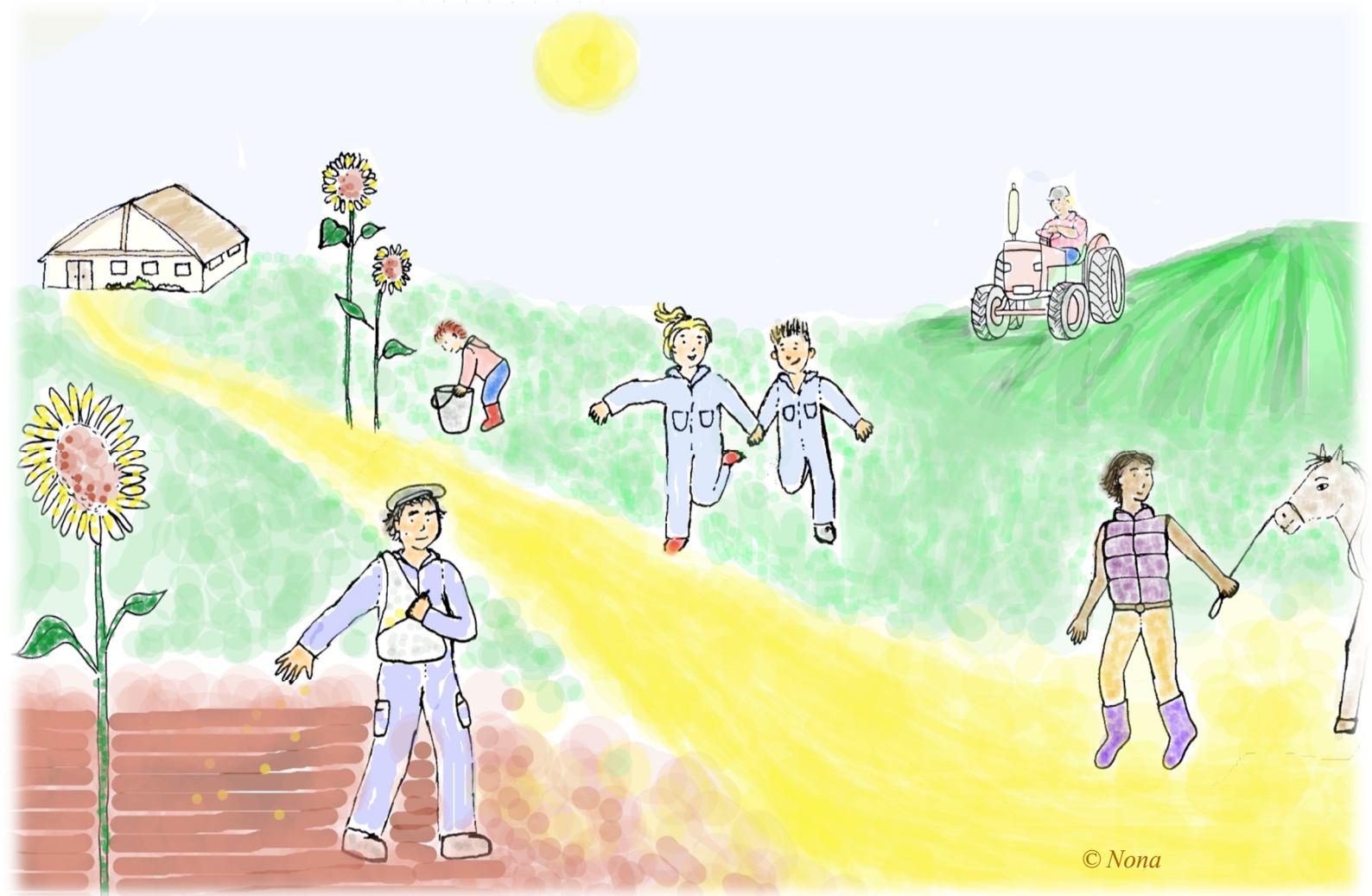

Wageningen University – Department of Social Sciences

MSc Thesis Chair group Knowledge, Technology & Innovation

Zorgboer, wat bezielt je? Een onderzoek naar diepere drijfveren en herkenning in de praktijk. Kwalitatief explorerend onderzoek op vier zorgboerderijen in Nederland.

© Nona

19 juli 2018

Student: Nona de Kloe-Bouwman

Registratienummer: 901002114090

MSc: International Development

Specialisatie: Knowledge, Technology & Innovation

Thesis Code: CPT-80833

Begeleider: Kees Jansen

Deze scriptie is tot stand gekomen in opdracht van de wetenschapswinkel van Wageningen University en is uitgevoerd als onderdeel van het project ‘Zin in landbouw en zorg. Diepere drijfveren van zorgboeren en hoe dat tot uiting komt in hun praktijken’.

Opdrachtgevers zijn

- Stichting Omslag
- Zorgboerderij 't Paradijs

In het kader van het project is in overleg met de opdrachtgevers een begeleidingscommissie gevormd. Deze bestaat uit Stichting Omslag (Wouter Joop en Truida de Raaf), 't Paradijs (IJsbrand Snoeij), Ina Horlings als wetenschappelijke deskundige, Judith, coördinator van de Wetenschapswinkel en Marjolein, de projectleider-onderzoeker. De begeleidingscommissie denkt mee over het onderzoek en heeft een rol in het verder brengen van de resultaten.

INHOUD

Woord vooraf.....	iv
Abstract.....	v
Samenvatting	vi
Afkortingen.....	vii
Zorgboerderijen: behoud van kleinschalige landbouw en voorbeeld voor inclusie	1
0.1 Huidige staat van het onderzoek	3
Diepere drijfveren en motivaties.....	4
Concluderend	5
0.2 Probleemstelling.....	5
0.3 Doelstelling	6
0.4 Onderzoeksvraag.....	6
0.5 Methoden.....	7
0.5.1 Literatuurstudie	7
0.5.2 Casestudies.....	7
HOOFDSTUK 1. Theoretisch kader	11
Van diepere drijfveren naar het vormgeven van de praktijk.....	11
Het ethische component van het sociale leven	11
Zelfeffectiviteit	13
Diepere drijfveren en Praktijk.....	13
Overdracht en herkenning van waarden en drijfveren	14
Zorgboeren als waardenuitdragers	15
Symbolisch interactionisme	15
Concluderend	16
HOOFDSTUK 2. De dagelijkse dingen op de zorgboerderij.....	17
Een dag op de zorgboerderij.....	17
2.1 Administratie	19
2.2 Fysiek contact	19
2.3 Veel versus weinig structuur in de dagindeling.....	20
2.4 Een gemeenschap waarin we elkaar helpen.....	21
2.5 Individueel maatwerk	21
2.6 Medewerkers en vrijwilligers	22
2.7 Bedrijfsmatigheid en nuttig werk?.....	22
2.8 Persoonlijke betrokkenheid van de zorgboer en het gezin.....	23
2.9 Tussen de dieren en de natuur.....	24

2.10 Gelijkwaardigheid.....	25
Duiding.....	26
HOOFDSTUK 3. Wat zijn de diepere drijfveren van de zorgboer en hoe werken deze door op de zorgboerderij in de praktijk?	27
3.1 Wat zijn de diepere drijfveren van zorgboeren?	27
I. De Uitdaging	29
II. De Ander	35
III. De Levensstijl	41
IV. De Essentie	47
Wat verder opvalt.....	54
Concluderend	56
3.2 Hoe werken deze drijfveren door in de praktijk van de boerderij?	59
Zorgboerderij 1	60
Zorgboerderij 2	61
Zorgboerderij 3	62
Zorgboerderij 4	62
Concluderend	63
3.3 Welke diepere drijfveren van de zorgboer worden door de deelnemers en medewerkers herkend?	64
Herkenning van de diepere drijfveren.....	64
Concluderend	70
3.4 Spanningsvelden tussen verschillende drijfveren	70
HOOFDSTUK 4. Discussie.....	72
Diepere drijfveren van zorgboeren.....	72
Uitdagingen en beperkingen.....	74
HOOFDSTUK 5. Conclusie	76
Aanbevelingen.....	77
Bibliografie	79
Bijlagen.....	82
I. Respondentnummers	82
II. Specificaties per zorgboerderij.....	83
III. Interviewhandleiding	84
IV. Vooraf opgestelde codelijst	86

De scriptie die voor u ligt is het eindproduct van de Masteropleiding International Development aan de Wageningen Universiteit. In deze scriptie heb ik gekeken naar de diverse drijfveren van boeren¹ om zorgboer te worden, en hoe deze drijfveren vorm hebben gegeven aan de praktijk op de zorgboerderij. Ik heb een grote fascinatie voor zorgboeren als sociale innovators die landbouw en zorg combineren. Zorglandbouw vergroot de mogelijkheden voor een duurzaam bestaan voor kleinschalige boeren. Bovendien heeft de zorglandbouw zorgvragers vele kwaliteiten te bieden, die ook in deze scriptie aan bod komen.

Mijn dank gaat uit naar de zorgboeren, medewerkers en deelnemers die tijd hebben genomen om bij te dragen aan dit onderzoek. Ik heb genoten van mijn bezoek aan de zorgboerderijen, elk met hun verscheidenheid en eigenheid. Ik ervoer bij allen een grote gastvrijheid. De openheid in gesprekken heeft bijgedragen aan de waardevolle data.

Deze scriptie is geschreven als onderdeel van het onderzoeksproject ‘Zin in zorglandbouw’. Ik wil iedereen van de begeleidingscommissie hartelijk danken voor hun inbreng. Het was fijn dat jullie mij erop wezen dat ik het ‘wezenlijke van het leven’ ook zelf niet uit het oog moest verliezen. Het was zeker een uitdaging om hoogzwanger alles te geven aan deze scriptie en dit na de bevalling weer op te pakken. Ik heb het erg gewaardeerd dat hier begrip en geduld voor was.

Mijn scriptiebegeleider Kees Jansen wil ik bedanken voor zijn flexibiliteit, interessante ideeën en verhelderende inbreng op sociologisch vlak. Judith Westerink en Marjolein Elings wil ik bedanken voor hun begeleiding en persoonlijke interesse.

Daarnaast dank ik mijn lieve man. Hij heeft veel zorgtaken op zich genomen voor onze twee kleine meisjes wanneer ik weer eindeloos werkte achter de computer. Jullie zorgden voor momenten van klein (en daarin groots) geluk en uiteindelijk zijn jullie degenen voor wie ik een voorbeeld wilde zijn in doorzettingsvermogen. Met andere woorden: jullie zijn een waardevolle drijfveer!

Ook mijn betrokken ouders, die bovendien kennis hebben van het plattelandleven, wil ik bedanken voor de boeiende verhalen die ze vertelden en hun enthousiasme voor het onderwerp van deze scriptie. Allereerst was het mijn kostbare zusje Gabi die een inspiratiebron vormde voor de keuze van het onderwerp zorgboeren. Zij heeft tijdens haar leven een korte tijd op twee zorgboerderijen doorgebracht.

Ik wens u veel plezier met het lezen van deze scriptie!

Nona de Kloe-Bouwman, juli 2018

¹ Waar ik *boeren* vermeld gaat het om vrouwen en mannen die werken in de agrarische sector.

ABSTRACT

This research contributes to the broader sociological discussion between critical realists and structuralists and argues that reflexivity and the orientation of one's ethical concerns, in addition to self-efficacy, life events and structural forces play a role in shaping choices and actions. This study provides case studies of four different care farms in the Netherlands, based on participatory observation and interviews. It explores the deeper motives of care farmers (the orientation of their ethical concerns), how these relate to certain choices and how they are experienced by participants and employees of the care farm. Bottlenecks are also uncovered between certain competing motives. The research concludes with recommendations in the area of deeper motives and their influence in practice.

Keywords: master thesis research, care farm, social farming, motives, behaviour, the Netherlands.

Zorglandbouw vormt een bijzondere sector zowel binnen de landbouw² als binnen de zorg. Door de kleinschaligheid kunnen zorgboeren grotendeels zelf bewuste keuzes maken voor de invulling van diverse praktijken van landbouw en zorg. Niet alle zorgboeren maken hun diepere drijfveren expliciet. Toch hangen ze samen met keuzes wat betreft de omgang met mensen, dieren en het landschap.

Er bestaat discussie over de rol van drijfveren in de praktijk en de methoden om deze te onderzoeken. Naar Sayer (2011: 2) beschouw ik mensen als “beings whose relation to the world is one of concern”. Zorgboeren hebben een ethische betrokkenheid. Hun handelingen en keuzes zijn hier een uiting van: ze weerspiegelen hun unieke morele zelf. Gebaseerd op Archer (2007) worden emoties en reflexiviteit gezien als essentiële menselijke eigenschappen, die een centrale rol vervullen in het vormgeven van deze betrokkenheid, keuzes en handelingen.

Deze scriptie geeft eerst een beschrijving van de dagelijkse praktijk op een zorgboerderij, gebaseerd op participerende observatie en interviews. Hierop volgt een analyse van de narratieven van 3 zorgboeren en 1 zorgboerechtpaar, die allemaal de keuze hebben gemaakt om een zorgboerderij te beginnen. Hun verhalen worden vergeleken met bevindingen van de participerende observatie en de narratieven van deelnemers en medewerkers. Ter validering vinden vergelijkingen plaats met uitkomsten uit eerder onderzoek.

De diepere drijfveren van zorgboeren zijn in te delen in vier dimensies: gericht op eigen uitdaging; de ander; het behouden van een specifieke levensstijl; en een gerichtheid op de essentie van het leven, soms expliciet verwoord als God of het goddelijke. De diepere drijfveren tonen een grotendeels overeenkomstige betrokkenheid en gerichtheid aan met eerder onderzoek naar de drijfveren van boeren om boer te blijven in een complexe en soms beperkende maatschappelijke context.

De nadruk op en binnen de verschillende dimensies verschilt per persoon. Deze nuances uiten zich in verschillende bedrijfskeuzes waaronder al dan niet aannemen van personeel buiten familieleden en het in meer of mindere mate faciliteren van structuur voor deelnemers. Naast hun gerichtheid op deze dimensies is opvallend dat ook zelfeffectiviteit - de ingeschatte beheersing van de eigenschappen en kwaliteiten die nodig zijn voor een zorgboer -, en levensgebeurtenissen ten grondslag lagen aan de keuze om zorgboer te worden.

Herkenning van drijfveren vindt plaats onder deelnemers en medewerkers. Dit is wel afhankelijk van de mate van contact met de zorgboer en de verschillen wat betreft het abstractieniveau van de deelnemers.

² Hiermee wordt ook tuinbouw, veeteelt en agrarisch natuurbeheer bedoeld.

Het onderzoek laat, uitgaande van symbolisch interactionisme, zien op welke wijze drijfveren leiden tot bepaalde keuzes in de praktijk en gecommuniceerd worden naar medewerkers en deelnemers. Bewustwording van de drijfveren wordt aanbevolen voor anderen die het zorgboerschap overwegen of voor bepaalde bedrijfskeuzes staan, te denken aan doelgroep, schaal, landbouwproductie.

Dit onderzoek draagt bij aan de bredere sociologische discussie tussen kritisch realisten en structuralisten en betoogt dat reflectie en de gerichtheid van iemands ethische betrokkenheid, naast zelfeffectiviteit, levensgebeurtenissen en bepaalde structuren een rol spelen in keuzes en handelingen in de praktijk. Ook worden knelpunten blootgelegd tussen drijfveren en externe factoren, zoals wet- en regelgeving waaraan voldaan moet worden. Het onderzoek sluit af met aanbevelingen op dit gebied.

AFKORTINGEN

ASS	Autisme Spectrum Stoornis
BD	Biologisch-dynamisch
NAH	Niet-aangeboren hersenletsel
SI	Symbolisch interactionisme
WMO	Wet maatschappelijke ondersteuning

Zorgboerderijen vallen onder de zorglandbouw, een unieke combinatie van de sectoren landbouw en zorg. Ze zijn een belangrijke manier geworden om kleinschalige landbouw te behouden. De landbouwbedrijven krijgen extra inkomsten door zorgplekken aan te bieden: plekken voor de integratie van gemarginaliseerde personen in de maatschappij. De landbouwbedrijven voorzien in werkzaamheden en sociale contacten.

De periode tussen 1949 en 1998 wordt beschouwd als de beginperiode van de zorglandbouw in Nederland. Deze zorgboerderijen waren voornamelijk woon- en werkgemeenschappen met antroposofische inslag (Baars en Bloksma 2008; Hassink et al. 2014). Aan het begin van 2017 zijn er 775 zorgboerderijen geregistreerd bij de Federatie Landbouw en Zorg³ met een grote diversiteit in doelgroep, type landbouwbedrijf, achtergrond van zorgboeren, verhouding tussen landbouw en zorg, en de mate van samenwerking met zorginstellingen (Hassink et al. 2012). Dé zorgboerderij bestaat hierdoor niet.⁴

Met de groei van de sector in Nederland groeien ook de uitdagingen. Door toegenomen wet- en regelgeving moeten zorgboeren aan steeds strengere eisen voldoen. Toch lijkt de overheid zorgboeren te willen stimuleren om hun hoofd boven water te houden, door onderzoek naar adviezen betreffende zorglandbouw (mede) te financieren (DLO 2014).

Veel eerdere zorgboeren wilden een tegengeluid laten horen richting gangbare praktijk in de landbouw en zorg (Hassink et al. 2014). Waarden als gelijkwaardigheid, dienstbaarheid en aandacht voor het hier en nu moesten in hun ogen meer aandacht krijgen (Baars & Bloksma 2008). Huidige kennis over diepere drijfveren van zorgboeren ontbreekt, in het bijzonder in relatie tot de uitwerking hiervan in de praktijk en of deelnemers en medewerkers dit herkennen. Volgens Sayer (2011) wordt de waarde van deze kennis bovendien onderschat. Hij betoogt dat het in sociale wetenschappen eerder wordt aangemoedigd om uit de buurt te blijven van onderzoek naar waarden, omdat deze als een stuk minder relevant beschouwd worden dan economische drijfveren. Ook in onze overheersend liberale samenleving lijkt de nadruk meer te liggen op het belang van

³ Federatie Landbouw en Zorg (2017), jaarverslag 31 december 2016. Online via: http://www.landbouwzorg.nl/jv_flz/Jaarverslag_FLZ_2016_web.pdf

⁴ Zie voor een overzicht van de karakteristieken van de zes hoofdtypen van zorgboerderijen: Hassink, Hulsink & Grin Hassink, J. Hulsink, W. en Grin, J. 2012. Care farms in the Netherlands: an underexplored example of multifunctional agriculture towards an empirically grounded organization-theory-based typology. *Rural Sociology* 77, 569-600.

economische waarde(n) als efficiëntie en effectiviteit, ten koste van aandacht voor o.a. diepere drijfveren gerelateerd aan religie en spiritualiteit (Mertens & Blommestijn 2005).

De diepere drijfveren van de zorgboer dragen mogelijk bij aan het succes van de zorgboerderijen in Nederland. De ‘cultuur’ en dagelijkse praktijk op een zorgboerderij wordt medebepaald door de verschillende mensen die erbij betrokken zijn, zoals de zorgboer, medewerkers en deelnemers (Hopkins 2011). Hierin heeft de zorgboer een voortrekkersrol door bedrijfskeuzes te maken en de zorgboerderij met een bepaalde identiteit te profileren.

Het is goed om te beseffen dat financiële randvoorwaarden altijd noodzakelijk blijven voor het doorzetten van een (zorg)boerenbedrijf. Met steeds strengere en veranderende regelgeving is het echter relevant om te kijken waarom zorgboeren ervoor kiezen om door te gaan en investeringen doen om hieraan te voldoen. Er lijkt een zekere mate van veerkracht te bestaan onder zorgboeren, wat maakt dat ze de risico’s van lange termijn aanpassingen aandurven op basis van regelgeving op de korte termijn (Mertens & Blommestijn 2005). Sayer’s argument dat mensen een ethische en politieke betrokkenheid hebben en wij keuzes niet alleen op basis van economische waarde maken, maakt het relevant om te kijken welke diepere drijfveren voor zorgboeren meewegen.

Dit wordt onderzocht door middel van casestudies waarin vier zorgboerderijen van dichtbij bestudeerd worden. De casestudies omvatten participerende observatie en semigestructureerde interviews met zorgboeren, deelnemers en medewerkers op de bedrijven, allen met een geschiedenis als boerenbedrijf. Veldwerk is gedaan in de zomer en nazomer van 2017. Naar aanleiding van de casestudies worden verklaringen in de literatuur gezocht die de bevindingen ondersteunen.

In dit hoofdstuk leest u meer over de huidige staat van het onderzoek en de onderzoeksopzet van deze scriptie. In hoofdstuk 1 volgt het theoretisch kader. Hierin wordt uitgelegd hoe deze scriptie past binnen de bredere sociologische discussie over diepere drijfveren in relatie tot handelingen in de praktijk.

In hoofdstuk 2 wordt de dagelijkse praktijk op één van de vier zorgboerderijen beschreven op basis van participerende observatie. Ook worden de kwaliteiten van zorglandbouw toegelicht.

Hoofdstuk 3 begint met een beschrijving en duiding van de diepere drijfveren van zorgboeren gebaseerd op hun uitspraken. Hierop volgt een vergelijking van deze drijfveren met keuzes in de praktijk. Vervolgens wordt ingegaan op herkenning van deze drijfveren door deelnemers en medewerkers. Knelpunten worden benoemd die zorgboeren ervaren als het gaat om het tot uiting laten komen van hun drijfveren.

In hoofdstuk 4 worden de sociologische standpunten uit het theoretisch kader bediscussieerd. Dit gebeurt op basis van de resultaten uit hoofdstuk 2 en hoofdstuk 3.

In hoofdstuk 5 volgen mijn conclusies met betrekking tot de diepere drijfveren van de zorgboeren en de uitwerking hiervan in de praktijk. Als laatste volgt een aantal aanbevelingen.

In dit onderzoek leest u zoveel mogelijk de uitspraken zoals deze direct uit de monden van de zorgboeren, medewerkers en deelnemers zijn gekomen. Deze letterlijke weergaven tonen het duidelijkst aan wat zorgboeren bezielt.

0.1 HUIDIGE STAAT VAN HET ONDERZOEK

Meerdere studies richtten zich op de kwaliteiten van zorgboerderijen en het effect op hun deelnemers. Zo blijkt uit een rapport uit 2011 uit kwalitatieve data dat deelnemers, zorgboeren en begeleiders spreken van verbetering in de kwaliteit van leven en het sociaal- en psychisch functioneren van deelnemers (Elings et al. 2011: 96).

In 'Boer zorg dat je boer blijft!' (2004) benoemt Elings de kwaliteiten van dagbesteding op bedrijfsmatige zorgboerderijen ten opzichte van zorgboerderijen die onderdeel zijn van een instelling. Hopkins (2011) stelt in een uitgebreid profiel van één zorgboerderij daarentegen juist de vraag in hoeverre (bedrijfsmatigheid van) de boerderij bijdraagt aan de zorg op de zorgboerderij. Zij ziet voornamelijk een belangrijke rol weggelegd voor de zorgboer vanuit relationeel perspectief, als "an essential participant in care farming and one that can determine the atmosphere as well as the notion of 'mattering'". Deelnemers assisteren de zorgboer in activiteiten en ervaren dat hun bijdrage van belang is (2011: 80).

In de portretten van drie zorgboerderijen geschetst door De Moor ziet de ene zorgboer een Christelijk geloof en Antroposofie als bron voor moreel leven, de ander Humanistische en naturalistische opvattingen en de derde Antroposofie. De Moor relateert dit aan verschillende dominante opvattingen over het authentieke zelf, respectievelijk: erbij horen, gemeenschap; eigen geboeidheid kennen en vermogens ontwikkelen; actief onderdeel zijn van natuur en kosmos (De Moor 2016: 49). Hoewel ook handelingen van de zorgboeren beschreven worden, zoals landbouwpraktijken en financiering, wordt de link tussen praktijk en visie niet expliciet gemaakt. Als onderdeel van het project 'Zin in Zorglandbouw' keek Hoogendam (2017) naar waarden op zorgboerderijen. Hij legt een relatie tussen waarden van zorgboeren, de fysieke vormgeving van de plek en handelingen in de praktijk.

Hassink et al. (2011) leggen een relatie tussen kwaliteiten van zorglandbouw en mensbeelden, daarmee samenhangende waarden en (zorg)visies. De gevonden kwaliteiten zijn: de gemeenschap op de boerderij, de houding van de boer, de aard van het werk, de groene omgeving en de niet-zorg context. Met dit laatste wordt bedoeld dat de zorgboerderij niet als een zorg omgeving wordt ervaren, maar als woon- en/of werkgemeenschap. Volgens de auteurs maakt de combinatie van deze factoren de zorgboerderij aantrekkelijk. Ze beschrijven de zorgboerderij als een vrijplaats waar

aandacht is voor inspiratie en commitment, de spirituele of existentiële dimensie, eigen verantwoordelijkheid en de focus op maatschappelijk ondernemerschap (Hassink et al. 2011: 1).

Baars & Bloksma onderzochten zorgboerderijen in het kader van verschillende mens- en wereldbeelden (paradigma's) binnen landbouw en zorg. Het ene paradigma kenmerkt zich volgens hen door een ontwikkeling die kan worden aangeduid met een toename in schaalvergroting en maakbaarheid, fragmentatie, bureaucratie, angst en controle. Aan de andere kant zien zij een ontwikkeling waarin toenemend aandacht is voor de menselijke maat, voor gehelen en samenhangen, en het denken in systemen en verbindingen. Ze leggen een relatie tussen de kwaliteiten van de zorglandbouw en het tweede paradigma, gericht op aandacht voor gehelen en samenhangen. Volgens hen zijn juist keuzes omtrent de bedrijfsvoering in de agrarische tak van meerwaarde voor de zorg. Door bestaansrecht op de boerderij voor het afwijkende en dienstbaarheid vanuit de boer naar de natuur, ontstaat volgens hen ook een relatie tussen zorgboer en deelnemer op basis van gelijkwaardigheid en dienstbaarheid (Baars & Bloksma 2008).

Ook Hassink et al. geven aan dat zorgboeren een bijdrage kunnen leveren aan de verbinding van verschillende paradigma's binnen landbouw en zorg, door meer aandacht voor aspecten die binnen de reguliere zorg zwaarder onder druk staan (Hassink et al. 2011).

DIEPERE DRIJFVEREN EN MOTIVATIES

Mertens en Blommestijn (2005) deden kwalitatief onderzoek naar diepere drijfveren van Nederlandse boeren. De hieruit naar voren gekomen vier drijfveren linken zij impliciet en expliciet aan spiritualiteit. Deze drijfveren zijn: de uitdaging om een goed en eerlijk product af te leveren; de verantwoordelijkheid voor gezin, dieren, planten, natuur, medemensen en het evenwicht in de schepping; het welbevinden in leven en werken (dat ze voelen dat het werk bij hen past); en de ervaring om door het boerenwerk dicht bij de essentie van het leven te komen.

Fjeldavli (2006) deed onderzoek naar motivaties van zorgboeren en kwaliteiten van zorglandbouw in Noorwegen. Zorgboeren (twee-derde vrouw) gaven naast een beter inkomen en het inzetten van hun kwalificaties als motivatie het delen van plattelandswaarden. Daarnaast benoemden ze: goed voor opvoeding eigen kinderen, samenwerken met familie, verbreding van de boerderij, werk en opvoeding combineren, behoud gebouwen, plicht aan de boerderij, gebrek aan alternatief werk. Uit Nederlandse onderzoeken van Simon & Steenbekkers (2006) en Hassink en van Dijk (2006) komen ook motivaties naar voren die samenhangen met waarden en zelfrealisatie, naast werk en inkomen gerelateerde motivaties.

Wydler (2012) keek naar tevredenheid over het werk onder zorgboeren in Oostenrijk. Belangrijke factoren waren een positieve relatie met deelnemers, de

mogelijkheid om werk en gezin te combineren, het kunnen inzetten van overtollige arbeidstijd en bedrijfsruimte, en vernieuwing van het bedrijf. Deze factoren voor tevredenheid van zorgboeren komen grotendeels overeen met de beschreven motivaties om de zorgboerderij te beginnen. Het lijkt erop dat de motivaties achter het beginnen van een zorgboerderij leiden tot tevredenheid over het werk wanneer deze in de praktijk worden gebracht.

Bock en Oosting (2010) merken op dat sociale gerechtigheid en ethische zorg belangrijke drijfveren zijn voor het opzetten van een zorgboerderij; zorgboeren voelen zich vaak gemotiveerd en verantwoordelijk voor een meer inclusieve maatschappij en willen een thuis bieden aan mensen die in de marge van de samenleving vallen (Di Iacovo 2008). Dit komt overeen met bevindingen van Hassink (2011) en Baars en Bloksma (2008) dat veel van de huidige gevestigde zorgboeren zich in het verleden lieten leiden door een sterke missie, identiteit en drijfkracht.

CONCLUDEREND

Er bestaan verschillende onderzoeken naar de kwaliteiten van zorglandbouw voor zowel zorgboer als deelnemer. Waarden, motivaties en visies van zorgboeren zijn meermaals onderzocht, maar niet specifiek de diepere drijfveren van zorgboeren, keuzes die hieruit voortvloeien en de herkenning hiervan door deelnemers en medewerkers op dezelfde boerderij. Daarnaast toont het literatuuronderzoek aan dat er contrasterende bevindingen of interpretaties bestaan omtrent (door bepaalde waarden geïnformeerde) handelingen in de landbouw praktijk en het belang hiervan voor de deelnemers.

Door de drijfveren nader te onderzoeken kan mogelijk inzichtelijker gemaakt worden hoe drijfveren samenhangen met bedrijfskeuzes en dus de kwaliteiten van zorglandbouw in de praktijk kunnen bewerkstelligen. Naast drijfveren zijn ook andere factoren die de bedrijfskeuzes beïnvloeden waarschijnlijk. Hierbij valt te denken aan faciliterende of blokkerende regelgeving.

0.2 PROBLEEMSTELLING

Het overstijgende probleem waar deze scriptie zich op richt, is de zoektocht van (voormalige) boeren binnen de sectoren landbouw en zorg. Wanneer financiering door veranderende wet- en regelgeving onder druk staat, concurrentie is toegenomen en er steeds hogere kwaliteitseisen worden gesteld, is het zinvol om te kijken naar diepere drijfveren van de zorgboeren die staande blijven of zelfs floreren.

Wat vraagt dit van de zorgboeren? Zijn dit initiatiefnemers vol idealen, net als zo'n twintig tot zeventig jaar geleden? Hoe zetten zij zich op de kaart, zodat hun bijdrage gevonden en gewaardeerd wordt? Wat inspireert hen, of in andere woorden, wat bezielt hen? En hoe plukken deelnemers hier de vruchten van?

Volgens de Moor (2016: 6) gaat het bij dit soort vernieuwingsinitiatieven uiteindelijk om “concrete handelingen en motieven, ingegeven door wat mensen als het goede voor de samenleving en zichzelf zien”. Zorgboeren maken hun diepere drijfveren niet altijd expliciet. Toch vormen ze mogelijk de basis voor de concrete handelingen binnen landbouw en zorg, zoals de omgang met mensen, dieren en het landschap. De relatie tussen de praktijk en diepere drijfveren is waar deze scriptie zich op richt.

Voortvloeiend uit het hierboven geschetste kennisgat, richt deze scriptie zich op het bieden van een geschikt kader voor het beschrijven, duiden en verklaren van drijfveren van zorgboeren en hun verhouding tot keuzes in de praktijk. Onder diepere drijfveer versta ik in essentie “datgene waardoor mensen zich ten diepste in positieve zin bewogen achten” (naar Roothaan 2005: 131).

Gebruikmakend van bovenstaande definitie van drijfveren, is mijn onderzoeksvraag gericht op de samenhang van de drijfveren van de zorgboer, de bedrijfskeuzes op de zorgboerderij en de herkenning van drijfveren door deelnemers en medewerkers. Dit sluit aan bij de bredere sociologische discussie over hoe ons handelen tot stand komt.

0.3 DOELSTELLING

Doel van het onderzoek is vanuit een binnenperspectief inzicht krijgen in de diepere drijfveren van zorgboeren. Hiermee bedoel ik dat de diepere drijfveren worden bekeken vanuit de blik van zorgboeren, waarbij zij zelf inzicht geven in hun diepere drijfveren. Kwalitatief onderzoek wordt uitgevoerd om de overeenkomsten en verschillen tussen de drijfveren van zorgboeren, hun handelingen in de praktijk, en de herkenning van drijfveren door deelnemers en medewerkers in kaart te brengen.

0.4 ONDERZOEKSVRAAG

Wat zijn de diepere drijfveren van de zorgboer en hoe werken deze door op de zorgboerderij in de praktijk?

- ❖ Wat is de dagelijkse praktijk op de zorgboerderij?
- ❖ Wat zijn de diepere drijfveren van zorgboeren?
- ❖ Hoe werken deze drijfveren door in de praktijk van de boerderij?
- ❖ Welke diepere drijfveren van de zorgboer worden door de deelnemers en medewerkers herkend?
- ❖ Wat zijn spanningsvelden die zorgboeren benoemen in relatie tot verschillende drijfveren?

0.5 METHODEN

Dit onderzoek is een kwalitatief onderzoek. Het doel hiervan is voornamelijk om diepere inzichten te verwerven. Door gebruik van deze methode kan er niet vanuit de data gegeneraliseerd worden om tot algemeen geldende principes te komen. Wel dienen de casestudies om onderliggende processen en mechanismen bloot te leggen, die mogelijk algemener gelden.

De ‘constant vergelijkende analyse methode’ (ook wel Constant Comparative Analysis Method genaamd, Fram 2013: 1) is toegepast op data uit interviews en observatienotities. Vier gesprekken met zorgboeren over hun drijfveren zijn vergeleken met elkaar. Ook zijn de interviews vergeleken met 12 interviews met medewerkers en deelnemers. Er zijn vergelijkingen gemaakt met uitspraken in gesprekken met ouders en kinderen (zorgboerderij 2), en tenslotte met de bevindingen uit participerende observatie.

Fram (2013: 9) beschrijft dat de onderzoeker inzichten van binnenuit, aangereikt door de respondent (emic perspectief), kan onderzoeken door gedurende de analyse een focus op een theoretisch kader van buitenaf te houden. Theoretische kaders en concepten worden stapsgewijs geïntegreerd, maar dienen bovenal ‘als hulpmiddel om te vergelijken, te bevestigen en te identificeren’ (Fram 2013: 20).

De vergelijkende categorieën en subcategorieën van drijfveren zijn gebaseerd op eerder onderzoek naar diepere drijfveren door Mertens & Blommestijn (2005) en Simon & Steenbekkers (2006). De door hen geïdentificeerde categorieën dienden als zoeklicht (zie bijlage IV). De vier categorieën diepere drijfveren zijn overgenomen van Mertens en Blommestijn, vanuit de veronderstelling dat (grotendeels) dezelfde drijfveren van boeren om boer te blijven van toepassing zijn op boeren die kozen om zorgboer worden. De vooraf opgestelde subcategorieën zijn samengesteld op basis van verschillende aspecten benoemd door beide bronnen. Deze subcategorieën zijn minder abstract dan de vier hoofdcategorieën drijfveren en vergemakkelijken daarom de analyse op een concreter niveau. Dit is aangevuld met een indeling in de logische niveaus van Dilts (2014; zie ‘Dataverzameling, analyse en dataweergave’).

0.5.1 LITERATUURSTUDIE

Een groot deel literatuurstudie is gericht op de kwaliteiten van zorglandbouw, het dagelijks leven op de zorgboerderij, geschiedenis en context. Daarnaast wordt literatuurstudie gedaan naar sociologische perspectieven over hoe keuzes en handelingen in de praktijk tot stand komen.

0.5.2 CASESTUDIES

Casestudies vinden plaats op vier verschillende zorgboerderijen. Data wordt verzameld door middel van participerende observatie, observatie, informele gesprekken en interviews met zorgboeren, medewerkers en deelnemers. Op zorgboerderij 2 vinden

informele gesprekken plaats met de kinderen die naar deze zorgboerderij gaan en hun ouders. Ook hiervoor is vooraf om toestemming gevraagd aan de respondenten.

SELECTIE VAN DE CASESTUDIES

Voor de selectie van de vier verschillende zorgboerderijen is als inclusiecriteria gehanteerd dat het allemaal zorgboerderijen zijn die hiervoor al een boerenbedrijf waren. Wel zit er een zorgboer tussen die zelf niet boer was, maar die als aangetrouwde zoon een zorgboerderij is begonnen op de boerderij van zijn schoonouders. Verder zijn het allemaal boeren die met hun ouders al meedraaiden op het boerenbedrijf en, vaak na diverse andere carrièrepaden, uiteindelijk zorgboer zijn geworden.

Er is bewust diversiteit gezocht in achtergronden en overtuigingen in overleg met zorglandbouw experts verbonden aan de Wageningen Universiteit, op basis van de identiteit waarmee de verschillende zorgboerderijen zich profileren. Een ander criteria in het belang van dit onderzoek is dat met deelnemers kan worden gesproken (geen dementerende ouderen of mensen met een zware verstandelijke beperking). Een overzicht van de respondentenlijst per zorgboerderij wordt gegeven in bijlage I.

EEN SOCIAAL DEMOGRAFISCH PROFIEL VAN DE RESPONDENTEN

Uiteindelijk bestaan twee casestudies uit christelijke zorgboeren, waarvan één met een Reformatorische identiteit en de andere met een Evangelische identiteit. De derde casestudy bestaat uit een spiritueel betrokken biologische zorgboer en de vierde casestudy uit een zorgboerderij gerund door een zorgboer die zelf aangeeft dat hij 'iets' gelooft, maar bewust kiest om dit niet te betrekken bij de zorgboerderij. Wel vermeldt hij te werken vanuit de humanistische psychologie.

Hoewel alle respondenten blank zijn en van Nederlandse afkomst, zijn hun achtergronden en persoonlijke karakteristieken verschillend. Allemaal hebben ze een zorgboerderij die begon vanuit een familie boerenbedrijf, maar twee zorgboerderijen hebben inmiddels grotendeels de landbouwproductie afgestoten. Opvallend is dat, in contrast met onderzoek van Fjeldavli (2006) waarbij twee-derde van de respondenten vrouw waren, er in dit onderzoek juist voornamelijk mannen de zorgboer zijn én de zorgboerderij zijn begonnen. Ook werken op drie van de vier boerderijen zoons mee, die van plan zijn de zorgboerderij te zijner tijd over te nemen. Hun vrouw of vriendin is hierbij ook in meer of mindere mate bij betrokken. In bijlage II staat een overzicht van een aantal specificaties per zorgboerderij.

METHODE INTERVIEWS

In navolging van Mertens en Blommestijn is structuur aangebracht in de volgorde van de interviewvragen. Dit biedt ruimte voor het doorvragen naar het eigen verhaal van de zorgboeren. Eerst gaan de vragen over de geschiedenis van het bedrijf en persoonlijke voorgeschiedenis van de ondervraagde. Daarna is gevraagd naar overtuigingen en

invulling van zowel de zorg als de landbouw tak. Vervolgens gaan de vragen over wat deze zorgboerderij onderscheidt en de betekenis van het werk voor de ondervraagde. Ten slotte vraag ik naar persoonlijke motieven en de meest fundamentele drijfveren (Mertens & Blommestijn 2005: 15). Zie bijlage III voor de interviewhandleiding.

PRIVACY, TOESTEMMING EN DATA MANAGEMENT

De identiteit van de geïnterviewden zijn bekend bij de auteur en de opdrachtgevers van het project ‘Zin in Zorglandbouw’. Om de privacy van zowel zorgboer als deelnemers te beschermen, worden hun echte namen in het rapport niet genoemd. Er wordt gewerkt met de volgende benaming: zorgboer 1, zorgboerechtpaar 2 (of zorgboerin zorgboerderij 2; zorgboer zorgboerderij 2), zorgboer 3 en zorgboer 4. Deze nummers komen overeen met de nummers van de zorgboerderijen zoals geportretteerd in bijlage I. Namen van personen, plaatsen en bedrijven worden geanonimiseerd in de data met *** of met [naam zorgboer].

Alle interviews zijn met een geluidsrecorder opgenomen om geen details te missen voor de analyse. De respondenten hebben allen op de opname aangegeven in te stemmen met gebruik van de data voor het onderzoek, en gebruik van de data voor het overkoepelende project ‘Zin in zorglandbouw’. Deze methode van toestemming verifiëren heet verbal consent. De data wordt bewaard in eigen huis op twee externe harde schijven (back-ups) in plaats van online.

INSTITUTIONELE INBEDDING

Deze masterthesis is onderdeel van een breder project aangenomen door de wetenschapswinkel van de Wageningen Universiteit. Rondom het onderzoeksproject is in overleg met de aanvragers een begeleidingscommissie gevormd. De begeleidingscommissie denkt mee over het onderzoek en heeft een rol in het verder brengen van de resultaten. De begeleidingscommissie komt in de regel driemaal bijeen: bij de start van het project, halverwege, en ter bespreking van het conceptrapport. Daarnaast wordt regelmatig contact onderhouden met de opdrachtgevers over de voortgang van het project.

DATAVERZAMELING, ANALYSE EN DATAWEERGAVE

Om de benodigde gegevens te kunnen verzamelen zijn de volgende stappen gevolgd:

1. Respondenten zijn geselecteerd, gebeld en via email voorbereid op een dag meelopen en meekijken op de zorgboerderij en het houden van interviews;
2. De interviews zijn afgenomen op de betreffende zorgboerderij. Participerende observatie vond plaats tijdens één of twee dagen meelopen, en een rondleiding heeft bijgedragen om een goed beeld te vormen van de context;
3. De gespreksopnames zijn woordelijk (verbatim) getranscribeerd. Hierbij is ook tekst van de interviewer opgenomen, weergegeven in dikgedrukte letters en cursief. Op

deze manier is het onderscheid tussen respondent en interviewer duidelijk. Daarna zijn alle namen, bedrijven en plaatsen geanonimiseerd. De interviewtekst is gesplitst in fragmenten door middel van het plaatsen van een 'harde return' (Enter). Dit leverde de zogeheten narratieven op;

4. De opeenvolgende narratieven per respondent zijn vervolgens ingevoerd in het programma Atlas.ti;

5. Deze narratieven zijn samen met de aantekeningen van de observaties geanalyseerd, zowel op papier als in het programma Atlas.ti. De analyse gebeurt door middel van codering. Hiervoor is deels van tevoren een lijst met codes ontwikkeld op basis van gevonden dimensies en subdimensies van Mertens & Blommestijn (2005) en Simon & Steenbekkers (2006), en de logische niveaus van Dilts⁵ (2014). De interpretatie van uitspraken naar diepere drijfveren is een grote uitdaging, evenals de vergelijking van deze drijfveren met de uitspraken van deelnemers en de interpretatie van geobserveerde handelingen. Coderen van de data helpt om deze interpretaties traceerbaar te maken. De eerste fase van de analyse bestond uit open coderen, gevolgd door axiaal coderen en het uiteindelijke selectief coderen;

6. Per gesprek zijn op basis van twee analysesets samenvattingen gemaakt;

a. Voor casusbeschrijvingen zijn per respondent de narratieven per logisch niveau van Dilts en afzonderlijk met de codering landbouw/veeteelt en zorg gefilterd, herlezen en vervolgens samengevat. Omwille van de leesbaarheid zijn in de citaten soms taalcorrecties aangebracht en/of verschillende uitspraken bij elkaar gezet. Daarom kunnen de citaten afwijken van de ruwe data. Hierbij is getracht niets aan de inhoud van de uitspraken van de respondenten te veranderen. In de citaten in deze scriptie is dit traceerbaar door het gebruik van

b. Voor de constant vergelijkende analyse is vervolgens nog een data-analyse gedaan met de gekozen literatuur. Hiervoor is iteratief de theorie verwerkt in het codeerinstrument en toegepast op de data, kijkend naar het aantal coderingen en door in te schatten welke betekenis daar aan te geven is. Vervolgens zijn de samenvattingen bestudeerd op de centrale thema's per interview en door de verschillende interviews heen. Opdat het hoofdstuk over een dag op de zorgboerderij en de verschillende diepere drijfveren zoveel mogelijk de lezer meenemen in een rijke beschrijving en het verhaal van de zorgboer, had ik als uitgangspunt deze informatie zo op te schrijven dat dit ook voldoende te begrijpen is zonder het theoretisch kader gelezen te hebben. Ik acht het belangrijk dat het verhaal van de zorgboeren en de ervaring van deelnemers en medewerkers centraal staat.

⁵ Dilts (2014) maakte een hiërarchische ordening van zogenoemde logische niveaus, waarbij een verandering op het hoogste niveau zal leiden tot veranderingen op lagere niveaus. Andersom is eveneens mogelijk, maar minder trefzeker. De zes beschreven niveaus zijn van hoog naar laag: (1) Spiritualiteit, (2) Identiteit, (3) Overtuigingen, (4) Vermogens, (5) Gedrag en (6) Omgeving.

VAN DIEPERE DRIJFVEREN NAAR HET VORMGEVEN VAN DE PRAKTIJK.

De onderzoeksvraag van deze scriptie gaat uit van een verondersteld verband tussen individuele drijfveren en waarden en gedrag dat zichtbaar is in de praktijk.

Verschillende sociologische theorieën willen theoretiseren hoe mensen met hun diverse bedoelingen en motieven de wereld waarin zij leven vormgeven (Ortner 1992: 193, 200). Hierbij wordt vaak aangenomen dat er sprake is van een sociale structuur of een proces van structurering. Deze structuur zorgt voor herhalingen in menselijke praktijken. Met andere woorden, een mens heeft een bepaalde vrijheid in zijn handelen, dit wordt ‘agency’ genoemd, maar deze vrijheid wordt beperkt door de historische en ideologische context van deze persoon, de ‘structure’ (Dougherty, 2004).

Er wordt vaak uitgegaan van een dynamische relatie tussen de structuur en het menselijk handelen. Giddens noemt dit een dialectische relatie in zijn *structuration theory* (1984). Het omvat de tegenstelling van een persoon die handelt binnen een omgeving en het potentieel van deze persoon voor het vormgeven van deze omgeving. Deze dialectiek vindt altijd plaats binnen een specifieke tijdsgebonden en plaatsgebonden context, die ook vraagt om een bewustwording van bepaalde machtsstructuren en machtsrelaties (Dougherty, 2004).

Sociologische theorieën willen de schijnbare tegenstelling oplossen tussen de benadering dat mensen bepaalde sociale structuren vestigen en / of veranderen, en de herhaaldelijke werking van structuren die individuen beperken tot specifieke overtuigingen en handelingen. Dit spanningsveld is waarbinnen mijn onderzoek zich positioneert.

HET ETHISCHE COMPONENT VAN HET SOCIALE LEVEN

De *practice theory* van Bourdieu (1990; 2000) kijkt naar gedrag en verandering vanuit een reactief perspectief: individuen en groepen zijn ‘objects of change’. Verandering overkomt ons. Bourdieu beschrijft dat individuen zich steeds verplaatsen binnen sociale settingen, die kunnen overlappen. Dit noemt hij ‘fields’, velden, met hun eigen structuren en spelregels. Bourdieu’s concept *habitus* is hierbij een belangrijk begrip. Als we ons verplaatsen brengen we altijd onze ‘habitus’ mee. Dit zijn onze middelen, disposities en kenmerken die we tijdens ons leven meegekregen of zelf verkregen hebben. Bourdieu ontwikkelde ‘habitus’ als omschrijving voor de permanente internalisering in het menselijk lichaam van de ‘structuren’ waarmee we in aanraking komen. De structuren, subjectieve normen uit de omgeving en (geïnstitutionaliseerde) kaders vanuit het verleden, verschillen per veld. De sociale setting bepaalt welk gedrag geaccepteerd is en legt normen op gebaseerd op normatieve opvattingen. Deze zijn onder andere afhankelijk van etniciteit, gender, leeftijd, religie en opleiding. De disposities van habitus worden niet

alleen in onze psyche gelokaliseerd, maar gezien als onderdeel van een ervaring met je hele lichaam (Dougherty, 2004). Zo vormt *habitus* zich als ‘belichaamde geschiedenis’:

“Habitus is accessed not solely through words, but in mimesis, imitation, and most definitely in the day-to-day actions, the repetitious engraving of practices and dispositions into the body. It is in agency, in an actor choosing to act, that the balance between the interior habitus and the exterior structure actually is reproduced and changed” (Dougherty, 2004).

Het uitgangspunt van Bourdieu is dat we de waarden en het gedrag belichamen dat de maatschappij beloont. De habitus programmeert het individu als het ware tot een bepaalde manier van denken en handelen. Het stelt iemand in staat in allerlei situaties op te treden zonder uitgebreide reflectie vooraf.

Vanuit het kritisch realistisch perspectief van Archer (2007) zijn individuen en groepen juist de initiators van verandering. Volgens haar is de mens in elke handeling bezig met één van twee dingen: structuren bevestigen of vernieuwen. Hierbij is (ethische) zelfreflectie aan de orde. Emoties en gevoelens spelen hierin een rol. Ze hebben een cognitieve structuur en dienen als intelligente oordelen over dingen die we waarde toekennen in ons leven (Nussbaum 2004; Frijda 2005). Emotie wordt gezien als gebaseerd op en afhankelijk van motivatie: ‘Geen belang, dan ook geen emotie’ (Frijda 2005: 349).

Archer bekritiseert Bourdieu’s concept van *habitus*. Ze vindt dat het geen recht doet aan de manier waarop onze ‘interne conversaties’, oftewel onze zelfreflectie, het sociale leven kunnen verklaren. Juist dit ligt volgens haar aan de basis van de manier waarop wij structuren of cultuur bevestigen of vernieuwen (Archer 2007: 5).

Sayer (2009) is net als Archer van mening dat Bourdieu’s concept *habitus* een te beperkt beeld schetst van onze ethische overwegingen, emoties en zelfreflectie. Archer’s empirische onderzoeken naar deze ‘interne conversaties’ bieden volgens Sayer hiervoor ondersteunend bewijs (Archer 2003; 2007; Sayer 2009). Toch benadrukt hij, in tegenstelling tot Archer, dat het concept *habitus* niet volledig opzij gezet moet worden: “Some social influences get beneath our radar, shaping our dispositions and responses without our even noticing them, while others are mediated in a more conscious way.” (Sayer 2009: 3).

Sayer beargumenteert dat we de ethische dimensie van het sociale leven serieuzer moeten nemen binnen de sociologie. Hiervoor is een aantal aanpassingen cruciaal: (1) een aangepast concept van *habitus* dat ruimte laat voor individuele reflexiviteit en ethische disposities incorporeert; (2) het serieus nemen van emoties als intelligente reacties op objectieve omstandigheden en als indicatoren van welzijn; (3) een breder begrip van normativiteit, wat niet alleen het nastreven van eigenbelang en verschillende vormen van kapitaal of uitwerkingen van de *habitus* inhoudt. Hiervoor moeten we

onbaatzuchtige beoordeling (*disinterested judgment*), zoals ethische en politieke betrekkingen serieus nemen; en (4) een erkenning van de menselijke kwetsbaarheid en van het feit dat onze relatie tot de wereld ‘is one of concern for well-being’, we houden ons bezig met het welzijn van onszelf of dat van anderen en dingen waaraan we ons hebben toegewijd (Sayer 2009).

Met andere woorden, ethische en politieke betrokkenheid en hieraan gerelateerde emoties zijn niet puur competitief en strategisch of een functie van de habitus, maar zijn onderdeel van onze menselijke gerichtheid op welzijn en het voorkomen van lijden (in de termen van Sayer willen mensen werken aan ‘*flourishing*’ en het vermijden van ‘*suffering*’). Dat de mens gericht is op floreren en lijden willen voorkomen vormt de basis van de diepere drijfveren die deze scriptie onderzoekt.

Naar Sayer (2011: 2) beschouw ik mensen als “beings whose relation to the world is one of concern”. Zorgboeren zijn geen “unfeeling actors of parts, bearers of roles, occupants of subject positions, mere causal agents” (Sayer, 2011: 12), maar ze hebben een ethische en politieke betrokkenheid. Hun handelingen en keuzes zijn hier een uiting van, en weerspiegelen hun unieke morele zelf. Gebaseerd op Archer en Nussbaum worden emoties en reflexiviteit gezien als essentiële menselijke eigenschappen, die een sleutelrol vervullen in het vormgeven van betrokkenheid, keuzes en handelingen.

ZELFEFFECTIVITEIT

Een andere, psychologische, factor die (intentie tot) gedrag beïnvloedt is de ingeschatte beheersing of bekwaamheid van het beoogde gedrag. Bandura introduceerde hiervoor het begrip *zelfeffectiviteit*: ‘beliefs in one’s capabilities to organize and execute the courses of action required to produce given attainments’ (Bandura 1997). Deze beheersingsovertuiging is onder andere afhankelijk van de mate van zelfvertrouwen, ervaring en kennis van het individu. Het plaatst naast het willen van een individu (*agency*), moeten⁶ (*structure*), ook het (denken te) kunnen (*zelfeffectiviteit*).

DIEPERE DRIJVEREN EN PRAKTIJK

De hierboven beschreven theorieën vormen een theoretisch kader om te verduidelijken hoe drijfveren hun plaats kunnen innemen in het vormgeven van handelingen in de praktijk. Mijn werkdefinitie van een diepere drijfveer is datgene dat een mens beweegt om keuzes te maken en in de praktijk hier naar te handelen. De keuze van boer om

⁶ Moeten is feitelijk een oversimplistische term. Structuren structureren onze keuzes, maar bepalen ze niet. Toch lijkt er soms weinig sprake van keuze door structuren. Dat beoog ik hier te illustreren door middel van het woord moeten. Moeten zou ook vervangen kunnen worden door het woord kunnen, maar dan gaat het om het kunnen dat van buitenaf bepaald wordt door beperkende en in staat stellende structuren (zie Schatzki 1997), in tegenstelling tot het denken te kunnen dat een individu zelf inschat.

zorgboer te worden is naar alle waarschijnlijkheid een geplande, vooraf overwogen keuze, omdat hij zich gaat bewegen binnen een nieuw veld door zorg te faciliteren op het boerenbedrijf. Dit vraagt verschillende aanpassingen in het handelen van de boer.

Drijfveren zijn een eerste stap voor gedrag in de praktijk. Het is immers waardoor men “gaat dromen”, mede geïnformeerd door structuren en zelfeffectiviteit, die onze acties kunnen mogelijk maken of verhinderen. De focus ligt op het ons bezig houden met het welzijn van onszelf of dat van anderen en dingen waaraan we ons hebben toegewijd, zoals Sayer (2009) dit beschrijft. De wereldbeelden, spiritualiteit, waarden, overtuigingen en emoties die voor zorgboeren meespelen informeren iemands *agency* om bepaalde keuzes in praktijk te brengen.

Concluderend betoog ik:

Diepere drijfveren komen voort uit een inherent menselijke gerichtheid op welzijn. Ze informeren iemands *agency* door middel van emoties en zelfreflectie, en leiden zo tot keuzes en handelingen in de praktijk.

Het uitgangspunt van deze scriptie is het identificeren van deze ethische gerichtheid, specifiek in de manier waarop zij (bedrijfs)keuzes informeren van mensen die zorgboer zijn geworden. Keuzes en handelingen worden daarnaast beïnvloedt door structuren (subjectieve normen uit de omgeving en kaders vanuit het verleden) en de ingeschatte beheersing van het gedrag (*zelfeffectiviteit*). De ‘structurende’ context en zelfeffectiviteit worden ook meegewogen als factor, en waar mogelijk geëxpliciteerd wanneer deze benoemd worden in de interviews of zichtbaar zijn bij de observaties. Tegelijkertijd is de invloed van deze sociale of groepsdruk afhankelijk van iemands wens om zich hieraan te conformeren.

OVERDRACHT EN HERKENNING VAN WAARDEN EN DRIJFVEREN

Naast dat dit onderzoek de diepere drijfveren van zorgboeren in kaart brengt, beoogt het de volgende vraag te beantwoorden:

Welke diepere drijfveren en waarden van de zorgboer worden door de deelnemers en medewerkers herkend?

Dit wordt gezien als een mogelijkheid voor extra validatie, ter bevestiging van de gevonden drijfveren, maar ook als verrijking van de mogelijke impact van drijfveren.

Om later in deze scriptie een antwoord te kunnen geven op deze vraag, wordt in de theorie eerst een verklaring gezocht voor een vraag die met deze deelvraag samenhangt:

Hoe kunnen we herkenning van de drijfveren van zorgboeren door medewerkers en deelnemers verklaren?

Een antwoord op deze vraag wordt in onderstaande paragrafen behandeld.

ZORGBOEREN ALS WAARDENUITDRAGERS

Verschillende theorieën beargumenteren dat er in een organisatie waarden overgenomen worden van leidinggevend, de zogenaamde waardenuitdragers (zie Nightingale en Toulouse 1977). Persoonlijke waarden van degenen in posities van autoriteit en verantwoordelijkheid beïnvloeden de structuur en strategie van een organisatie, iets dat uiteindelijk impact heeft op de prestaties van het bedrijf (Hatton & Raymond 1994; Morley & Shockley-Zalabak 1991). Casestudies hebben laten zien dat de waarden van leidinggevend de keuzes voor hun bedrijf beïnvloeden (Andrews 1971; Kimberly 1979).

Hierbij is het van belang een onderscheid te maken tussen karaktereigenschappen en persoonlijke waarden. Waarden refereren aan de “principles for ordering consequences or alternatives according to preferences” (Hambrick & Brandon 1988: 4). Ook relateren ze zich aan “views held by individuals concerning the “oughtness” of behaviors” (Meglino & Ravlin 1998). Persoonlijkheid of karaktereigenschappen gaan echter meer over patronen in individueel gedrag (Ling et al. 2007: 675). De waarden van een oprichter of leidinggevende van een bedrijf kunnen geïmplementeerd worden in de organisatiecultuur en kunnen langdurig van invloed zijn, ook nadat deze persoon weg is bij het bedrijf. Iemands karaktereigenschappen beïnvloeden voornamelijk eigen gedrag en worden minder waarschijnlijk overgedragen (Baron & Shane 2007).

Wanneer we in aanraking komen met deze waardenuitdragers binnen een bedrijf, is het dus aannemelijk dat deze waarden gecommuniceerd en mogelijk overgenomen worden. In het geval van de zorgboerderij is de verwachting dat de zorgboer als rolmodel en verantwoordelijke voor bedrijfskeuzes een functie vervult als waardenuitdrager. Dit sluit ook aan bij Hopkins (2011) bevindingen betreffende de sleutelrol van zorgboeren in de manier waarop de deelnemers de sfeer en de meerwaarde van hun eigen bijdrage ervaren. Naar alle waarschijnlijkheid leidt een intensiever contact met deze waardenuitdragers ook tot intensievere communicatie van deze waarden dan bij minder intensief contact met de leidinggevende.

SYMBOLISCH INTERACTIONISME

Met behulp van het Symbolisch interactionisme⁷ (SI) probeer ik de herkenning door de deelnemers te duiden en ‘kanalen’ bloot te leggen waardoor drijfveren worden gecommuniceerd naar deelnemers. Blumer (1969: 2) heeft het symbolisch interactionistisch perspectief in een drietal vooronderstellingen uitgedrukt:

1. Mensen, zowel individueel als gezamenlijk, reageren op de dingen om hen heen op basis van de betekenis die de dingen voor hen hebben.

⁷ In het algemeen is men het erover eens dat de ideeën het duidelijkst zijn beschreven door Blumer (1969).

2. Mensen construeren deze betekenis in sociale interactie met medemensen.
3. Deze betekenis wordt gehanteerd en aangepast in een interpretatief proces, dat iemand gebruikt om met de dingen die hij of zij tegenkomt om te gaan.

Het Symbolisch interactionisme heeft net als het kritisch realisme als uitgangspunt dat de wereld en het individu afzonderlijk van elkaar bestaan, maar dat de wereld wordt geïnterpreteerd door het individu door middel van symbolen en tijdens interactie. SI erkent een vrije wil of keuzevrijheid in menselijk gedrag. Volgens Mertens & Blommestijn (2005: 16) willen we kennis krijgen van onze omgeving en er controle over leren uitoefenen. Door keuzes en interpretaties vormen we nieuwe betekenissen en kunnen we onze toekomstige koers vormgeven in het proces van interpretatie van betekenis (Blumer 1969; in Handberg et al. 2015: 3).

Onze keuzes worden daarnaast gedefinieerd door de maatschappij en culturele normen. Mertens en Blommestijn (2005: 16) leggen dit als volgt uit: mensen hebben de neiging om persoonlijke levenservaringen om te vormen naar algemeen geaccepteerde ervaringen. Zo ontstaan afspraken, gewoontes en uiteindelijk tradities gebaseerd op soortgelijke ervaringen van velen. Er ontstaat een kader, een bepaalde structuur, voor de manier waarop we ervaringen opdoen. Met andere woorden, we worden gesocialiseerd. Ook willen mensen zich vanuit hun ervaringen en omstandigheden ontwikkelen in hun persoonlijke of geestelijke weg. Kortgezegd: “We krijgen een kader aangereikt waarbinnen we onze eigen weg vinden” (Idem).

De SI-lens verklaart dat interactie voortdurend plaatsvindt door het gebruik van symbolen. Feitelijk is alles wat mensen waarnemen symbolisch, omdat wij er een betekenis aan geven. Symbolisch interactionisme kijkt niet alleen naar de specifieke betekenissen die zich voordoen, maar ook naar hoe betekenis functioneert als een kernelement in datgene dat onderzocht wordt (Handberg et al. 2015: 3), in dit geval het in de praktijk brengen en herkennen van drijfveren.

CONCLUDEREND

Diepere drijfveren zijn gebaseerd op de inherent menselijke gerichtheid op welzijn van onszelf, anderen en datgene waaraan we ons hebben toegewijd. Wat iemand beschouwt als welzijn wordt geïnformeerd door zelfreflectie en emoties. Diepere drijfveren informeren iemands *agency* (zelfbeschikking) en leiden zo tot actie in de praktijk. Het gaat hier om gepland gedrag; het stuk handelen dat iemand het potentieel biedt voor het - in ieder geval gedeeltelijk - vormgeven van zijn context.

Door zorgboeren te laten reflecteren op hun diepere drijfveren en te kijken welke ethische betrokkenheid en emoties ze hierbij uiten, kunnen de diepere drijfveren in kaart worden gebracht. Doordat symbolische interactie continu plaatsvindt onder mensen en de zorgboer een rol vervult als waardenuitdrager, zullen de diepere drijfveren van de zorgboer mogelijk te herkennen zijn door deelnemers en medewerkers.

HOOFDSTUK 2. DE DAGELIJKSE DINGEN OP DE ZORGBOERDERIJ

In dit hoofdstuk wordt een dag op één van de vier zorgboerderijen nauwkeurig beschreven, gebaseerd op participerende observatie.⁸ Hierop volgt een duiding aan de hand van literatuur en op basis van uitspraken en observaties bij de andere respondenten.

EEN DAG OP DE ZORGBOERDERIJ

Ik kom aan op de zorgboerderij als de zorgboer er zelf nog niet is. Later blijkt dat hij een aantal deelnemers aan het ophalen was. Hij vertelt dat hij voordat hij de deelnemers ging halen, al zijn ronde over het terrein gemaakt. Zo heeft hij alle dieren even gezien, en kan hij opschrijven wat moet gebeuren. Vervolgens gaat hij mails checken, en maakt hij een planning overzicht en een takenlijst. In vakantietijd, zoals nu, gaat hij zelf rijden om cliënten op te halen. Normaal wordt het ophalen en terugbrengen gedaan door vrijwilligers, maar deze zijn vanwege de vakantietijd niet allemaal beschikbaar.

Als ik door een openstaande deur loop kom ik eerst in de hal. Dan loop ik binnen in een grote ruimte: een soort woonkeuken met een aantal tafels, een keukenblok en een zithoek. Hier tref ik twee medewerksters en een stagiair aan, die me hartelijk begroeten. Deelnemers komen één voor één binnen en gaan aan de tafels koffie of thee te drinken. Sommigen lopen eerst naar een medewerker en vertellen over hun weekend. Als de zorgboer gearriveerd is met de deelnemers die hij heeft opgehaald, is er een kort werkoverleg tussen de zorgboer en de medewerkers. De medewerkers maken de specifieke planning en de werkdag van de deelnemers gaat van start.

Het is vandaag een warme, zonnige dag. De deelnemers kijken op een planbord met pictogrammen en foto's bij welke taken ze vandaag zijn ingedeeld en welke begeleider en andere deelnemers met ze mee gaan. Dan gaan ze naar een andere ruimte, waar ze zich omkleden. Ze trekken een tuinbroek aan en stevige schoenen. Een deelnemer helpt een andere deelnemer die zichtbaar moeite heeft om zijn eigen veters te strikken.

De zorgboer neemt al vlot de tijd om met mij te zitten en vertelt mij over hoe hij eerst een varkensboerderij is begonnen en later deze zorgboerderij. Ik krijg een rondleiding, beginnend bij een ruimte rechts van de grote woonkeuken. Hier hangen langs de muur allemaal kleurrijke, en soms realistische schilderijen, bijvoorbeeld met een aantal varkens erop. Deze zijn gemaakt door deelnemers en blijkbaar te koop, want er staat bij allemaal een prijsje. Via buiten lopen we naar een stal met 4500 vleeskuikens. De stal waar de vleeskuikens rondscharrelen is groot en overzichtelijk. Even sta ik tussen al die duizenden kuikens in deze grote ruimte, een bijzondere ervaring. Hier is een deelnemer zonder toezicht zelfstandig aan het werk. Hij lijkt precies te weten wat hij doet, als hij het

⁸ Voor een ander verslag van een dag op een zorgboerderij, zie Reporters online, Nicolline van der Spek, November 13 2017

zaagsel waar de kuikens op lopen rustig stukje voor stukje aanveegt en opschept en dan weer vervangt met nieuw zaagsel.

We vervolgen de rondleiding over het erf en de zorgboer vertelt over de varkens, de schapen, de koeien, de groentetuin, het eigen woonhuis en nog veel meer.

Daarna gaat het wisselend. De zorgboer doet bijvoorbeeld een activiteit als koeien melken en een cliënt sluit daarbij aan. De zorgboer staat niet vast op de groep als begeleider, maar richt zich inmiddels meer op het aansturen dan het mee begeleiden. “Maar ik ben toch wel elke dag iets mee aan het doen.” Met andere woorden, hij pakt aan waar nodig en vervult wel een begeleidende rol. Ook heeft hij vaak gesprekken met cliënten vanuit interesse en betrokkenheid. Een groepje gaat naar de stal om voor de varkens te zorgen. Ik mag vandaag bij een groepje aansluiten.

Een deelnemer neemt me, nadat ze omgekleed is, gelijk aan de hand mee naar de achterkant van het erf, waar een moestuin ruimtelijk is opgezet. Bij alle gewassen staan houten bordjes met daarop de naam van het gewas en een afbeelding. Hiernaast is een stuk gras van een paar vierkante meter waartussen veel paardenbloemen groeien.

We gaan paardenbloemenbladeren plukken. Er komt spontaan in me op om een lied van K3 te zingen, en dit vindt gelijk bijval. Samen zingen we een tijdje verschillende liedjes terwijl we ondertussen in de zon de geplukte bladeren in emmers stoppen. Even later gaan we met emmers vol paardenbloembladeren naar een stal, waarin een aantal konijnenhokken staan. We gaan de konijnen voeren. Ik loop langs een andere stal met een kippenhok en zie daar een deelnemer tussen de kippen in een ruim hok zitten. Ze lijkt zichtbaar op haar gemak, zittend op een zitzak met een tijdschrift in haar handen, met de kippen die om haar heen drentelen.

Een andere activiteit die we vandaag gaan doen is blauwe druiven plukken. Volle trossen hangen in een lange rij, en ik kan het niet laten een aantal te proeven. Samen met drie deelnemers en een andere medewerker gaan we de rijpe plukken en scheiden van de paar druiven die al aangevreten zijn. Met een hele oogst komen we terug naar de keuken. De bakken met druiven worden overhandigd aan de medewerker, die ze nog even aan de kant zet. Eerst is het tijd voor een glas water vanwege het warme weer.

In de keuken is een vrijwilliger aan de slag met het inmaken van fruit. Een paar deelnemers hebben al iets eerder hun werkkleding vervuild voor hun gewone kleding en is druk met kopjes, koffie en thee klaarzetten voor de lunch. Zij zijn vandaag het ploegje met corveedienst. Dan gaan we met zijn allen buiten lunchen, aan tafels en banken die door een aantal deelnemers zelf in elkaar zijn getimmerd. Rond 13.00 uur, als iedereen uit gegeten is en de spullen opgeruimd, gaan we weer aan het werk. Terugkerend door de dag is dat de zorgboer even in gesprek gaat met medewerkers of deelnemers om poolshoogte te nemen.

In de middag loop ik rond en kom ik in gesprek met verschillende deelnemers. In een ruimte naast de grote woonkeuken zit een deelnemer aan een grote tafel te mozaïeken.

Ze vertelt dat ze in het begin, zo'n vijf à zes jaar geleden, amper iets zei als ze op deze boerderij rondliep. Daar is nu niets van te merken. Ze vertelt openhartig hoeveel deze zorgboerderij voor haar betekent, evenals de gesprekken die ze kan voeren met de zorgboer, en met zijn vrouw tijdens een wekelijkse schilderochtend. Even later zie ik haar en een andere deelnemer lachen om iets dat wordt gezegd.

We werken tot 15.00 uur en dan gaat iedereen weer opruimen waar ze mee bezig waren en worden de dieren verzorgd. Iets voor half vier kleed iedereen zich weer om. Om 15.30, als iedereen weer zijn gewone kleding aanheeft, komt iedereen weer kant en klaar bij elkaar in de woonkeuken. We drinken nog wat met elkaar en nemen nog even de dag door. Medewerkers schrijven in boekjes. Rond 16.00 uur ronden we de dag af en vertrekken de deelnemers richting huis. Een aantal deelnemers wordt door taxidiensten of ouders gehaald, een enkeling gaat zelf met de auto, en de zorgboer brengt weer een aantal deelnemers weg met de auto.

2.1 ADMINISTRATIE

Bij het runnen van een zorgboerderij komt administratie kijken. Het gaat hierbij om het schrijven van zorgplannen, contact met scholen over stagiaires, medewerkers administratie en de boekhouding. In geval van deze zorgboer, die bewust meerdere boerderijdieren heeft, bestaat dit ook uit het bijhouden van al hun eigen wettelijke administratie en regels. Hij werkt gemiddeld zo'n 1,5 dag per week aan administratie. Alle zorgboeren benadrukken echter dat ondanks steeds hogere eisen rondom verslaglegging en administratie, het onderscheidende van een zorgboerderij zou moeten blijven dat het grootste gedeelte van de tijd naar de deelnemers mag gaan.

2.2 FYSIEK CONTACT

Er is op de zorgboerderij op een ontspannen manier sprake van fysiek contact. Een medewerker van zorgboerderij 4 zegt hierover: "in het begin moest ik daar heel erg aan wennen, want dat is in het bedrijfsleven niet normaal laat ik maar zeggen. Dat als je hier binnenkomt 's morgens, is het 'Hi!', en ze hangen om je nek en je krijgt een zoen en een kroel. Nou, je kan toch niet voorstellen op kantoor dat dat gebeurt, zou ik ook heel raar vinden, maar dan heb ik wel zoiets van: zo uit het hart, zo puur, zo'n klein gebaar of juist groot gebaar, wat is het, ...als je daar aan over geeft eigenlijk, vind ik dat wel heel erg mooi".

Dit sluit deels aan bij het je verbinden met andere mensen op het bedrijf (Baars en Bloksma 2008: 21), waarbij het aspect geborgenheid benoemd wordt. Een medewerker van zorgboerderij 2 vertelt: "Ik voel me eigenlijk meer mede cliënt bijna. Want die jongens ja, je kunt gewoon met ze stoeien en op een bootje, ik vind het gewoon wel leuk. Beetje klieren, schommelen met dat ding en die jongens worden helemaal nat. Ik zie me niet echt als begeleider, gewoon als collega's zeg maar".

Ook op zorgboerderij 1 was te zien dat de zorgboer een deelnemer een hartelijke schouderklop gaf, en een andere medewerker een deelnemer omhelsde. Een mogelijke verklaring voor dit ontspannen fysieke contact is het heersende familiegevoel.

Van het land in de hand

Een andere mogelijke verklaring ligt in de inherent fysieke dimensie van het boerenwerk. Geredeneerd kan worden dat een boer fysiek contact vanzelfsprekend vindt; verworven van generatie op generatie. Van jongs af aan raken ze veel beesten aan, ze raken de gewassen aan, de aardappels worden in de handen genomen. Deze worden bekeken, er wordt gevoeld in stevigheid. Een duwtje wordt gegeven aan het varken dat terug het hok in moet, een kalfje dat ter wereld komt wordt bij zijn poten gepakt. Contact met materie en beesten is zo logisch, dat het ook naar mensen toe mogelijk heel vanzelfsprekend is. Kippen worden met de hand gevangen of van het ei afgehaald. Een kuikentje wordt gewogen. Bij een pasgeboren biggetje wordt de nageboorte er afgewreven met stro en hooi. Alles wordt geaaid, gestreeld, vastgepakt. De meerwaarde van fysiek contact met dieren wordt door zorgboer 3 benoemd:

“Als een cliënt zich gewoon goed voelt en gewaardeerd, als ‘ie zegt hier kun je jezelf zijn. Dat zegt voor mij al zat. En dat hoeven ze niet eens te zeggen. Dat zie je vaak aan gezichten, aan hoe ze bij de dieren liggen, aan het knuffelen zijn. Dat is geweldig om te zien.”

2.3 VEEL VERSUS WEINIG STRUCTUUR IN DE DAGINDELING

Op de zorgboerderijen worden verschillende keuzes gemaakt in het aanbieden van structuur. Zo is op zorgboerderij 1 weinig structuur, op zorgboerderij 3 een variërende hoeveelheid structuur en op zorgboerderij 2 en 4 een grote hoeveelheid structuur die aan deelnemers geboden wordt. Op zorgboerderij 2 wordt de dag invulling aan het begin van de dag plenair geïnventariseerd en opgeschreven op een flipover. Op zorgboerderij 3 en 4 wordt gewerkt met een pictobord. Dit is een bord waarop een planning zichtbaar gemaakt wordt door pictogrammen te gebruiken, bijvoorbeeld een afbeelding van een varken om de taak het voeren van de varkens weer te geven. Foto's van deelnemers en medewerkers worden bij de pictogrammen van de activiteiten geplaatst. Zo wordt duidelijk wie wat gaat doen die dag en met wie.

De keuze voor veel of weinig structuur aanbieden is deels afhankelijk van de doelgroep. Zo is het gebruik van een pictobord om een dagtaak inzichtelijk te maken goed te verklaren voor mensen met een verstandelijke beperking of een autisme spectrum stoornis.⁹ Ook de plenaire inventarisatie en inbreng van de zorgboer en

⁹ <https://mens-en-samenleving.infonu.nl/communicatie/83881-het-gebruik-van-pictogrammen-bij-mensen-met-een-beperking.html>

zorgboerin als het gaat om de dag invulling voor de kinderen op zorgboerderij 2 is te verklaren als passend bij de doelgroep van kinderen met een autisme spectrum stoornis. Het aanbieden van een dagstructuur kan de doelgroep rust bieden, doordat ze ‘weten waar ze aan toe zijn’.

Toch ligt een andere mogelijke verklaring voor het wel of niet aanbieden van veel dagstructuur in het de diepere drijfveer van de zorgboer. Hier wordt in het hoofdstuk over drijfveren dieper op ingegaan.

2.4 EEN GEMEENSCHAP WAARIN WE ELKAAR HELPEN

Bij alle zorgboerderijen is er sprake van een bepaalde groeps cultuur waarin deelnemers elkaar helpen en zich aan elkaar optrekken. Gemengde doelgroepen kunnen volgens Baars & Bloksma (2008: 16) samenwerken waarbij deelnemers uit kunnen gaan van hun eigen vermogens. Ze kunnen elkaar helpen waardoor de zorg efficiënt is. Elings (2004: 29) beschrijft: “Op deze manier krijgt een cliënt met een hoger niveau een extra uitdaging in het werk. De cliënt met een lager niveau krijgt extra ondersteuning en aandacht tijdens het werken”.

Zorgboerderij 3 richt zich bewust op de meest diverse doelgroepen. De enige uitgesloten doelgroepen zijn kinderen en dementerenden. Ook op de zorgboerderijen met minder diverse doelgroepen is voldoende mogelijkheid om van elkaar te leren en elkaar te helpen. De deelnemers zitten alsnog op verschillende niveaus wat betreft hun ontwikkeling en mogelijkheden.

Hoewel de intensiteit van de zorg en het samenleven per zorgboerderij varieert van fulltime wonen op de zorgboerderij tot een paar dagen in de week dagbesteding, is op alle boerderijen sprake van een vorm van leefgemeenschap. Baars en Bloksma (2008: 16) beschrijven dat veel zorgvragers eenzaam zijn en samenlevingsverbanden missen, maar dat op een boerderij wordt samengewerkt en samengeleefd. Ze benoemen naast het werk in de landbouw onder andere activiteiten als samen eten bereiden, kleine kinderen verzorgen, feest, spelletjes en meditatie die het gevoel van gemeenschap versterken. Op basis van de casestudies kan dit rijtje worden aangevuld met samen bidden (zorgboerderij 2 en 4) en het samen lezen van een tekst met een overdenking over wat belangrijk is (zorgboerderij 1 en 2). Hier wordt dieper op in gegaan in het hoofdstuk over drijfveren.

2.5 INDIVIDUEEL MAATWERK

Op alle zorgboerderijen is een zichtbaar streven naar individueel maatwerk. Dit hangt samen met de verschillende mogelijkheden van de diverse doelgroepen, maar is ook mogelijk door de relatieve kleinschaligheid van de zorgboerderij en de veelzijdige activiteiten die gedaan kunnen (en soms moeten) worden op de boerderijen. Bovendien wordt ook buiten boerderij-gerelateerde activiteiten gedacht voor individueel maatwerk. Voorbeelden hiervan zijn ingerichte kunstateliers voor deelnemers die graag creatief

bezig zijn, en het bouwen van een autobrug en fitnessruimte voor deelnemers die graag aan auto's sleutelen of sporten.

2.6 MEDEWERKERS EN VRIJWILLIGERS

Op zorgboerderij 1 is de zorgboer zelf begeleider, net als zijn zoon. Zijn schoondochter neemt de leiding over de camping op het terrein van de boerderij. Daarnaast zijn er een aantal begeleiders en vrijwilligers aan het werk. Sommige van deze vrijwilligers zijn ex-deelnemers. Op zorgboerderij 2 zijn de zorgboer en zorgboerin zelf begeleiders, net als hun zoon en schoondochter die mede-eigenaar zijn van de zorgboerderij. Een dochter werkt op zaterdag mee op de zorgboerderij in loondienst. Doordeeweeks werkt zij op een zorginstelling. Er zijn geen vrijwilligers en begeleiders buiten familieleden op de zorgboerderij. Op zorgboerderij 3 is de zorgboer geen vaste begeleider meer, maar hij begeleidt wel veel activiteiten en stuurt begeleiders aan. Er zijn een aantal vaste medewerkers en vrijwilligers. Op zorgboerderij 4 is de zorgboer ook geen vaste begeleider, maar meer een manager. Hij legt uit: "Maar aan de andere kant, het is ook een bedrijf waar je gewoon, ik sta ook met een bezem af en toe te vegen. Of ik ben ook degene die altijd bestellingen wegbrengt op woensdag naar klanten in de stad en omgeving. Dan neem ik wel weer één of twee van de zorggasten mee, maar ja moet ook gebeuren. We doen eigenlijk alles. Je bent net te klein voor een echte pure manager, maar het moet wel gemanaged worden." Zijn zoon managet inmiddels de begeleiders. Daarnaast zijn er een aantal vaste begeleiders en zo'n honderd vrijwilligers betrokken bij het bedrijf, waarvan sommigen in sleutelposities.

2.7 BEDRIJFSMATIGHEID EN NUTTIG WERK?

Zorgboerderij 1 kan getypeerd worden als een multifunctioneel bedrijf. De zorg is hierbij een groot onderdeel. Er wordt ook gedaan aan agrarisch natuurbeheer, er is een camping en er worden allerlei recreatie activiteiten aangeboden. Op zorgboerderij 2 is de hoofdinvulling de zorg. Zorgboerderij 3 haalt zijn hoofdinkomsten uit zorg, maar is ook voor een deel een bedrijfsmatig agrarisch bedrijf. Ze hebben 4500 vleeskuikens op scharrelbasis. Zorgboerderij 4 is multifunctioneel, naast zorg en een bedrijfsmatig agrarisch bedrijf is er een horeca, winkel en recreatie onderdeel.

In Boer zorg dat je boer blijft! (2004) beschrijft Elings de meerwaarde van bedrijfsmatige productie voor de deelnemers op een zorgboerderij. Bedrijfsmatige agrarische productie waar deelnemers aan mee werken is het sterkst aan de orde op zorgboerderij 3 en duidelijk onderdeel van de visie van deze zorgboer. Hij beschrijft onder andere dat hij de deelnemers niet het plezier wil ontnemen van het 'echte boerenleven'. Tegelijkertijd is het hoofdargument van nuttig werk ook op de andere zorgboerderijen in bepaalde mate aanwezig en benoemd door deelnemers, medewerkers en zorgboeren. In de vorm van meewerken op een theeschenkerij, meehelpen bij een excursie verzorgen voor schoolkinderen, de moestuin die op elke zorgboerderij

aanwezig is en het verzorgen van een aantal dieren dat op elke boerderij aanwezig is. Wel is duidelijk dat bepaalde doelgroepen specifiek behoefte hebben aan het aanbod van fysiek ‘boerenwerk’.

Baars en Bloksma beschrijven in dit kader ook de focus en aanwezigheid in boerenwerk. Een productiebedrijf is niet vrijblijvend. Bovendien biedt het alledaagse boerenwerk kleine crisissen en is het een uitdaging voor de zorgboer deze ook expliciet te gebruiken als ontwikkelingskansen. Bovendien vereist het boerenwerk dat moet gebeuren een kijk op wat je wel kan, omdat de gezonde delen in gezet moeten worden om het werk te verrichten. Dit kan deelnemers even doen vergeten dat ze ziek of zwak zijn (Baars & Bloksma 2008: 17).

Een andere meerwaarde van bedrijfsmatige productie of een multifunctioneel bedrijf is relationeel. Deelnemers komen met veel verschillende mensen in contact, zoals de handelaar die de eieren op komt halen, de veearts die de dieren controleert, bezoekers van de horeca of camping, en familieleden van zowel de cliënt als de zorgboer die op bezoek komen. Elings (2004: 27) spreekt over omgekeerde integratie doordat deelnemers helpen bij de verkoop van producten en een praatje maken met de bezoekers. Deze integratie met andere mensen uit de samenleving is erg belangrijk voor deelnemers.

2.8 PERSOONLIJKE BETROKKENHEID VAN DE ZORGBOER EN HET GEZIN

Baars & Bloksma benoemen het ‘Je verbinden met de boer’ (2008: 21). Zorgboer 4 verwoordde het zó: “Ik weet dat ik, ...dat wij uien gingen trekken en ik was heel erg gefocust op die uien gaan eruit en die rij moet, nouja, moet niet recht, maar die wil je recht neerleggen dus. Maar hij die zei zo ..., we zijn echt boeren nou he. Dat is veel belangrijker. Die relatie, dat je dat samen doet, dat je echt iets bent. Die uien vond hij helemaal niet zo belangrijk en bovendien had hij echt moeite om dingen recht te leggen enzo. Maar daar ging het niet om. Samen boer zijn”.

Alle zorgboeren zijn op hun manier persoonlijk betrokken bij de deelnemers, soms ook buiten het verblijf op de zorgboerderij. Zo beschrijft het zorgboerechtpaar dat zij graag willen dat hulp ‘verder dan het hek’ van de zorgboerderij reikt. Daarom denken zij graag mee met ouders, besprekingen op school of met andere zorgverleners. Zorgboer 1 beschrijft dat hij geregeld met deelnemers mee gaat als ze buiten de zorgboerderij moeten zijn, bijvoorbeeld voor een ziekenhuisbezoek of een bezoek aan de reclassering. Als een deelnemer gedwongen opgenomen moet worden, komt hij langs.

Naast de persoonlijke betrokkenheid van de zorgboer komt op deze vier zorgboerderijen sterk de betrokkenheid van het gezin van de zorgboer naar voren. Op zorgboerderij 1 wonen de betrokken zoon, schoondochter en het kleinkind op het terrein. Op zorgboerderij 2 zijn zoon en schoondochter betrokken bij het bedrijf en

wonen zij met de kleinkinderen op het erf. Ook de dochter die op zaterdag meewerkt en haar jongere broertje wonen met het zorgboerechtpaar op het terrein. Op zorgboerderij 3 is de vrouw van de zorgboer zijdelings betrokken, en vindt soms samenwerking plaats met het werk van hun zoon. Op zorgboerderij 4 zijn zoon en schoondochter betrokken bij het bedrijf, hoewel zij in een dorp verderop wonen. Een andere zoon en zijn gezin wonen op het erf maar kozen bewust om niet bedrijfsmatig betrokken te zijn bij de zorgboerderij. Er vindt een samenwerking plaats met de dagbestedingsplek van de dochter.

Elings (2004: 47) schaaft deze betrokkenheid bij het gezin van de zorgboer onder hechting¹⁰: “Het leven in een (zorgboeren)gemeenschap biedt de mogelijkheid emotionele banden aan te gaan met de boer en zijn gezin en met andere hulpboeren. Dit levert gevoelens van veiligheid en nabijheid op. Kleinschaligheid en interactie met het boerengezin biedt de meeste mogelijkheden voor attachment”. Een voorbeeld hiervan is dat de verjaardag van de kleinzoon van de zorgboer met alle deelnemers gevierd werd op zorgboerderij 1.

Een van de medewerkers verwoordt een andere meerwaarde die het samenwerken met het gezin biedt: “ik denk dat... we heel erg met het gezin eigenlijk hierbij zijn zeg maar. Ook neefjes en nichtjes, en dat gewoon de ‘normale kinderen’ zeg maar erbij zijn. Dat je echt een mix hebt. ...je ziet ook gewoon hoe ze met elkaar omgaan. Dan hebben ze het over op welke school zit je, zulke dingen. De één zit natuurlijk op het speciaal onderwijs, de ander niet. Hoe dat dan gaat, dat is wel echt een pluspunt”.

Ook wordt het gezin ingezet voor het leveren van maatwerk. Zo wordt op zorgboerderij 2 en 3 gebruik gemaakt van het werk van de zonen van de zorgboeren (respectievelijk mee werken op de kraan; aan de slag voor het houtbedrijf) als activiteiten waarbij deelnemers die behoefte hebben aan meer uitdaging of fysiek zwaar werk kunnen aansluiten. Zorgboer 3: “...bij onze zoon gaan we tuinhuisjes wegbrengen, schuttingen wegbrengen, dus wij zijn heel veel van de boerderij af. Ik denk dat wij ons daar ook zeker in onderscheiden. Wij zitten heel veel onder de mensen. ...dan neem ik een stuk of vijf, zes cliënten mee, doen wij los. Maar daar krijgen ze een bak koffie, en een koek bij, en die zitten gewoon lekker te kletsen met normale mensen. Hoe simpel kan het zijn. Maar dat is wel heel waardevol”.

2.9 TUSSEN DE DIEREN EN DE NATUUR

¹⁰ Elings gebruikt hiervoor de term Attachment. Attachment is één van de zes basale intermenselijke behoeften volgens Weiss (1973). Naast Attachment beschrijft Elings hoe de andere vijf behoeften (Social integration, Reassurance of worth, Reliable alliance, Guidance, Opportunity for nurturance) vervuld kunnen worden op de zorgboerderij. Elings' bevindingen worden ook door de resultaten van deze scriptie ondersteund.

Op de zorgboerderijen is sprake van een aantal tot veel dieren en bestaat een groot deel van de daginvulling uit buiten bezig zijn. De zorgboerderij is hiermee een exemplarisch voorbeeld van green care. Andere voorbeelden zijn dierentherapie, ecotherapie en wildernistherapie. Green care wordt gedefinieerd als een interventie, een actief proces, dat de natuur gebruikt om fysieke en mentale gezondheid en welbevinden te verbeteren (Sempik et al. 2010: 11). Het richt zich met name op verschillende groepen kwetsbare of sociaal uitgesloten mensen (Sempik et al. 2010: 21). Zorgboer 1 legt de betekenis van natuur als volgt uit: "...dat zit in ons DNA van oja, bij groen daar voel je je lekker door, dat is... het resoneert ergens. Nouja dat hebben we hier gewoon, simpel, en het hele jaar door ergens. ...Dus het buiten werken in de zon, in het groen. Met dieren omgaan, dat is ook zo'n ding wat voor een aantal mensen, die eigenlijk andere mensen amper meer vertrouwen omdat ze, ja, een vervelend verleden hebben met mensen, met dieren wel heel goed uit de voeten kunnen. Zijn er ook verschillende bij die heel erg naar dieren trekken. Dat werkt in die zin heel goed". Wel vraagt het veelomvattende geïntegreerde takenpakket op de zorgboerderij een veelzijdigheid aan competenties van zorgboeren en medewerkers (de Boer et al. 2017: 41).

De fysieke omgeving op de zorgboerderij biedt deelnemers een grote vrije bewegingsruimte en mogelijkheden om te participeren in diverse activiteiten. De omgeving bevat vanzelfsprekend de aanwezigheid van dieren, planten en andere natuuraspecten (de Boer et al. 2017: 42). Uit verschillende onderzoeken is gebleken dat er veel voordelen verbonden zijn aan green care, variërend van meer betrokkenheid bij activiteiten tot meer fysieke inspanning ten opzichte van reguliere dagbesteding en verzorging (Idem). Baars en Bloksma belichten daarnaast de meerwaarde van de lichamelijke natuurervaringen (2008: 20-21).

2.10 GELIJKWAARDIGHEID

De zorgboeren en medewerkers beschrijven dat er een wisselwerking plaatsvindt tussen zorgverlener en zorgvrager waarbij ze van elkaar kunnen leren. Baars en Bloksma (2008: 17-18) benoemen dat de gelijkwaardigheid het gemakkelijkst voor te leven is op een bedrijf met een grote diversiteit in mensen, zowel als het gaat om geslacht, leeftijden en doelgroepen. Ze beschrijven de meerwaarde van geregeld de rollen van hulpvrager en hulpverlener omdraaien of laten wegvallen. Volgens hen wordt het uitgangspunt dat het afwijkende er mag zijn, het meest gevonden op bedrijven die niet alleen uniforme producten voor de supermarkt hoeven te leveren, en waar je fouten mag maken waarvan je weer kunt leren.

DUIDING

Op de zorgboerderij zijn vaste momenten van gezamenlijk pauze houden. Dit biedt een bepaalde structuur en een moment van contact, vaak met gezinsleden van de zorgboeren. Dit geeft het gevoel bij een gemeenschap te horen. Verder varieert per zorgboer de hoeveelheid structuur die voor de deelnemers wordt vastgelegd of aangeboden. Het aanbod van activiteiten is divers, er is sprake van een relatief platte organisatie en een kleinschalig bedrijf. Dit maakt individueel maatwerk mogelijk, een duidelijke kracht van de zorgboerderij. Er is ruimte voor fysiek contact met plant en dier en in de vorm van een knuffel of schouderklop. De zorgboeren maken verschillende keuzes in de mate waarin ze de deelnemers zelf begeleiden. Het hoofddoel is het richten op wat mensen wel kunnen, en dit biedt eigenwaarde en een gevoel van nuttig bezig zijn aan de deelnemers. Daarnaast proberen de zorgboeren een veilige en vertrouwde omgeving te bieden aan de deelnemers.

De zorgboerderijen zijn een type kleinschalige leefgemeenschap die de afgelopen jaren steeds meer heeft gewonnen aan terrein (de Boer et al. 2016: 41). Ze bieden een aantrekkelijke huiselijke omgeving en activiteiten die betrokkenheid en sociale interactie positief beïnvloeden. Ook bieden ze mogelijk ruimte voor het voorzien in spirituele en existentiële behoeftes - naast biologische, psychologische en sociale behoeftes – onder andere door het werken met de natuur. Dit wordt beschreven door Walters (1994: 30): “In variety, small communities cannot compete with cities. The greatest satisfaction in the arts, however, lies in creating, not merely in being entertained. In this area of life, the intentional community could offer incomparably more than the big city: the time to create, and interested audience, inspiring natural surroundings, and an opportunity to explore and develop one’s inner life” (in Sempik et al. 2010: 83).

Juist omdat de zorgboerderij een plek is van green care, maar ook van een gezinsstructuur, een vrijplaats soms voor een meer holistische benadering, en in sommige gevallen met een uitgesproken identiteit of overtuiging en visie, is het interessant om de drijfveren van de zorgboeren uit te diepen. Dit gebeurt in het volgende hoofdstuk.

HOOFDSTUK 3. WAT ZIJN DE DIEPERE DRIJFVEREN VAN DE ZORGBOER EN HOE WERKEN DEZE DOOR OP DE ZORGBOERDERIJ IN DE PRAKTIJK?

3.1 WAT ZIJN DE DIEPERE DRIJFVEREN VAN ZORGBOEREN?

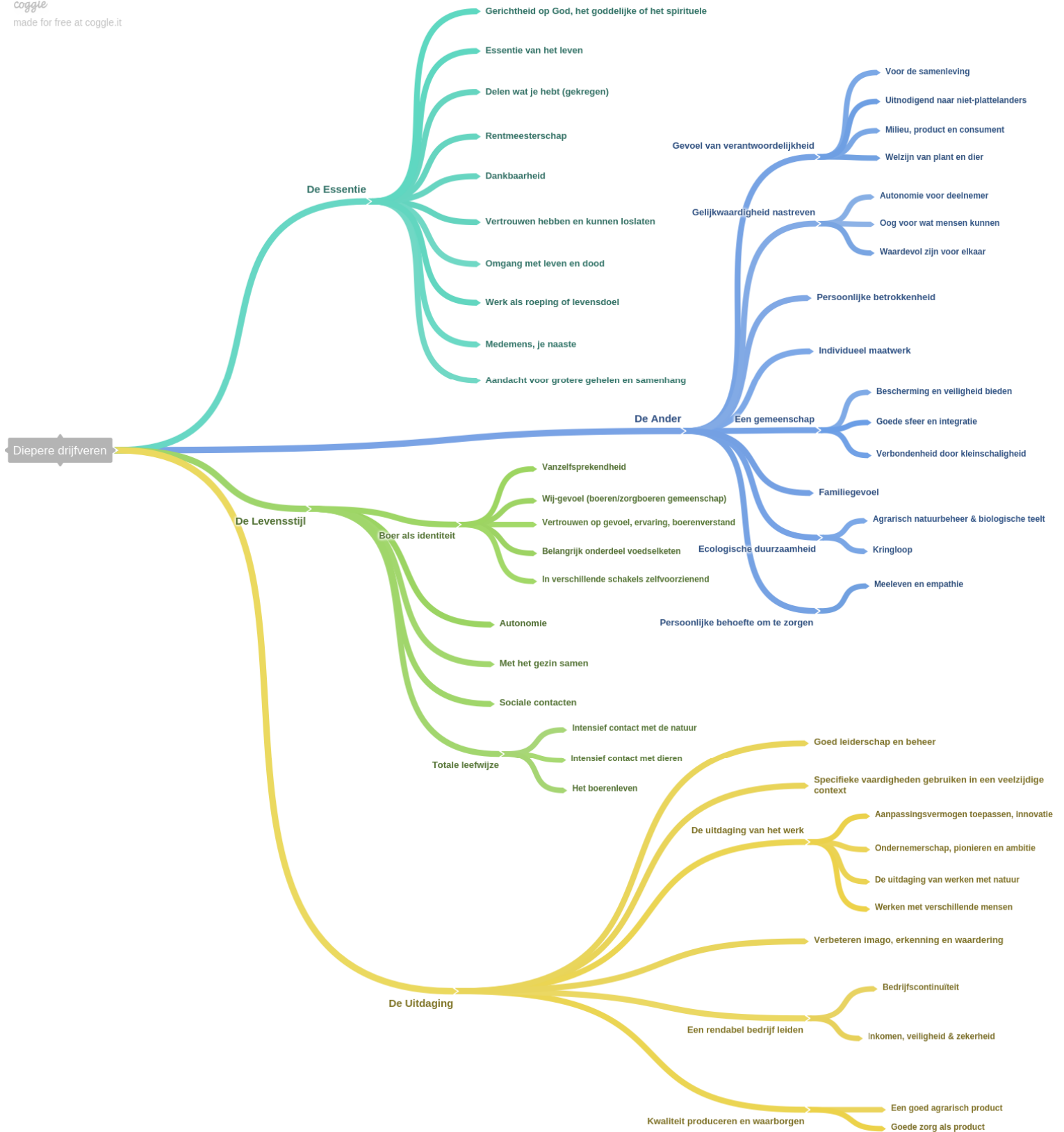
Na de constant vergelijkende analyse (Fram 2013: 9) uitgevoerd op het kwalitatieve materiaal uit de vier interviews met zorgboeren, zijn de volgende dimensies te onderscheiden:

I.	De Uitdaging
II.	De Ander
III.	De Levensstijl
IV.	De Essentie

Eerst geeft dit hoofdstuk een visuele weergave van de vier categorieën diepere drijfveren en hun subcategorieën. Vervolgens worden per diepere drijfveer de resultaten geduid in het licht van het theoretisch kader. Bij elke dimensie worden criteria gegeven en vinden er verwijzingen plaats naar de theorie. Ook wordt ingegaan op verschillen en overeenkomsten tussen de accenten die zorgboeren leggen binnen deze dimensies. De inhoudelijke invulling van de dimensies wordt weergegeven door verschillende citaten uit de interviews die op de betreffende dimensie wijzen. De citaten zijn gegroepeerd onder de verschillende subcategorieën die te onderscheiden zijn bij een dimensie.

De citaten staan niet op zichzelf in de verhalen van de zorgboeren. Voor een zo helder mogelijke analyse zijn uitspraken toch apart gebundeld. Op deze manier kunnen ze ingedeeld worden in verschillende categorieën. Bij de diepere drijfveren zijn sommige subcategorieën van Mertens & Blommestijn of Simon & Steenbekkers overgenomen, en deze zijn aangevuld met door mij geformuleerde subcategorieën. Na de beschrijvingen van de verschillende drijfveren vermeld ik wat verder nog is opgevallen bij de onderzoeksresultaten. Tenslotte volgt een concluderende paragraaf. Visueel worden de vier categorieën diepere drijfveren en hun subdimensies weergegeven in onderstaande figuur.

Figuur 1. Overzicht van diepere drijfveren van zorgboeren en hun subdimensies.

I. DE UITDAGING

Net zoals veel boeren en tuinders zich uitgedaagd voelen om een goed product te maken, voelen zorgboeren zich gedreven om dat wat ze doen, goed te doen. Hierbij blijft wat ‘goed’ precies betekent iets persoonlijks. Wel gaat het hierbij om de uitdaging en het streven om hun kennis en kunde in te zetten. De uitdaging heeft te maken met zelfontplooiing en het leveren van een zekere kwaliteit, zowel bij producten als het leveren van goede zorg.

De uitdaging ligt op verschillende vlakken. Voor sommigen heeft het vooral te maken met goed leiderschap en beheer. Door met eigen ogen te zien waaraan een plant of dier behoefte heeft, kunnen ze adequaat hierop inspelen. Ook kan goed leiderschap bestaan uit afbakenen van het werk. Op die manier wordt zorggedragen voor een goede werk/privé balans voor zowel zorgboer als medewerkers. De veelzijdigheid van het werk vraagt om specifieke vaardigheden (Simon en Steenbekkers 2006: 225). Voorbeelden van de veelzijdige functies die zorgboer vervult zijn management, onderhoud, zorgbegeleider, voedselproducent enzovoort.

Een ander aspect is de uitdaging van een rendabel bedrijf. De zorgboeren hebben een sterk streven naar zowel continuering van het bedrijf als duurzaamheid van de bedrijfsvoering. Volgens Berger (1993) is dit continuïteitsstreven van boeren wezenlijk anders dan bij ondernemers in een meer stedelijke omgeving. Volgens hem zijn stedelingen juist meer gericht op vooruitgang c.q. modernisering. Dit is terug te zien in de normalisering van ‘jobhoppen’ onder stedelingen, waarbij het steeds wisselen van baan wordt gezien als zelfontplooiing waar het vroeger werd gezien als onbetrouwbaar. Bedrijfscontinuïteit lijkt van oudsher een belangrijke drijfveer voor boeren, gericht op inkomen maar ook op hun levensstijl doorgeven aan hun kinderen (Simon en Steenbekkers 2006: 225). Deze drijfveer wordt verder toegelicht in de dimensie De Levensstijl.

Tegelijkertijd tonen de zorgboeren een groot aanpassingsvermogen. Ze zijn niet bang om iets ‘uit te proberen’, en dit biedt veel ruimte voor innovatie. Een mogelijke verklaring voor deze kwaliteit is dat aanpassingsvermogen ook als boer al erg belangrijk was. Het is veel boeren eerder al gelukt om mee te gaan in allerlei technische ontwikkelingen en aangescherpte regelgeving. Bovendien is werken met de natuur is een uitdaging in zichzelf, wie kan immers de natuur naar zijn hand zetten? De boer past zich aan; aan de weersomstandigheden, het ritme van de dieren, de ontwikkelingstijd van gewassen.

De zorgboeren lijken bovendien gemaakt om te ondernemen. Ze genieten van pionieren, innoveren, en hun ambitie omzetten in concrete praktijk. Ook willen de zorgboeren de meerwaarde van hun werk zichtbaar maken. Een belangrijk onderdeel hiervan is erkenning en waardering ontvangen.

In het onderzoek van Simon en Steenbekkers zijn overeenkomsten te zien met de boeren die om economische redenen verbreden: de ‘rationele maatschappelijke ondernemers’. Deze groep ziet verbredende nevenactiviteiten als dé manier om het bedrijf te behouden, of soms zelfs als iets waarin ze weinig keus hebben (Simon en Steenbekkers 2006: 225). Hoewel de zorgboerderij de zorgboeren inderdaad een mogelijkheid biedt om hun boerderij en/of kleinschalige landbouw te behouden, zien de zorgboeren uit dit onderzoek het niet als opgelegde keuze maar juist als een bewuste of vanzelfsprekende keuze (zie De Levensstijl).

Volgens Mertens en Blommestijn beleven agrariërs hun werk niet als willekeurig, maar drukken ze in hun werk hun diepste identiteit uit. Dit doen ze door op een creatieve manier een ‘goed product’ aan te bieden, waar ze met recht trots op zijn. Ze komen in contact met hun eigen kwaliteiten. De uitspraken rondom de diepere drijfveer ‘Uitdaging’ vertonen hiermee overeenkomsten. In termen van Sayer, de zorgboeren hebben net als boeren een gerichtheid op zelfontplooiing, ideeën over hoe ze kunnen floreren en een behoefte aan zekerheid met als doel lijden voorkomen.

❖ **Goed leiderschap en beheer**

Zorgboer 1 en zorgboer 3 vertellen hoe zij aan het begin van de dag en gedurende de dag in de gaten wat allemaal moet gebeuren. Ze houden het overzicht over het terrein en de dieren.

“...ik heb overdag mijn werktijd. Want dat is heel verleidelijk om te zeggen van dat kan ‘s avonds wel. ...ik probeer alles overdag te plannen. En onze medewerkers ook. Het is maar zelden dat onze medewerker in zijn vrije tijd of eigen tijd, dat wil ik niet hebben. Nee, daar moeten ze maar in schikken de anderen.” - Zorgboer 3

❖ **Specifieke vaardigheden gebruiken in een veelzijdige context**

“Sommige zorgboerderijen die zijn wat meer productie georiënteerd en dan zo van, dan moet je goed met beesten om kunnen gaan of weet ik veel, maar dat is hier minder aan de orde. Ten eerste dus goed met mensen om kunnen gaan, empathisch, en daarnaast ook wat van alle markten thuis zijn. Beetje praktisch ingesteld van, ik kan een heg knippen en ik kan een spijker in een plank slaan en ik vind het ook niet erg om een keer de beesten te verzorgen. ...ook echt breed geïnteresseerd in het groen. Zo moet je het eigenlijk zeggen. En groen is hier ook heel breed want dat is inderdaad het maaien van de camping, het snoeien, hier dieren verzorgen. ...en daarnaast ja, moet je ook eigenlijk wel een gesprek kunnen voeren met een cliënt die even vastzit, die even wat emotionele ondersteuning nodig heeft he. Dus dan... dat vergt ook enige stabiliteit bij jezelf, dat jij jezelf al redelijk kent” - Zorgboer 1

“We zitten nu alle twee wel meer in het begeleiden, maar aan de andere kant, het is ook een bedrijf waar je gewoon, ik sta ook met een bezem af en toe te vegen.

Of ik ben ook degene die altijd bestellingen wegbrengt op woensdag. Het land in, de stad en omgeving. Dan neem ik wel weer een van de zorg- of twee van de zorggasten mee maar ja, moet ook gebeuren. We doen eigenlijk alles. Je bent net te klein voor een echte pure manager, maar het moet wel gemanaged worden. Dus het is altijd heel veel tegelijk.” - Zorgboer 4

❖ De uitdaging van het werk

Aanpassingsvermogen toepassen en innovatie

“...voortdurend is daar beweging, en dat is hier wel veel geweest. Dat hoor je al even van me. Melkkoeien, vleeskoeien, nou dat spul eruit geleidelijk aan. Dat is ook eerst opgebouwd van weinig naar meer. Nooit een gigantisch groot bedrijf geweest. Vijftig melkkoeien maximaal, maar dat was uiteindelijk te klein he, tegenwoordig kun je daar helemaal niks meer mee. Dat is gewoon... en we wilden niet groeien. We hadden ook echt een beetje de buik vol van achter die koeien aan rennen. Daar ben je echt de hele dag mee bezig. Altijd voeren, melken en nog eens een keer. ...En geleidelijk aan ja, die intensieve bloementeelt dat was mooi, maar dat was in het seizoen. ...dat is nu met intensievere zorg, ja, past het zo eigenlijk veel beter. En dan doen we gewoon met de mensen vanalles op het landgoed en er is eigenlijk altijd genoeg te doen ja, of we verzinnen weer wat nieuws.” - Zorgboer 1

“Verzin alles niet alleen, dat doe je met een heel team, en met de vrijwilligers, en met iedereen: heb je een idee, jongens als het past dan gaan we het doen, klaar.” - Zorgboer 3

“Dus toen hebben we bedacht van ja, we kunnen het wel voortzetten maar dan op een andere manier. Dat concept heeft mijn zwager vooral uitgewerkt, die ook in Wageningen gestudeerd heeft en eigenlijk al actief was op het gebied van natuur en landbouw en het adviseren daarin. Dus die heeft toen eigenlijk bedacht van met name het agrarische en dan gecombineerd met natuur elementen. En ja de input die ik gegeven heb is vooral zorg, en horeca en ja winkel, want het uitgangspunt was ook wel dat we het wilden gaan opzetten als een breed bedrijf, multifunctioneel, maar ook met korte afzetkanalen naar de consumenten. Dat hebben we allemaal bij elkaar gevoegd en zo zijn we verder gegaan. Maar het is dus eigenlijk begonnen als een stukje bedrijf dat we in onze schoot geworpen kregen van de schoonfamilie.”- Zorgboer 4

Ondernemerschap, pionieren en ambitie

Zorgboer 1 ging na een gevarieerde loopbaan in het onderwijs diverse cursussen opzetten en boeren met nieuwe initiatieven ondersteunen.

“Ik heb zelf toen eerst een zorglandbouw project in de achterhoek aangezwengeld met een aantal boerinnen toen, dat was in '96 al, ...dat is nog echt zorglandbouw avant la lettre. Er was nog bijna niks op dat gebied. Maar een aantal begonnen daarmee en zo stap voor stap is dat uitgebreid, en dat is pas een jaar of zes, zeven geleden echt geprofessionaliseerd landelijk. ...ik had daar zelf ervaring mee, maar

er begon op een gegeven moment een vrijwilliger hier die zei van: oja kunnen we ook niet iets met zorg doen? Oja, ik zei daar heb ik ooit ook nog wat mee gedaan, maar dat was in 2003. Maar dat was alweer een stukje van mijn verleden op dat moment want ik was alweer met nieuwe projecten bezig.” – Zorgboer 1

“Toen ik heel jong was, toen had mijn vader hier een paar varkens en een paar koetjes en een veewagen erbij. Dus die ging ook het vee rijden van boer naar slager of naar slachthuis. En zo van lieverlee wordt dat meer. En toen ik dan eenmaal achttien was en het rijbewijs had kwam er een nieuw vrachtwagentje bij. ...En dat is latere jaren, heb ik dat verder uitgebreid naast het veetransport. En ja, toen is eigenlijk veetransport, veemarkten, slachthuizen, en in 1995 ermee gestopt. Eigenlijk vanwege fibromyalgie, reuma in de spieren. Dus toen is dat transport gestopt en toen is het hier verder gegaan. En van lieverlee ben ik toch weer iets opgekrabbeld en buitenshuis gaan werken zagezegd.” - Zorgboer 2

Zorgboer 3 vertelt dat zijn vader een huurboerderij had. Hoewel hij deze boerderij niet over kon nemen was het ‘boer zijn’ wel een wens. De zorgboer ging eerst in de agrarische dienstverlening werken, waarbij hij boerderijen draaiende hield in crisissituaties. In de jaren dat hij dit werk deed, kreeg hij een uitgebreide ervaring op allerlei soorten bedrijven met verschillende soorten dieren: “...dat kan ik zelf ook wel dacht ik. En dat begon gewoon te jeuken. Dus ik heb dat ondernemer, ik wil aan de gang. Maar ja, ik had niks. We hadden geen bedrijf. En iedereen zei tegen mij van ja jongen, dat gaat jou nooit lukken, weet je wel. En toen kwam ik bij een varkensboer te werken en hij zei dat lukt. Hij zei als jij dat wil, dan lukt dat. Hij zei als je ergens in gelooft en gelooft in jezelf, dan gaat dat lukken.”

Uiteindelijk kon hij een verwaarloosde boerderij zonder woning kopen en is het gelukt deze om te bouwen tot varkenshouderij met woning. Hij is varkenshouder geweest tot zijn 45e.

“Ja uiteindelijk is dat gelukt, terwijl iedereen zei van nou dat kan helemaal niet, je kunt geen boerenbedrijf kopen als je thuis geen bedrijf hebt. In ieder geval, dat is toch gelukt. En nou goed, dat ondernemerschap dat heeft mij wel altijd getrokken. Ik vind dat wel leuk. Ik zie dat ook bij onze oudste, dat is een echte ondernemer. Die ziet overal kansen en mogelijkheden. En niet zozeer voor het economisch gewin, maar ook meer voor de uitdaging om dingen aan te pakken zeg maar. En voor het economisch gewin, ik bedoel, ik ben wel realist hoor. Ik wil zeker de kost verdienen. Maar ik ben niet iemand die alleen maar geld najaagt. Dat boeit me helemaal niet. Het is meer de uitdaging en dingen opzetten, dat vind ik leuker.” – Zorgboer 3

De uitdaging van werken met natuur

“...dan zouden we echt een natuurgericht biologisch bedrijf willen zijn. En dat is wel een hele uitdaging, maar dat is wel zijn toekomstbeeld ook. Dat was ook ons uitgangspunt eigenlijk bij mijn zwager al, om natuur en landbouw niet als twee gescheiden stromingen te zien, maar dat moet eigenlijk gewoon samen kunnen

gaan. En ja dat zijn we nu eigenlijk nog verder aan het uitdenken en uitwerken.”
– Zorgboer 4

De uitdaging van werken met verschillende mensen

“Iemand die net uit de gevangenis kwam: ...Ik ben nu vijftig geworden. Ik ga nooit meer jatten. ...maar een half jaar later had hij het toch weer voor elkaar en ja, dat is lastig. Je kan hier mensen ruimte bieden, mogelijkheden bieden, maar je kan niet alles voor ze oplossen. En dat zeggen wij ook steeds. We zijn er om jullie te ondersteunen, maar je moet het zelf doen. Je hoeft het niet alleen te doen, maar je moet het wel zelf doen. En dan ja, gaat het erom of ze de rug een beetje recht kunnen houden. Of ze stevig genoeg zijn en wat ze nodig hebben, dat proberen we ook wel met ze uit.” - Zorgboer 1

“Wij begonnen hier als zorgboerderij en ik ben, in het begin dacht ik van nou, we beginnen hier met een team en dat doen we allemaal samen. Dat gaat natuurlijk niet. Dat is heel idealistisch maar dat lukt niet. Er moet iemand zijn die zegt van nou, overleg, klaar, maar daarna moet iemand de knoop doorhakken van zo gaan we het doen.” – Zorgboer 3

❖ **Verbeteren imago, erkenning en waardering**

Zorgboer 1 legt uit: “Geld is voor mij altijd volgend en niet leidend, dus het volgt op wat we doen hier met de mensen”. Als het gaat om contracten met de gemeente, is hij wel van mening dat de zorg die ze bieden dat geld ook waard is. “En dat vertaal ik ook zo naar de gemeente, van wij doen het op deze manier. En dat wijkt soms een beetje af van het gemiddelde systeem. En dat snappen ze ondertussen ook bij de gemeente”.

“En dat is de laatste tijd toch, dat het veel verder gaat in de hele hulpverlening ...En dat zelfs kernpunten nog advies vragen” – Zorgboer zorgboerderij 2

“Niet omdat je zegt je wil gezien worden omdat je gezien wil worden, maar ook een beetje van dat jouw werk zichtbaar mag worden. Dan heeft het ook een nut.”
– Zorgboerin zorgboerderij 2

“We hebben vier inkomensstromen eigenlijk, dat is ook een bewuste keuze. Ik ben niet zo idealistisch dat ik voor niks zorg ga leveren. Dat heb ik wel geleerd. Heb ik in het begin wel gedaan, maar dat ga ik niet meer doen. ...Dat is ook een leerproces. ...ik vind als je professionele zorg wilt leveren, dan zit daar een prijskaartje aan. En wij proberen dat te doen. Wij hebben daar vaste medewerkers op zitten. En als ik mijn zorgboerderij alleen met vrijwilligers zou moeten gaan doen, dan stop ik er morgen mee. Want ik vind dat er voldoende budget moet zijn om professionele zorg te bieden. Ik vind dat er voldoende budget moet zijn om iets te vervangen, en als we iets nodig hebben dan moet dat geld er zijn.” –
Zorgboer 3

❖ Een rendabel bedrijf leiden

Bedrijfscontinuïteit

“...Ik ben heel erg gefocust op het eigen bedrijf, niet eens zozeer op andere zorginstellingen, maar laat ik zeggen dat de kleinschaligheid, ...het feit dat je bedrijf bent maakt wel een verschil. Dus je kijkt toch wel anders dan naar een zorginstelling die eigenlijk zorg als hoofddoel heeft. Bij ons is dat een deel van het geheel, dus daar is wel daar een onderscheid in, dat je toch ook die bedrijfsmatige en misschien die commerciële houding wat meer hebt.” – Zorgboer 4

Inkomen, veiligheid & zekerheid

Het echtpaar van zorgboerderij 2 realiseert zich dat het voor sommige zorgboeren in de afgelopen jaren financieel behoorlijk uitdagend is geweest. Zeker in 2015 met de transitie van de zorg vanuit het Rijk naar de inkoop van zorg bij de gemeente. Zelf hebben ze financieel gezorgd voor weinig risico's. Doordat de zorgboer ernaast werkte als ZZP'er bracht hij geld binnen. Ze hadden ook geen personeelskosten. Op die manier konden ze in hun eigen onderhoud voorzien en tegelijkertijd investeren in de zorgboerderij.

“...ik zie vaak dat zorgboerderijen alleen dementerenden hebben of alleen die doelgroep of alleen jeugd. Maar de politiek is grillig. Het is heel vervelend te moeten zeggen, maar de politiek is de onbetrouwbaarste partner, de overheid is de onbetrouwbaarste partner die je kunt hebben. En ik snap dat allemaal wel waardoor dat komt, maar het is eigenlijk te zot voor woorden. Dus als we telkens een andere regering krijgen, vandaag gaat het geld naar de jeugd, volgende keer naar de ouderen en het schippert op en neer. En als je één doelgroep hebt ben je best kwetsbaar. Dus ik heb bewust gekozen voor die risicospreiding.” – Zorgboer 3

❖ Kwaliteit produceren en waarborgen

Een goed agrarisch product

“Je wil wel goede kwaliteit uiteindelijk ook telen. Ja en dat is wel eens lastig omdat je, wij zeggen altijd maar we zijn optimaal bezig. We zijn niet maximaal bezig maar optimaal binnen de mogelijkheden, en met al die factoren die dan meespelen probeer je zo optimaal mogelijk te produceren. Ook wat betreft bijvoorbeeld de kwaliteit van het voedsel.” – Zorgboer 4

Goede zorg als product

“We wilden ook een soort ...dekking hebben van waar haal je al die kennis vandaan. ...Dat je zegt er kijkt een deskundige mee. Maar dan nog denk je, je werkt wel zo... Dat vinden we gewoon fijn, dat je dat wel getoetst kunt krijgen. Niet alleen omdat dat verplicht zou worden, als dat verplicht gaat worden, maar ook dat je zegt ik vind het safer, veiliger.” – Zorgboerin zorgboerderij 2

II. DE ANDER

De zorgboeren zijn niet alleen bezig met zelfontplooiing en het beheren van een rendabel bedrijf. Ze hebben een sterke gerichtheid op relaties. Ze voelen een verantwoordelijkheid voor planten, dieren, mensen, het milieu en de maatschappij. Dit wordt op verschillende manieren ingevuld, maar ze voelen allemaal een morele plicht die hun eigen belang overstijgt. Naast deze verantwoordelijkheid zien ze ook een wisselwerking in de verbondenheid. Ze ervaren dat het hun iets oplevert om zich te verbinden met natuur, dier en medemens.

Boeren zijn gewend te werken met levend materiaal, met planten en dieren waarmee ze een band opbouwen (Mertens & Blommestijn 2005). Mertens en Blommestijn zien hierin een innerlijke betrokkenheid, de interactie spreekt hun behoefte om te zorgen aan. Ze genieten ervan als het met hun planten en dieren goed gaat. Dit vraagt ook om oog voor verschillen; soms kan iets bij het ene dier of gewas een andere uitwerking hebben dan bij een ander. Deze aandacht voor de specifieke ander in de interactie ligt mogelijk aan de basis voor de gerichtheid van zorgboeren op de individuele deelnemers. Individueel maatwerk wordt dan vanzelfsprekend.

De persoonlijke betrokkenheid van zorgboeren is opvallend. Het welzijn van anderen doet er toe, en hierbij spelen ook gevoelens en emoties een rol. Dit is zichtbaar in de uitspraken. Nijboer (2018) beschrijft overeenkomstige elementen die zij benoemt als 'horizontale verbondenheid'. Zij ziet hierin een vorm van zelftranscendentie gericht op waarneming en beleving van ervaringen binnen de wereldlijke orde (naar Van den Brink 2012). Bij deze relationele dimensie gaat het om ervaringen van eenheid, onderlinge verbondenheid en betrokkenheid in de interactie met de ander (Nijboer 2018: 44).

Simon en Steenbekkers (2006: 226-225) benoemen daarnaast ecologische duurzaamheid als een belangrijke drijfveer, zeker voor boeren die investeren in agrarisch natuurbeheer en biologische teelt. Zij zien dit als een basisvoorwaarde voor continuering van het bedrijf. Ook benoemen zij als motivatie de kloof overbruggen tussen stad en platteland, door uitnodigend te zijn naar niet-plattelanders. Zorgboeren hebben net als boeren een belangrijke sociale functie, omdat ze een brug slaan tussen natuur en cultuur.

❖ Een gevoel van verantwoordelijkheid

Een gevoel van verantwoordelijkheid voor de samenleving

“Ik heb ook bewust gekozen voor die diverse doelgroepen. Ik vind dat er in Nederland veel te veel in hokjes gedacht wordt he, verstandelijk beperkten bij elkaar, gedragsproblematiek bij elkaar, of verslavingszorg bij elkaar. Ik geloof daar niet in. Ik denk dat je mensen heel goed bij elkaar kan zetten. Als je maar de juiste mensen bij elkaar zet, wat ik daarstraks al aangaf. En dat is niet anders als bij normale mensen om het zo maar eens te zeggen. Ja normaal, wat is normaal,

maar als je daar 25 man bij elkaar zet en er zit een verveelaard tussen, dan gaat het ook fout. Dat is bij deze mensen niet anders.” – Zorgboer 3

Uitnodigend naar niet-plattelanders

“Hij had appels en peren altijd, maar wij hebben ook aardbeien en kersen, omdat ons uitgangspunt is dat de mensen zelf hier kunnen oogsten. Dat was het andere uitgangspunt, dat dus de landbouw en natuur wilden samen gaan, het verbreden van het bedrijf, maar ook wel heel veel mensen inschakelen omdat we eigenlijk de kloof tussen stedeling en platteland wilden overbruggen.” – Zorgboer 4

“Nu zijn we bezig om een vaste kapel te maken, eigenlijk te ontwerpen. Dat gaan we waarschijnlijk van de winter doen, waar een aantal van die doeken dan permanent in staan. Waar mensen naartoe kunnen gaan en nou dan zien we wel wat er gebeurt. Daar ontstaan natuurlijk gesprekken over, dus op die manier nog weer een stapje verder de zingeving van wat is je inspiratiebron eigenlijk. Maar niet, we willen niemand afstoten. We willen juist mensen aantrekken wat voor overtuiging ze hebben of wat dan ook. Kom maar. Je bent welkom hier.” – Zorgboer 4

Verantwoordelijkheid voor het milieu, het product en de consument

“...gezonde voeding. Het liefst zo min mogelijk chemisch bewerkt of beschermd zal ik maar zeggen. Maar dat is wel onze zoektocht altijd, maar dat proberen we na te streven.” – Zorgboer 4

Voor het welzijn van plant en dier

Op zorgboerderij 3 worden alle dieren worden op scharrelniveau gehouden. Zo'n 4500 vleeskuikens zijn echt voedselproductie, deze worden ook op scharrelbasis gehouden. De zorgboer vertelt dat de inkomsten voor negentig procent uit de zorg en tien procent uit het agrarische komen. De nadruk ligt niet op productie. De zorgboer beschrijft het houden van dieren dan ook als veel leuker dan toen hij boer was: “Er zit wel een economische gedachte achter, maar he, als de kip vandaag niet legt moet ‘ie het morgen maar doen, weet je wel? Dat is niet mijn kostwinning. ...Plus ik heb nou, vroeger had ik alleen varkens, nu heb ik varkens, schapen, kippen, geiten, ezels, paarden, konijnen, noem maar op.”

❖ Gelijkwaardigheid nastreven

“Dat is de mensvisie, zo van wij vinden dat mensen, ieder recht heeft op een stukje ruimte en ontwikkeling. En we benaderen dat hier ook heel erg vanuit gelijkwaardigheid ...dus dat past daarin ook heel goed.” – Zorgboer 1

“...wij gaan uit vanuit de humanistische psychologie, vind ik, en dat is eigenlijk ook zo'n term dat ik denk van ja, het stelt allemaal niet zoveel voor. Wat iemand kan, dat verwacht ik dat je ook doet. Als je het niet kan wordt het een ander verhaal. Maar daar horen leuke dingen bij en minder leuke dingen. En deze kwetsbare groep, ik vind ze niet zo kwetsbaar, maar dat wordt altijd als kwetsbare groep omschreven, dan ja, die willen ook gewoon gelijkwaardig zijn aan rest van maatschappij. Daar hoort ook bij dat je leuke en minder leuke dingen moet doen.

Dat geldt voor mij ook, dat geldt voor jou, dat hoort er gewoon bij. Dus als je gelijkwaardig bent, horen er ook minder leuke dingen bij. Er zijn een aantal mensen die kunnen dat zelf niet aangeven, die zeggen ja ik doe alleen de leuke dingen, ja maar zo werkt het niet.” – Zorgboer 3

“...ik denk dat wij een heel diverse doelgroep hebben, heel bewust. Ik denk dat wij onze cliënten ook heel veel verantwoordelijkheid geven, die hebben ook echt het gevoel wij doen hier de boerderij. Dat is bij veel boerderijen denk ik niet. Hun doen het werk, hun hebben de verantwoordelijkheid.” – Zorgboer 3

Autonomie voor de deelnemer

“Je kan ook zeggen van oh ik weet alles wel. Ik sta hier, deelnemer staat hier, en ik ga wel even de richting aan wijzen. Nou dat is hier typisch niet het geval. We gaan naast elkaar staan en kijken waar we samen uitkomen. En dat het voor beide ook interessant is. En dan heb je hartstikke mooie gesprekken, en dan denk je van oh ja, goh, zo had ik het nog niet bekeken. Dankjewel. Daar kan ik zelf ook weer mee verder, ...die wisselwerking.” – Zorgboer 1

Oog voor wat mensen kunnen in plaats van wat ze niet kunnen

“Ziekte en beperking dat is niet iets wat je bent, maar wat je hebt en waar je soms tijdelijk in je leven even last van hebt, maar daar kan je ook weer overheen groeien.” – Zorgboer 1

“We hebben een cliëntengroep die alles wel sámen kunnen. Wij doen ook heel vaak, wij hakken alle activiteiten vaak in stukken. Laag niveau doet dit, een ander niveau doet dat.” – Zorgboer 3

“...ik zag in dit concept heel veel mogelijkheden om juist in een normaal bedrijf maar wel kleinschalig en ja, een plek te bieden aan mensen met een beperking. Dus dat was ons uitgangspunt. Mensen met een beperking gewoon inschakelen in een normaal bedrijf, rekening houdend met hun mogelijkheden.” – Zorgboer 4

Groei faciliteren en bewust zijn van het waardevol zijn voor elkaar

“Je kan heel veel samen doen en met elkaar optrekken en van elkaar leren en maar dat is lastig om dat in het groot te doen en daarom ben ik heel erg voor kleinschalige zorg.” - Zorgboer 1

“Er komen hier ook mensen die dan psychosociaal iets hebben, of een GGZ-achtergrond, tussen de verstandelijk beperkten. Dat is niet altijd prettig voor iemand die normaal altijd in het bedrijfsleven heeft gestaan, maar er is niks zo puur als een verstandelijk beperkte. Dat is heerlijk en open, want die benaderen jou, die zijn open, die vragen jou vanalles. Die beoordelen jou niet op dat je groot bent of lelijk of knap of dun of dik of mooi of helemaal niet. Die zijn zo puur, en ik zie de andere doelgroepen daar heel veel van leren. Die worden hartstikke open... Dus die zijn allebei heel erg waardevol voor elkaar. En daar geloof ik in. Dat is mijn visie. Maar dat heeft natuurlijk wel weer sturing nodig, ...zet wel de juiste mensen bij elkaar.” - Zorgboer 3

“...kom maar. Je hebt ervaring, kennis, graag. We willen het niet misbruiken maar we willen het wel gebruiken. En mensen komen hier als vrijwilliger natuurlijk altijd iets brengen, maar ook iets halen. Dat is toch dat je ergens bij hoort. Zijn vaak mensen die gepensioneerd zijn, die zeggen ik ben nog gezond, ik wil wel wat doen, dus ik wil bij iets horen en die ook wel zinvol bezig willen zijn.” - Zorgboer 4

“Zeg maar het bijzondere van die mensen is toch hun openheid en hun primaire reageren, en het openstellen van hun hart. Dat zijn eigenlijk kwaliteiten die zij veel meer hebben dan mensen, ja laten we maar zeggen, die de maatschappij normaal vindt. ...het zijn gewoon mensen die hun hart laten spreken. En dat lijkt me in deze tijd erg nodig voor deze maatschappij. Maar ja, dus dat is wel het unieke vind ik. De mensen waar je mee werkt.” - Zorgboer 4

❖ **Persoonlijke betrokkenheid**

Zorgboer 1 benoemt het belang van mensen gericht aandacht geven. Daarnaast wil hij zichzelf kwetsbaar opstellen, in plaats van professionele distantie bewaren. “Dat wij ook maar gewoon simpel mensen zijn en ook op pad zijn en dat we samen op weg zijn, dat. En dat is toch anders he, want dan kom je makkelijker tot een dieper contact”.

“...wij zijn toch die weg gaan bewandelen van kunnen wij niet gezamenlijk optrekken. Dus bijvoorbeeld school en een hulpverlening weet je, dat je met meer partijen om de tafel zit. En dat gebeurt nou heel dikwijls. Ik vond het zelf heel frustrerend, want je ziet hoe een leuk groepje he, maar waarom is dat groepje hier. Dan denk ik houden wij ze nou in bedwang of wat is dat nou. Nou dan ben je heel blij, je ziet ook wel eens dingen dat je moet sturen, maar het gebeurde wel dat ik, bij het hek zag ik de verandering. Ik denk hè, het gaat de hele dag zo, misschien net een meter buiten het hek zie je dingen anders gaan, en tussen ouders en kind. En dan voel ik me zo machteloos van ik wou dat ik een stap verder kom, want er is nog meer nodig. ...dat je dus zegt we nodigen nou onszelf uit. Is er een intake dan zeggen we het al van we willen heel graag aanschuiven bij een bespreking op school he, nodig ons uit.”- Zorgboerin zorgboerderij 2

“... het werken in een vertrouwde veilige omgeving die ik daarstraks probeerde te schetsen ...Dat wij met een heel hecht team werken. Dus we hebben weinig verloop, waardoor cliënten vaak vertrouwd zijn met, die zien altijd bekende gezichten. ...heel vaak is bij grotere zorginstellingen heel veel wisseling van personeel. En dat is funest.” - Zorgboer 3

❖ **Individueel maatwerk**

“Niet van oh, wij hebben voor jullie een programma bedacht en daar moeten jullie in mee draaien. We hebben het omgedraaid, van wat willen jullie, hè, ook echt individueel, wat willen jullie zelf. Wat past bij jou en hoe kunnen we daar een activiteit bij ontwikkelen.” - Zorgboer 1

❖ Een gemeenschap

“Wij schrikken niet van heftige problematiek. Ja nouja, dat is ook mijn motivatie maar het onderscheid ons ook wel een beetje. Van we gaan heel erg, ja, ook met die mensen individueel mee. Het is een beetje een minisamenleving hier geworden... We proberen ons ook wel beetje af te schermen van de grote samenleving, wat voor de deelnemers ook nodig is he. Want die kunnen daar moeilijk zo in functioneren. En voor ons is het wel heel fijn om onze eigen cultuur, subcultuurtje, te creëren en te handhaven. Daar voelen de mensen zich wel fijn in.” – Zorgboer 1

“Ik vind als er een goede prettige sfeer hangt, een gemoedelijke sfeer, dat is voor de cliënt goed, maar dat is voor de groep goed, maar dat is ook voor onze medewerkers goed. ...ik laat hier een cliënt niet de zaak kapot maken.” - Zorgboer 3

Bescherming en veiligheid bieden

“...als een cliënt hier komt dan zijn er twee woorden, dat is veiligheid en vertrouwen. Dat vind ik het belangrijkste. En ik ben heel erg waakzaam om de sfeer en de werksfeer, maar ook gewoon de sociale sfeer in de groep goed te houden. En dat is best wel soms wel een zoektocht, maar dat gaat goed. Hier hebben cliënten niet veel last van elkaar. ...Iemand mag een keer emoties tonen, als ik kwaad ben schop ik ook graag ergens tegenaan. Maar ik hou, die groep wil ik wel heel veilig en vertrouwd houden. Er moet een gemoedelijke vertrouwde sfeer hangen. En vandaaruit kun je dan gaan werken. ...Dan kun je pas beginnen. Vooral met GGZ-clianten, die moeten zich goed voelen. Dus ik ben heel kritisch in het aannemen van cliënten, want als het niet past dan ga ik er niet mee verder. En eh, eigenlijk heb ik een zorgplicht, ik mag ze eigenlijk niet weigeren, maar dat gaat niet gebeuren. Ik bepaal wie hier komt. En ik vind het ook belangrijk om dat gewoon, om dat goed in de gaten te houden. Over de veiligheid van die groep, en dat vind ik ook met stagiaires, maar ook met vrijwilligers en medewerkers, dat moet passen.” - Zorgboer 3

Een goede sfeer en integratie faciliteren

“...wat ik net aangaf ik kan echt genieten als ik mensen bezig zie. Ik kan er ook van genieten als, ik kom vanmorgen binnen, nou dat voelt goed. Een paar zijn net terug van vakantie, vertellen enthousiast, ik zie ze stralen. Nou dat is mijn arbeidsvreugde. Denk van nou, de sfeer is goed. Dat vind ik nog het allerbelangrijkste.” – Zorgboer 3

“En dat is ook wel wat we terugkrijgen van onze bezoekers. Want die integratie die we graag wilden, die krijgen we door, nouja, dat ze bediend worden door iemand met een beperking. Of dat het gras hier gemaaid wordt door [een deelnemer] en [hij] spreekt iedereen aan. Want het gras is weer een meter hoog vandaag, daar maakt ‘ie een praatje over. En dat mensen terugkrijgen van ja, het is hier altijd gezellig, altijd sfeervol.” – Zorgboer 4

Verbondenheid door kleinschaligheid

“Je kan heel veel samen doen en met elkaar optrekken en van elkaar leren, maar dat is lastig om dat in het groot te doen. En daarom ben ik heel erg voor kleinschalige zorg. Dus toch nog even in onderscheid met de grootschalige zorg: die kleinschalige eenheden zoals we dat hier hebben, tot tien mensen die we hier misschien willen, of acht of weet ik veel wat, die hier kunnen wonen met begeleiding, dat is genoeg. Meer moet het niet worden dat is de menselijke maat zeg maar.” – Zorgboer 1

❖ **Familiegevoel**

“Nou ik werd ook een soort vader voor hem, dat gaf hij ook wel zo aan. En ja heel veel vertrouwen he. Dus je bent dan gelijk een vertrouwenspersoon van iemand. En ja als je dan ziet ja, hoe zo’n weg gaat. Het gaat nooit over rozen... Iedereen krijgt zijn dingetjes. Maar zij hebben toch wat extra ondersteuning nodig. En als het dan op zo’n manier loopt en hij ja, hij vindt zijn weg en wordt gelukkig, dan denk ik wauw he. Dat is eh, ja dat is super om dat te ervaren.” - Zorgboer 1

“Er zijn verschillende nou weer afgezwaaid. En dan soms zeiden we wel eens, eigenlijk jammer dat je weg gaat. Het is goed, maar eigenlijk ga je er toch een beetje aan hechten.” - Zorgboer 2

❖ **Ecologische duurzaamheid**

Agrarisch natuurbeheer en biologische teelt

Zorgboer 1 kwam al op vroege leeftijd in aanraking kwam met de biologisch dynamische landbouw. Hij is er echter duidelijk over dat hij een eigen aanpak hanteert:

“We hebben niet de echte grondbeginselen van Steiner hier doorgevoerd. In de landbouw deden we dat al niet. Het was gewoon een ecobedrijf en geen BD-bedrijf. Ik heb overigens wel de BD-cursus gevolgd ooit ja dus ik ken het hele verhaal wel. En destijds begon het al met die onderwijsstage, daar was ik pas... toen was ik 25 ofzo. Dus dat is al heel lang in mijn leven en ik volg dat ook wel, maar ik ben niet zo van die hoe heet dat, preparate geschiedenis. En dat wat... het is ook een beetje een dwangmatig systeem dat BD-verhaal. ...Terwijl Steiner zelf heel erg was van de vrijheid. Zo van iedereen moet zelf onderzoeken wat voor hem klopt. Dat zei hij altijd. Terwijl zijn volgelingen heel sterk de kaders hebben aangegeven ...En dat komt helemaal niet van Steiner hè ...Dus in die zin ben ik heel erg vrijheidslievend. Wil ik echt autonomie. En autonomie betekent dat ik zelf mag bepalen hoe mijn leven eruitziet, en niet een of andere dogmatische filosofie. ...Dus het enige wat eco hier is, is geen kunstmest en geen bestrijdingsmiddelen, en dat we netjes zijn met dieren. En verder gewoon, ja, is het onze aanpak bij wijze van spreken. Dus vrijheid, autonomie.” – Zorgboer 1

“[Biologisch] dat kunnen we nog niet zo noemen, maar de granen bijvoorbeeld, ja daar spuiten we bijna niets in. En wij verbouwen ons eigen voer, dus dat krijgen ze. En verder, we mogen het niet zo noemen maar dat is gewoon de regelgeving, maar we zitten daar heel dichtbij. ...In de boomgaard zitten we toch met

preventieve middelen vooral, die we gebruiken tegen schimmels. Maar zo min mogelijk. Maar dat moet je, je doet het of je doet het niet. Dus als je het doet moet je het ook goed doen. Maar bijvoorbeeld insecticide hebben we heel weinig nodig. Daar hebben we echt een hele goede balans met natuurelementen en dus natuurlijke vijanden. Het maaien doen we bijvoorbeeld niet al te veel, dus er staat altijd onkruid, altijd grassen enzo. We hebben een groenstrook aangelegd he, houtstrueel, waar allerlei natuurlijke vijanden weer in kunnen huizen. Dus ja, we proberen daar nog zo min mogelijk chemie te gebruiken.” – Zorgboer 4

Kringloop

“...wat ik ook wel leuk vind en probeer na te streven is echt die kringloop. Dat je die bewust bent. Er is geen afval hier maar we gebruiken alles weer. Er gaat zo min mogelijk weg. Ja natuurlijk gaan er producten weg, maar afval hebben we zo min mogelijk... een worteltje, beetje afval, dat eten wij eigenlijk altijd wel.” – Zorgboer 4

❖ **De persoonlijke behoefte om te zorgen**

“Onze motivatie is hier altijd geweest om met mensen te werken en vervolgens is geleidelijk aan in die jaren het vee naar de zijlijn gemanoeuvreerd... koeien eruit, mensen erin.” – Zorgboer 1

Nadat de kinderen uit het eigen grote gezin grotendeels uitvlogen, kwam bij de zorgboer en zorgboerin van zorgboerderij 2 het verlangen om die plek waar de kinderen zo genoten te delen met meer mensen. “En het onderwerp van een stukje zorg naar mensen die eigenlijk een beetje tussen de wal en het schip raken, dat boeide me altijd”, legt de zorgboerin uit.

Meeleven en empathie

“Ja bij ziekte enzo dan doe je toch wat extra’s, maar goed dat kan ook een andere organisatie doen. Dat is meer gewoon dat je aandacht geeft eraan, maar dat doen we dan ook in gebed. En dat laten we ook weten, van vind je het goed dat we voor je bidden.” - Zorgboer 4

III. DE LEVENSSTIJL

Al generaties zijn boeren een klasse apart, anders dan de burger. Het plattelandsleven is een context waarin men elkaar nodig heeft. Dit gaat gepaard met het eigen baas zijn op het eigen erf en daarmee de autonomie hebben om zelf keuzes te maken, binnen kaders gesteld door de bank, de markt en de overheid (Simon en Steenbekkers 2006).

De specifieke levensstijl op de boerderij is prettig volgens de zorgboeren. Ze ervaren het als een leven dat past bij wie ze zijn. Het boer zijn is een onderdeel van hun identiteit. Hierbij ligt de nadruk per zorgboer op verschillende aspecten. Zo benadrukt de één vooral de makkelijke integratie van het gezinsleven met het werk. Het thuis werken heeft als voordeel dat er geen reistijd verloren gaat en dat de boer veel bij het gezin is en de kinderen kan zien opgroeien (Simon en Steenbekkers 2006: 227). Er ontstaat een ritme

en regelmaat op de boerderij met veel tafelmomenten samen tijdens maaltijden. Een ander hecht specifiek waarde aan autonomie; zelf kunnen bepalen hoe het leven op de boerderij wordt vormgegeven. Nog een aspect van het boerenleven is dat de sociale contacten gemakkelijk verlopen, en dat er intensief contact is met mensen, dieren en planten.

Dat het boerenwerk inherent belonend is, draagt bij aan een gevoel van zinvol werk. Het werk leidt tot dagelijks zichtbaar resultaat. Het bereiken van resultaat kan ook ervaren worden door de deelnemers die meewerken op de zorgboerderij, waardoor hun ervaringen ook weer het werk van de zorgboer belonen. Daarnaast zien Simon en Steenbekkers de omgang met natuur en landschap als diepere drijfveer om te blijven boeren. De schoonheid van het platteland, het werken met dieren en planten, het ritme van de seizoenen en het genieten van het buiten zijn. Dit wordt voor boeren soms vanzelfsprekend. Juist in contact met bezoekers, deelnemers en medewerkers worden zij er als het ware opnieuw op gewezen dat het landschap waarin ze wonen bijzonder en mooi is (Simon en Steenbekkers 2006: 226).

Bovendien is het boer zijn 'hun' manier van leven: ze zijn ermee opgegroeid en ermee opgevoed (Idem). De lange traditie om te boeren, meestal al vele generaties, maakt de keuze om door te gaan met het bedrijf, te stoppen of de bedrijfsvoering ingrijpend te veranderen extra beladen en emotioneel. Ook Schnabel (2001) geeft in het essay 'Waarom blijven boeren' aan dat financiële argumenten vaak de doorslag geven om het bedrijf te verkopen, maar juist motieven van persoonlijke en emotionele aard tegenwicht bieden aan dit besluit. De boer wil het liefst boer blijven. Waar hij het zelf niet meer kan, wil hij het liefst de continuering van het bedrijf verzekerd zien. Simon en Steenbekkers geven aan dat emotionele motieven sterker meewegen wanneer het gaat om een familiebedrijf. De binding met een bepaalde traditie zit diepgeworteld en daar kan niet van de een op de andere dag afstand van worden gedaan. Bij een niet-familiebedrijf is de waarde minder emotioneel en zakelijker.

Mogelijk is het juist die totale leefwijze, de combinatie van al deze aspecten, die tegemoetkomt aan iemands wezen. Volgens Mertens en Blommestijn (2005) is hier sprake van een holistische spiritualiteit. Deze spiritualiteit heeft betrekking op de hele mens, die opgaat in deze manier van leven. Boeren en tuinders zijn weliswaar vaak heel hard aan het werk, maar ze kunnen hun hele wezen in deze dagtaak leggen. In zekere zin voert deze holistische spiritualiteit hen tot eenvoud. Ze hebben aan hun werk genoeg om hun leven als zinvol te ervaren. Mertens & Blommestijn voegen hier aan toe dat het voor de boeren het ergste zou zijn wanneer ze van deze bron worden afgesneden door vervreemdende ingrepen van buiten, bijvoorbeeld als wet- en regelgeving de grootschaligheid en winstgevendheid voor boeren zou bevorderen, ten koste van de holistische spiritualiteit. Door de uitspraken van de zorgboeren heen schemeren dan ook de waarden van het boerenleven, en het willen doorgeven van deze tradities en leefstijl. Veel aspecten die inherent zijn aan de boerenlevensstijl zoals blootgelegd door Mertens

en Blommestijn, kunnen voortgezet worden in het beroep van zorgboer. Deze levensstijl sluit aan bij de aard van de zorgboeren.

❖ Boer als identiteit

Vanzelfsprekendheid, voetsporen van ouders, omdat het bij je past

“...dit is een plek waar al door mijn ouders vanaf 1950 geboerd is, dat was een kleinschalig bedrijf op zandgrond. Zij hadden altijd heel veel mensen hier, er kwamen altijd heel veel mensen van buitenaf. Waren destijds ook al wel eens mensen met een beperking, die dan heel vaak op boerderijen terechtkwamen hè, dat was al heel gebruikelijk destijds. Dan praat ik over zestig jaar geleden, dat op boerderijen mensen opgevangen werden met een thema, met een problematiek. En die konden daar altijd lekker buiten bezig en werden opgevangen. Dat is hier eigenlijk altijd gebeurd. Dus als je het dan over de historie hebt, dat stuk heb ik doorgetrokken.” – Zorgboer 1

Zorgboer 1 benoemt het treden in het pad van je voorvaderen. “Ik heb heel veel hier met mijn ouders samen gewerkt op deze plek, dus ik ben door hen gevormd kan je zeggen. En daarmee ...maak je je eigen accenten, en vul je het op jouw manier in”.

Wij-gevoel (boeren/zorgboeren gemeenschap)

“...er zijn hele goede collega zorgboeren. Wisselen we wel eens uit. Maar het stukje identiteit merken we toch dat heel belangrijk is.” – Zorgboerin zorgboerderij 2

“Eigenlijk onderscheidt enkel het reformatorische als u begrijpt wat ik bedoel, dat onderscheidt ons van de anderen. Maar verder kan ik het ook niet zeggen.” – Zorgboer zorgboerderij 2

“Goed contact onderling met negen zorgboeren in de gemeente. Heel divers ook. Dat moet ook, ik vind dat ook de kracht van de zorglandbouw he, een cliënt kan kiezen voor die boerderij of voor die. ...En elke zorgboerderij heeft ergens z'n specifieke kracht liggen. En dat zien die WMO-consulenten ook. Dus dat was wel heel waardevol.” – Zorgboer 3

Vertrouwen op gevoel, ervaring en boerenverstand

“...HBO functioneren of HBO-niveau, het ene kun je bewijzen, het andere kun je niet zomaar als je tegenover iemand zit, kun je niet bewijzen. ...Juist dit niveau past bij deze doelgroep, past bij de intensiviteit van de zorg. Kijk is iemand psychisch helemaal in de knoop, dan moet je echt naar een psychiater, psycholoog gaan. Dan kan je wel zeggen het stukje welbevinden op de zorgboerderij is fijn, je kunt een luisterend oor bieden, maar dat andere stuk is voor die ander. Je kunt niet op de stoel van een psychiater gaan zitten. Kijk dan denk ik, dan moeten ze de zorgboer ook precies dat stuk laten doen. En dan hebben we wel eens een beetje de indruk eh, beseffen de gemeentes dat. Dat je dat stukje eigenheid ook moet bewaren, en dat is soms net het gewone... net iets het gewone. Wat je net zag gebeuren, dat je zegt nou, jij bent niet volgens het boekje. Eerst schrijf je op dat

en dat en dat ga je doen en je gaat ietsjes dat verhaal draaien, maar ja, deze kinderen moeten wel de maatschappij in... maar we doen dit op de manier zoals we het bij onze eigen kinderen ook hebben gedaan.” – Zorgboerin zorgboerderij 2

Zorgboer 3 vertelt dat hij puur op gevoel besloot weer te gaan studeren, de SPH. Iemand wees hem daar op de mogelijkheid van een zorgboerderij.

“Waarom doe ik dingen zoals ik doe. Ik doe de dingen zoals ik doe omdat ik er zelf volledig in geloof. Ik heb een heel duidelijke visie, die heb ik net proberen te schetsen van dat vertrouwde en veiligheid, dat is mijn eerste visie. Een boerderijvisie, boerderijdieren, ik vind dat dat realistisch moet zijn, dus dat heb ik eigenlijk al aangegeven. Daarom doe ik dingen omdat het bij mij past ook, bij mijn gevoel past. ...ook omdat ik erin geloof. Ik wil ook wel dat het bij mijn visie blijft passen, zeg maar. Dus ik ga geen dingen doen waar ik niet achter kan staan. Waar mijn gevoel niet goed bij is.” – Zorgboer 3

“Kracht is, denk ik, van de zorglandbouw in het algemeen, dat er vaak met een praktische nuchter boerenverstand wordt gedacht. En dat klinkt heel cliché, maar dat is denk ik wel zo. Jongens niet te moeilijk doen, hoe ga ik met mijn kinderen om, hoe ben ik met mijn kinderen omgegaan, nou zo wil ik ook met mijn cliënten omgaan. Zo wil ik dat mijn vader of moeder of vrouw of broer behandeld wordt. En daar kun je allerlei methodieken op los laten, daar zeg ik niks van want dat is ook hartstikke goed, maar het is ooit veel simpeler, het hoeft allemaal niet zo moeilijk.” – Zorgboer 3

Belangrijk onderdeel van de voedselketen

“We hebben de boerderij zo opgezet dat alles door de deelnemers gedaan wordt. Ik zie bij collega zorgboeren die 's avonds om vijf uur, als de tent dicht is, en die moeten dan flink aan het werk. Dat hoef ik niet. Dus we hebben het zo ingericht dat de dieren door de mensen verzorgd worden, met begeleiding sommigen, ik denk de helft met begeleiding, maar de andere helft kunnen het zelfstandig. We hebben cliënten die hebben constant begeleiding nodig, we hebben ook verstandelijk beperkten rondlopen. Maar we hebben ook mensen die kunnen goed taakgericht werken. Dat je zegt van nou hee, ga jij de varkens doen, je weet precies hoe je dat moet doen. Of ga jij maar naar de kippenstal, of jij doet vandaag de moestuin of weet ik het wat. En we hebben een aantal cliënten die volledig eigen regie hebben, die zeggen oké, ik bepaal zelf wat ik vandaag ga doen.” – Zorgboer 3

“...wat we wel vragen is dat ze enigszins arbeid kunnen verrichten. Dus wij zijn niet gericht op mensen die alleen maar voor de beleving hier komen, puur beleving. Mogen, natuurlijk, beleving is belangrijk, maar ze doen iets zinvols. Iets, ze dragen iets bij aan de productie dat willen we wel. Omdat we die mensen gewoon voor hun eigenwaarde ook vooral, dat ze zien dat ze een schakeltje zijn in het bedrijf. En dat zie je hier al vaak natuurlijk. Ze beginnen al met perspotjes maken en een zaadje in de grond doen. En ze oogsten de sla of een ander product,

en ze brengen het naar de winkel, en ze zien dat de klant het meeneemt. Dus ze zijn echt onderdeel van die schakel. ...Ze zien heel die keten waar zij ook een schakel in zijn, ja, dat vinden we belangrijk.” – Zorgboer 4

In verschillende schakels zelfvoorzienend

Zorgboer 3 vertelt dat de moestuin ook voedselproductie is, maar dan voor eigen gebruik. Het hele traject achter de moestuin biedt ook diverse activiteiten, zoals jam en appelmoes maken bijvoorbeeld. Zo eten ze ook met de lunch elke dag wel iets als soep of salades, allemaal door de deelnemers zelf gemaakt.

“...het was voornamelijk een fruitteeltbedrijf. Wij hebben eigenlijk ervoor gekozen om het weer een gemengd bedrijf te laten zijn. Dus niet alleen de fruitteelt maar ook vee en akkerbouw ten dienste van de veeteelt en groenteteelt. We zijn begonnen met gewoon een moestuin, maar dat is langzamerhand uitgegroeid tot ook een kleine vollegrondstuinderij.” – Zorgboer 4

❖ **Autonomie**

“...de gemeente is volgend en niet leidend. Daar gaat het dan eigenlijk over. Enne ja, ik wil best rekening houden. Dat doe ik altijd wel. Rekening houden met de omgeving en et cetera. Maar dan ook wel op onze eigen manier: autonomie.” – Zorgboer 1

“...natuurlijk, wij voldoen aan een kwaliteitssysteem. Wij werken ook onder een kwaliteitssysteem, dan moeten wij natuurlijk aan criteria, protocollen, weet ik het allemaal, voldoen. Maar die vullen wij wel op onze manier in. En die vrijheid heb ik, neem ik, zo moet ik het zeggen. En als hier iemand in zijn vinger snijdt, met groente snijden, nou goed dan gaat er een mailtje naar de groep, pleister, hij heeft in zijn vinger gesneden, punt. Daar gaan wij geen mik formulier voor invullen of van die flauwekul allemaal want dat gaat nergens over. Maar bij die grote zorginstellingen zijn mensen daar mee bezig. Want dat moeten ze.” – Zorgboer 3

❖ **Met het gezin samen**

De zoon, tevens compagnon, van zorgboer 1 woont met zijn vrouw en zoontje ook op het erf. Zorgboer 1 vertelt dat hij hoopt dat zijn dochter zich hier te zijner tijd bij gaat vestigen.

Het zorgboerechtpaar van zorgboerderij 2 legt uit dat ze achteraf zijn dat ze niet opnieuw hebben geïnvesteerd in varkens maar dat het de zorgboerderij geworden is. Inmiddels zijn een zoon en schoondochter mede-eigenaar. Een dochter met een diploma in de zorg is in loondienst. Het zusje van de schoondochter helpt ook mee.

Zorgboer 3 vertelt dat hij probeert om half tien standaard een bakje koffie te drinken met zijn vrouw: “Vind ik wel lekker, om even niks te hebben, niemand aan mijn kop. Want ze moeten mij altijd hebben. Daar is ook niks mis mee, maar je wordt toch een dag geclaimd door iemand.”

“...ik zie heel veel collega zorgboeren die doen dat met tweeën he, die doen dat samen. En heel vaak vanuit de vrouw die uit de zorg komt, en dan de boer het bedrijf, en dan maken ze een zorgboerderij. Dat is het gros zeg maar. En dat is bij

ons niet nee, ik ben boer en ik ben zelf die opleiding gaan doen. En ja nou mijn vrouw is daar... dus ik trek die kar alleen, maar ook die dingen waar ik tegen aan loop. Iets met medewerkers of met een cliënt of ja, dus het is niet altijd halleluja he. Mensen lopen rond, denken van oh, helemaal ideaal dit werk. Nee dit is geen ideaal werk, ook niet. Wij lopen ook tegen dingen aan dat je denkt van shit he, het loopt hier niet lekker of er gebeurt iets dat je helemaal niet wil. Ja, je werkt met mensen, klaar. En je bent heel kwetsbaar als bedrijf zijnde en dat deel ik volledig met mijn vrouw. Ik moet daar mijn ei kwijt kunnen. En als ik dat niet zou kunnen dan had ik een groot probleem. Helemaal zelf dan trok ik het niet denk ik. Ja, dus in die zin is zij er heel erg betrokken.” – Zorgboer 3

Zorgboer 4 heeft eerst de boerderij van zijn ouders overgenomen met zijn broer. Inmiddels is zijn broer gestopt. Zijn zoon en huidige compagnon is er nu vijf jaar bij betrokken. Deze zoon woont in een dorp verderop. Een andere zoon woont met zijn gezin wel op het terrein, maar hij heeft bewust gekozen om niet in het bedrijf te gaan in combinatie met zijn gezin.

❖ **De context van het plattelandsleven maakt sociale contacten gemakkelijk**

“Mijn moeder, mijn vader ook, die had dat ook heel erg altijd van mensen zijn altijd welkom. Het woord welkom past daar heel goed bij. En dat is er nog steeds. Dat ademt de plek. Maar dat is wel door hen neergezet”. – Zorgboer 1

“...dat was ook het uitgangspunt. We doen mensenwerk. Niet een volledig gemechaniseerd bedrijf, maar zoveel mogelijk mensen inschakelen. Dus dat betekent dat we dingen verbreed hebben zodat je ook gewoon voortdurend wat aan te bieden hebt aan de bezoekers.” – Zorgboer 4

❖ **De totale leefwijze komt tegemoet aan iemands wezen**

“Ik vind het leuk met mensen te werken, maar ik weet, dat boerenhart zit er ook. Ja goed, die combinatie is natuurlijk fantastisch. Dus werken met dieren en werken met mensen en die combinatie dat geeft mij, dat vind ik een hele mooie combinatie. Daarnaast ben ik ondernemer en ik moet kunnen ondernemen. Ik moet kunnen denken en met plannen bezig kunnen zijn en ik moet mijn eigen ergens druk over kunnen maken. Dus dat zit er gewoon in. Ik denk ja, hier kan ik heel mijn ei in kwijt. En ik kan die dieren nog houden. En het buiten zijn. ...Dus de combinatie van ondernemen, dieren en mensen. Dat is eigenlijk een beetje de drive.” – Zorgboer 3

Intensief contact met de natuur. Genieten van buiten zijn, de schoonheid en rust.

“Hehe, nou hier hebben we (pfieuw) kun je ademen, kun je lekker buiten zijn. En dat is, naar mijn idee is groen gewoon helend. Heilzaam, überhaupt al he. Gewoon door even buiten in het groen te lopen. ...En dat heeft gewoon te maken met dat wij als mensen natuurlijk altijd in het groen geleefd hebben. Dat zit in ons DNA.” – Zorgboer 1

“...en het buiten zijn. Ze moeten mij niet binnen zetten. Ik moet naar buiten kunnen. Als het koud is; lekker weer, nou prima. Ik ben een buitenmens.” – Zorgboer 3

Intensief contact met dieren

“Met dieren omgaan. Dat is ook zo’n ding wat voor ja, een aantal mensen, die eigenlijk andere mensen amper meer vertrouwen omdat ze ja, een vervelend verleden hebben met mensen, met dieren wel heel goed uit de voeten kunnen.” – Zorgboer 1

Het boerenleven

Zorgboer 3 vindt het belangrijk dat er niet alleen knuffeldieren op de boerderij zijn. In totaal heeft hij gekozen voor acht verschillende boerderijdieren.

“Dat is ook een bewuste keuze ...Kijk er zijn ook zorgboerderijen bij die hebben alleen maar knuffeldieren, ook prima. Zegt ook niets over de zorg die ze leveren want die cliënt zal daar wel heel goed passen denk ik. Maar ik wil ook wel meegeven dat ze ook wat leren. Dus dat ze weten van oja, hoe moet ‘ie nou geïnsemineerd worden, hoe kalft er nou een koe. Wij doen ook de kip slachten bijvoorbeeld. Hoe ziet zo’n kip er nou vanbinnen uit. Waar zit het hartje, waar zitten de longen. Dat is heel educatief.”

Hij legt uit dat dit allemaal gewoon netjes gebeurt en best meevalt, maar dat deelnemers zelf kunnen kiezen of ze meekijken of niet.

“Ook veiligheid he, waar ga je die grens leggen. Ja die kun je niet altijd leggen. Of ik wil hem ook niet altijd leggen. Ik vind dat we in Nederland veel te veel risico’s uit willen sluiten. Dat moet je niet eens willen. Dat willen we allemaal wel maar dat moet je niet doen. Als wij gaan hooien dan hup, die cliënt op de wagen, weet je wel. Dan gaan we hooien en als we geladen hebben, dan de cliënten erbovenop, degenen die het willen en durven, dan rijden we naar huis. Kijk dat vinden ze helemaal geweldig. ...ik heb dat als kind ook meegemaakt, ja dat zijn gewoon de mooiste uren van het hooien weet je wel, is geweldig jongen, he. Alleen ik weet wel wie ik erop zet, ik weet wel wie ik erbij zet. ...Maar ik wil ze het plezier niet ontnemen. Want er kan altijd iets gebeuren. Altijd. Je moet natuurlijk wel zo veel mogelijk uitsluiten, maar je moet niet alles willen uitsluiten.” – Zorgboer 3

IV. DE ESSENTIE

Het werken met de natuur is een verrijkende ervaring. De cyclus van de seizoenen, het veelvuldig meemaken van leven en dood, van opbloeien en afsterven, kunnen ons veel leren en brengt ons bij de essentie van het leven. Soms leert het de (zorg)boeren om over de grenzen van leven en dood heen te kijken en zichzelf te relativieren. Hun vertrouwdheid met de processen van leven en dood doet hen beseffen dat het leven niet ons eigendom is.

Een ander aspect is dat ze het gevoel hebben onderdeel te zijn van iets groters. Sommigen ervaren expliciet een verbondenheid met God of het goddelijke. Ze willen delen van wat ze hebben (gekregen) en voelen zich hier verantwoordelijk voor op een duurzame manier. Een zorgboer legt dit uit als rentmeesterschap. Weer een ander aspect wordt aangegeven met de term roeping: de ondervraagden ervaren dat hun vak aansluit bij een taak die zij hebben gekregen. Voor sommigen is dit minder expliciet. Zij ervaren meer een aantrekkingskracht waarvan ze de redenen niet kunnen doorgronden, terwijl ze wel het gevoel hebben dat ze hun wezen kunnen uitdrukken in hun werk. Tenslotte heerst er een houding van dankbaarheid en vertrouwen in het leven.

In het onderzoek van Mertens en Blommestijn brengen de ondervraagde boeren en tuinders hun spiritualiteit soms expliciet tot onder woorden. Uitspraken die hiermee te maken hebben scharen zij onder de diepere drijfveer 'Essentie'. De boeren interpreteren zelf hun leven en werk als een vorm van menselijke betrokkenheid met een hogere macht. Sommigen brengen uitdrukkelijk religieuze thema's ter sprake, waaruit blijkt dat zij hun handelen zien in het licht van hun geloof en in het verlengde van de Bijbel.

Deze dimensie richt zich op een vorm van zelftranscendentie en omvat aspecten gericht op religieuze, filosofische en morele beginselen die de wereldlijke orde te boven gaan. Van den Brink noemt deze dimensie ook wel de imaginaire dimensie bij zijn onderzoek 'het hogere in Nederland (in Nijboer 2018: 52), gericht op een gevoel van verbondenheid met een wereld van verbeelding waarbij de alledaagse realiteit wordt overstegen. Andere aanduidingen zijn 'het Goddelijke', 'het sacrale', of 'de Hemel'. In verbinding hiermee wordt iets van de essentie van het leven geproefd en wordt een gevoel van verbondenheid ervaren met het levende, met de schepping, met de bron van het bestaan. Deze dimensie is gericht op een stil zetten in het moment. Van Aalsum benoemt 'het besef dat we het uiteindelijk écht niet zelf kunnen; dat er een duurzaam contact nodig is met de Bron van alle bestaan'. Dit duurzaam contact is volgens haar nodig om (opnieuw) een fundamenteel richtingsgevoel te ontwikkelen (Nijboer 2018: 52).

Volgens Mertens en Blommestijn ontdekken de boeren en tuinders Gods aanwezigheid in de tastbare werkelijkheid van planten, dieren en landschap. Hierbij sluiten ze zich aan bij Waaijman's (2000) stelling: "Het woord God komt van oorsprong niet alleen voor in religie-gebonden taalspelen, maar evenzeer in seculier aandoende spiritualiteiten." Bij de eerdere drie drijfveren bemerkten Mertens en Blommestijn naar eigen zeggen al een impliciete spiritualiteit, in de verwevenheid van de aard van het boerenwerk, relationele verbindingen en de levensstijl. Hun ondervraagden zien de natuur, de planten en de dieren als een schepping, waarvoor de mens verantwoordelijkheid draagt. Aandacht voor het gewone en het kleine maakt hen tot beschouwende mensen. Elke dag zien ze hoe de mens maar een klein onderdeel van een groter geheel is. Daardoor plaatsen ze de dingen van het leven in perspectief.

❖ Gerichtheid op God, het goddelijke of het spirituele

“Spiritualiteit, ja, nouja. Het is een heel erg spirituele plek als je het daar dan over hebt. Ehm, we zijn heel veel met energie bezig. ...want we leven in een andere dimensie, vijfde dimensie hebben we het dan over. Op een andere trillingsfrequentie. Nou dat zijn dingen die op dit moment gebeuren lijkt het. Op verschillende plekken. Terwijl anderen zeggen nou he, waar heb je het over. Compleet andere wereld he. Dus er zijn twee werelden en dit is een wereld waarvan ik... waar ik mij wel toe aangetrokken voel. Waar dit verhaal hier ook heel erg goed bij past he, omdat wij zo werken met mensen. Dus proberen die energie omhoog te krijgen bij mensen zelf en op de plek. En de plek ondersteunt de mensen weer, dus dat gaat ook samen.” – Zorgboer 1

Zorgboerechtpaar 2 legt uit dat hun waarden voortkomen uit het geloof. De zorgboer benoemt de Bijbel, Gods woord, als leidraad.

“Dat is het ene deel. Soms is er wel een gesprekje over geloof, dan komt er zomaar wat en dan, maar dat ga je niet helemaal per se maken. Dat gebeurt wel eens.” – Zorgboerechtpaar 2

“...ik ben katholiek opgevoed, maar daar is niet zo heel veel van overgebleven. Ik denk wel dat ik iets geloof, dat denk ik wel, ja ik geloof wel iets. Maar ik ben daar niet praktiserend in ofzo. Ik denk wel dat er iets is. Of dat nou Allah is of God of een boomstam, dat maakt me niet zoveel uit. Ik heb wel eerlijk een geloof, maar dat is niet dat ik dat hier op de boerderij... daar zijn we niet mee bezig hier.” – Zorgboer 3

“Nouja er wordt voor het eten gebeden. Dat doet één van onze zorggasten doet dat gewoon al jaren. ...Maar dat doen we dus als vast moment. Nou, we hebben een oogstfeest. ...dan laten we wel zien waarom we danken. We hebben de alphakringen die we draaien en we hebben bijvoorbeeld met een aantal vrijwilligers, maar eigenlijk meer de medebewoners van de [zorgboerderij] elke maandag een gebedsmoment van een uur.” - Zorgboer 4

❖ Essentie van het leven

“...ik werd ook een soort vader voor hem, dat gaf hij ook wel zo aan en ja, heel veel vertrouwen he. Dus je bent dan gelijk een vertrouwenspersoon van iemand. En ja, als je dan ziet hoe zo'n weg gaat. Het gaat nooit over rozen. Niemand krijgt het cadeau, niemand in het leven. Jij niet, ik niet, iedereen krijgt zijn dingetjes. Maar zij hebben toch wat extra ondersteuning nodig. En als het dan op zo'n manier loopt en hij ja, hij vindt zijn weg en wordt gelukkig, dan denk ik wauw he. Dat is eh ja, dat is super om dat te ervaren.” – Zorgboer 1

“Dat zit allemaal bij elkaar in dan he, dan gaat het weer verder dan het hek.” – Zorgboer zorgboerderij 2

“...als je het alleen maar doet, ik heb zelf een fijne dag, dat is niet de bedoeling. Want ik kan wel een fijne dag hebben, maar het is de bedoeling dat de kinderen

kunnen werken aan een doel. En dat er misschien een heel gezin mee geholpen is, dat is het beste natuurlijk.” – Zorgboerin zorgboerderij 2

“...daar heb ik wel mijn grootste zingeving uit denk ik, uit gesprekken met cliënten. Als ik iets voor ze kan betekenen. En als ze soms heel moeilijk zitten, en het gaat helemaal niet goed en, vooral met GGZ-cliënten, en ik kan ze op dat moment eventjes eruit halen en weer op de rit krijgen. ...dan denk ik van nou, dat is een zwaar gesprek geweest, maar dan ga ik naar buiten en dan denk ik van nou, dit is een goed gevoel. Dat is mijn zingeving. Mijn zingeving kan ook zijn, gistermorgen ook, zondag, sta ik achter in de wei, en dan is het lekker rustig, dan is het goed weer... dan sta ik tussen de schapen en denk ik: oh wat is dat heerlijk. Dus daar haal ik mijn zingeving uit.” – Zorgboer 3

❖ Delen van wat je hebt (gekregen)

“...mijn zingeving op dit moment in mijn leven is zo van, oja, hoe kun je weer verder in je leven ook al gebeuren er hele heftige dingen, en kan je weer het leven pakken. En daarna ook weer uitdelen, want dat is dan wat dan ook weer mogelijk is, omdat je zelf ook weer oplaadt en wat gaat bijtanken af en toe.” – Zorgboer 1

“Zoals we net vertelden hebben we een groot gezin gehad. We hebben natuurlijk dat gezin nog, maar de kinderen zijn uit gaan vliegen. En waar we nu nog steeds wonen, hebben de kinderen enorm genoten. En dus nou, misschien wel dertig of veertig jaar geleden, dacht ik wel konden er maar meer van genieten. Eigenlijk zo he, zo'n gedachte. En dat werd allemaal sterker naarmate de jaren verstreken.” - Zorgboerechtpaar 2

“...dus een soort werk en uiteindelijk ook woongemeenschap met elkaar vormen. En dat alles eigenlijk toch wel vanuit onze christelijke geloofsovertuiging en delen. Dus dat hebben we ook wel sterk gehad altijd. Het is wel iets wat je toe valt maar ja, deel het met anderen. Laat ik het zo zeggen. Dat anderen daar ook van kunnen genieten. Het hoeft niet alleen maar voor jezelf te zijn.” – Zorgboer 4

“Mijn ding vooral is om mensen gewoon de ruimte te bieden van: je kan hier meedoen en je mag je ontwikkelen, en kom maar met je talenten en doe er wat mee. Dat vind ik het leukst eigenlijk. Zo hebben we echt ja allerlei voorbeelden dat mensen gewoon met hun talenten hier iets doen.” – Zorgboer 4

❖ Rentmeesterschap

“...we zijn gestart van nou, we willen graag met mensen werken, maar de diepere waarde is dat we gewoon het rentmeesterschap vanuit christelijke basis eigenlijk willen vormgeven. Dus het bedrijf is naar ons toe gekomen, dat gaat al langer van het ene geslacht op het andere. En in de familie heel duidelijk, is echt een agrarische familie. Dus die grond is altijd doorgeschoven. En mijn vrouw heeft dat toch wel heel sterk, maar nouja. Dus dat is het eerste: je krijgt de grond en die beheer je zodat het volgende geslacht weer door kan gaan. In je eigen familie maar eigenlijk ook veel breder, dus dat was ook wel het voorbeeld wat je dan wil laten zien. Je kunt ook in onze ogen wel werken met natuur samen. De natuur is geen

vijand, maar je kunt die natuur waarde ook omarmen. Je moet hem dus niet uitputten, waar we mee bezig zijn he. Dus dat was een aspect van het rentmeesterschap. Dat je dat door wil geven voor de volgende generatie, en ook een voorbeeldfunctie daarin wel wil zijn.” – Zorgboer 4

❖ Dankbaarheid voor wat er gebeurt

“...ook als het moeilijk is, waar kun je steun halen. En dat was voor ons het geloof. En daarin hebben we ook gemerkt dat de Here het zo bestuurd heeft dat ik mensen om me heen heb. Want dat gebeurde ook he, als het moeilijk was, om advies. En waarom dat ik dat zeg, dat we niet het gevoel willen kweken van dat hebben we mooi bedacht en dat hebben we goed gedaan. ...we mogen daarin ook als het ware wat achteraan komen, dat we daar ook dankbaar voor mogen zijn dat het is zoals het nu is.” – Zorgboerin zorgboerderij 2

“...we hebben een oogstfeest, dat staat wel in het teken... dan danken we ook voor de oogst en verder vieren we feest met elkaar, we eten enzovoort. Maar dat laten we wel zien, waarom we danken.” – Zorgboer 4

❖ Vertrouwen hebben en los kunnen laten

“...dat is ook een stukje beheer van de plek natuurlijk. Van hoe doe je dat dan, zo’n plek naar de toekomst toe brengen. ...dat is een hele toer, om zo’n landgoed van 25 hectare ook nog financieel door te laten lopen. Daar is best wel wat voor nodig. Nouja, daar heb ik altijd wel veel zorgen over gehad in het verleden. Maar de laatste tien jaar niet meer zo. Sinds ik ...mijn vrouw ontmoette negen jaar geleden, die vorig jaar dan overleden is, is dat heel soepel gaan lopen. Omdat er steeds meer vertrouwen kwam van het gaat goed zoals het gaat, weet je wel? En ja ach, als het even moeilijk is financieel, en dat is best wel eens even zo, dan komt er altijd weer licht. En dat gebeurt ook altijd. Dus dat is ook een stukje vertrouwen wat je dan maar moet hebben. En als dit niet gaat, gaan we wel wat anders verzinnen.” - Zorgboer 1

“...vorig jaar heb ik de fiets gepakt en ben ik naar Santiago de Compostella gereden. Fiets gepakt, ben ik zes weken weggeweest. En dat is ook een stukje zingeving. Maar dat is ook gekoppeld aan de zorgboerderij, van nou ik kan zes weken weg. Ik heb het zo georganiseerd dat de medewerkers dat gewoon goed overnemen. Dus dat zie ik ook vaak bij zorgboeren, dat ze dat niet goed geregeld hebben. Die al denken van ja ik kan dat zelf allemaal beter, dat is niet waar. ...Dat is het nadeel van zorgboeren, en sowieso vaak van boeren is dat toch wel eigen. Of ondernemers, die alles zelf willen doen en niets los kunnen laten. En dan ben je heel kwetsbaar. Als ik morgen in het ziekenhuis terechtkom dan moet het hier door. Ook al ben ik zes weken weg. Dat moet kunnen. En natuurlijk kan dan niet alles, ik bedoel betalingen moet je dan wel zelf doen of dat doet mijn vrouw. Maar nee, dit, dat loopt hier gewoon door. En dat is een heel geruststellende gedachte. En daar pluk ik ook een stukje zingeving uit want dat heb ik zelf georganiseerd. Dus ik neem ook zeker mijn tijd voor mijn dingen, voor mijn privé. Dus ik haal best wel mijn zingeving eruit.” – Zorgboer 3

❖ **Omgang met leven en dood**

“Afgelopen jaar sowieso heel heftig. Ziekte van mijn vrouw en haar overlijden en... ze had borstkanker, uitgezaaide borstkanker en dan kom je, nouja, dan kom je ook aan de rand van het leven. Maar dan denk je van ja, het kan nooit erger worden snap je. Dus dan kun je mensen met heftige thematiek, ik denk van ja, ik schrik daar niet van. Want er kan altijd iets mee. Je kan iedereen altijd verder helpen.” – Zorgboer 1

“...Op een echte boerderij gaan dieren dood. Daar zijn we goed voor, ze worden op scharrelniveau gehouden, heel goed zijn we ervoor, maar als ze verkocht worden, worden ze verkocht, punt. En als ze doodgaan, ja nou dat is jammer. En dat is voor sommigen wel eens lastig, maar dat is ook een leerproces. ...waarom moeten wij daar anders mee omgaan als normale mensen. Dus zo zie ik dat.” - Zorgboer 3

❖ **Werk als een roeping of levensdoel**

Zorgboer 1 legt uit dat wij allemaal mens zijn op deze aarde en ons eigen zielepad volgen. “Nou dat klinkt wat spiritueel misschien, maar uiteindelijk gaat het daar toch om dat jij je eigen pad kan volgen. ...Maar ja, als je daar als je wat vastloopt ergens en je dus wat problemen hebt om je eigen pad te vinden, dan is dáár juist ondersteuning bij nodig, van hoe vind je je eigen pad weer terug.”

Gedurende de dag dat ik meeloop op zorgboerderij 2, komt ter sprake dat het echtpaar hun werk op de zorgboerderij ziet als roeping. In het interview leggen ze dit als volgt uit: “...Wij zien hier ook, daar moet ik ook heel eerlijk in zijn, duidelijk de leiding in. Want dat is voor ons toch een biddende weg. Waarom, ook omdat we natuurlijk gelovig zijn. Maar ook van wie zal ons, mij wijsheid geven, van dat is niet slim wat je doet. Maar ook als het moeilijk is, waar kun je steun halen. En dat was voor ons het geloof. En daarin hebben we ook gemerkt dat de Here het zo bestuurd heeft dat ik mensen om me heen heb.” – Zorgboerin zorgboerderij 2

“Ja waarom ben ik hier. Waar ga ik naartoe. En waarom ben ik hier, omdat je gewoon als mens een taak hebt gekregen. En dat heeft iedereen en dat vind ik onder zingeving waarom. En ook van kom ik dus tot mijn doel in het leven. En dat is denk ik, in diepere zin is dat liefde geven en liefde ontvangen, en met je talenten die je daarbij hebt gekregen en die je ontwikkelt. Dat is toch de zin. En wij doen hier vanuit ons christelijk geloof het werk en dat... we willen niet dat het er helemaal bovenop ligt in de zin dat je zo mensen ermee wil overdonderen. Maar wel laten zien in praktische zin wat dat dan betekent. En als mensen er iets meer over willen weten dan delen we dat graag.” – Zorgboer 4

❖ **Medemens, je naaste**

Zorgboerechtpaar 2 besprak in overleg met de ouderling van de kerk wat voor hulp en zorg aan jeugdigen er is binnen de kerkelijke gezindte. “En in 2004 lag daar nog best een taboe op in onze gezindte, de, dan zeg ik ja, de behoudende kerken. ...we houden de problemen in ons huis en we praten er niet over.” De ouderling adviseerde het echtpaar

het plan, dat ze ook al op papier beschreven hadden, zeker niet weg te gooien maar even in de koelkast te zetten. Nadat een jaar later onverwacht een pleegkind op hun pad komt, wat zorgt voor meer bekendheid met autisme en de hulpverleningswereld, krijgt het plan nog meer vorm.

“Ik was al fysiotherapeut wat beroep betreft, dus dan ben je ook in zorg aan het leveren. Dus ik zag die overgang naar een zorgboerderij nog niet eens zozeer als daarin iets totaal anders. Je bent met mensen bezig en je bent dienstverlenend en je zorgt voor iets van mensen, dus dat is wel hetzelfde. ...ook dan uiteindelijk vanuit je christelijk geloof toch. Dat je dienstbaar wil zijn aan de medemens en de medemens tot bloei wil laten komen. Dat is wat we hier wilden he, talent ontwikkeling, ontdekken en ontwikkelen, en een onderdeel zijn van de maatschappij. Niet aan de rand maar middenin. Dat is eigenlijk wel de kern.” – Zorgboer 4

❖ **Aandacht voor grotere gehelen en samenhang**

Het volgen of terugvinden van je eigen pad omschrijft zorgboer 1 als heilig, of heelwording: “...dan heb je niks anders nodig. Want het is jouw pad. En ja, soms dan word je eraf geduwd. Oja nou, we moeten weer terug naar dat pad. Dat is weer heelwording, want je moet weer naar dat pad terug. ...We kunnen dus allemaal heilig zijn weet je. Dus dat is niet dat onderscheid. Maar het gaat meer om dat je daar open voor staat, en dat je een idee hebt hoe dat in elkaar kan zitten. Dus ook van wel af en toe eens even je hersenen daarin, pijnigen niet, maar, je daarin oriënteren. Zo van oja, goh, dat is een hele andere wereld. ...Nouja en dat is ook iets wat je wel of niet kan zien of daar open voor kan staan. Maar we merken hier met ons team dat dat superfijn werkt. Want iedereen is een beetje in die richting gegaan geleidelijk aan, en voegt zich daar in. En mensen die hier komen voegen zich ook in datzelfde pad ja. En dat werkt heel fijn. Het is heel dichtbij. We zijn allemaal niet gelijk, maar we zijn gelijkwaardig. En we zijn allemaal op weg naar datzelfde. Naar die heelwording. En dat doet iedereen, de één doet dat met een grote omweg, de ander met een klein omweggetje. En sommigen hebben gewoon meer steun of ondersteuning daarbij nodig. Maar in feite doen we het samen.”- Zorgboer 1

“Als een cliënt hier een koe wil melken, daar hebben we de woning niet bij nodig. Maar ...gaat het over stukje sociaal, of over zijn boterham smeren, of signalen dat iemand suïcidaal is, ja, daar wordt de woonplek natuurlijk zeker bij betrokken. Het leven is... dat stukje zorgboerderij is maar heel klein in het systeem eromheen. Dus wij hebben de systeemtheorie, weet niet of jou dat iets zegt, maar daar maken wij veel gebruik van. Dat moet wel. Ja daar zit veel tijd in, veel gesprekken...” – Zorgboer 3

WAT VERDER OPVALT

Uit het onderzoek bleken ook andere mechanismen die net als deze diepere drijfveren in meer of mindere mate gedrag in de praktijk beïnvloeden. Het zijn als het ware verschillende ingrediënten voor het gerecht ‘(bedrijfs)keuzes’. Andere factoren die interacteren met drijfveren en die dus ook gedrag in de praktijk beïnvloeden zijn levensgebeurtenissen, normen en waarden vanuit de omgeving en zelfeffectiviteit.

LEVENSGEBEURTENISSEN

Moeilijk sociologisch te duiden, want dit is niet in (door mensen bedachte) structuren te vatten, maar ook niet in *agency*. Wel is het een onontkoombaar onderdeel van het leven, mensen die ziek worden of overlijden, dieren die ziek worden. Een zorgboer heeft zelf een dochter met syndroom van down, een andere kreeg te maken met varkenspest en verloor daardoor het plezier in het boeren. Juist bij dit soort levensgebeurtenissen overdenken mensen vaak waarom ze doen wat ze doen. Dit kan leiden tot bewuste andere prioriteiten en dus nieuwe keuzes.

NORMEN EN WAARDEN VANUIT DE OMGEVING

Normen en waarden vanuit de omgeving hebben invloed op keuzes van (zorg)boeren. Deze kunnen veranderen door de tijd heen. Soms zorgen juist veranderende normen en waarden vanuit de omgeving ervoor dat andere bedrijfskeuzes worden gemaakt. Er wordt nu bijvoorbeeld heel anders door de maatschappij naar natuur gekeken. De natuur leek lange tijd een onuitputtelijke bron, maar krijgt tegenwoordig een hogere, beschermde status. Hoe wij kijken naar natuur is helemaal veranderd, en daarmee verandert ook de vraag van de Nederlandse consument. Zo is de vraag naar en status van biologische producten toegenomen.

Er leeft daarnaast in de maatschappij een negatief beeld over boeren die grootschalig produceren en geregeld worden neergezet als dierenvriendelijk. Een tegenhanger van dit beeld is het heersende positieve beeld van het boerenleven dat op een romantische manier geportretteerd wordt door bijvoorbeeld een televisieprogramma zoals ‘Boer zoekt vrouw’.

Naast ideeën over wat goed boeren is, of hoe de natuur behandeld moet worden, is ook soms de nadruk op bepaalde normen en waarden binnen een religie veranderlijk. Zo zijn er nu steeds meer christenen die ook de nadruk willen leggen op wat het geloof betekent in de praktijk als het gaat om keuzes gelinkt aan duurzaamheid, dierenwelzijn en biologisch eten. Een voorbeeld hiervan is de recente uitgave van de groene Bijbel. Een invloedrijk onderdeel van normen en waarden vanuit de omgeving is wet- en regelgeving. Deze zijn vaak gebaseerd op heersende normen en waarden, maar worden ook beïnvloed door machtsverhoudingen (wie het hardste roept, wie zich binnen geïnstitutionaliseerde regelgeving weet te profileren). Een voorbeeld van de invloed van

wet- en regelgeving is dat één zorgboer te maken kreeg met het verliezen van de milieuvergunning vanwege nieuwe stadse burens.

Tegelijkertijd geven de zorgboeren aan hun eigen autonomie belangrijk te vinden, en niet altijd mee te gaan met de normen vanuit de omgeving of de wet- en regelgeving. Dit sluit in bredere zin aan bij de verschillende paradigma's die Baars & Bloksma (2008) beschrijven. Dit past ook binnen de theorie dat elke beweging ook inherent een tegenbeweging met zich meebrengt (Zald en Useem 1987, pp. 247-48). Bewegingen creëren hun eigen oppositie, soms in de vorm van tegenbewegingen. Bijvoorbeeld: de zorg en de landbouw moet efficiënter, commerciëler, heeft inherent ook een tegenbeweging die aandacht wil voor de mens, of die kleinschalig wil kunnen blijven boeren.

ZELFEFFECTIVITEIT

Mensen bekijken hun mogelijkheden ook op basis van hun eigen inschatting wat haalbaar is. Het begrip zelfeffectiviteit wil ik gebruiken om te duiden dat de keuze om zorgboer te worden ook geworteld is in de ingeschatte beheersing of bekwaamheid van het beoogde gedrag. Bandura introduceerde hiervoor het begrip zelfeffectiviteit (Bandura 1997). Deze beheersovertuiging is onder andere afhankelijk van de mate van zelfvertrouwen, ervaring en kennis van het individu. Het (denken te) kunnen. Dit is terug te zien in uitspraken van zorgboeren, ze verwachtten zorgboer te kunnen worden, bijvoorbeeld op basis van dat ze ook altijd al voor dieren en eigen (grote) gezin zorgden, of op basis van dat ze een opleiding hebben gedaan in de zorg. Daarnaast speelt mogelijk een rol dat ze zien dat andere boeren de overstap konden maken naar zorgboer, waardoor ze dit zelf ook zien als een haalbare stap. Hassink (2017: 226-236) trekt dit breder en legt uit hoe zorgboerderijen zich binnen de samenleving hebben gevestigd. Zorgboeren begonnen als niche, maar inmiddels hebben ze een bepaalde legitimiteit verworven als onderdeel van het 'zorglandschap'.

Iemands inschatting van zelfeffectiviteit hangt ook samen met de realistisch haalbare opties bekijken, of het beste ervan maken, of zelfs omstandigheden voor jezelf verbeteren (aanpassingsvermogen). Een voorbeeld hiervan is dat het ritme van de seizoenen piekmomenten veroorzaakte waardoor een boer in korte tijd veel zwaar werk moest doen en het later weer heel rustig kreeg. Het werk als zorgboer leek haalbaar en aantrekkelijk omdat het meer gelijkmatig verdeeld is door het jaar heen.

CONCLUDEREND

De verschillende diepere drijfveren zijn te groeperen op basis van waarop de ethische betrokkenheid van de zorgboeren gericht is. De categorie ‘De Uitdaging’ is voornamelijk gericht op persoonlijke zekerheid creëren en persoonlijke groei. Subdimensies zijn goed leiderschap en beheer; specifieke vaardigheden gebruiken in een veelzijdige context; de uitdaging van het werk; verbeteren van het imago, erkenning en waardering; een rendabel bedrijf leiden; kwaliteit produceren en waarborgen.

De categorie ‘De Ander’ zie ik als horizontale gerichtheid: het omvat een ethische betrokkenheid gericht op andere mensen, dieren en planten. De subdimensies zijn gevoel van verantwoordelijkheid; gelijkwaardigheid nastreven; persoonlijke betrokkenheid; individueel maatwerk; een gemeenschap; familiegevoel; ecologische duurzaamheid; een persoonlijke behoefte om te zorgen.

De categorie ‘De Levensstijl’ bevat elementen die wat betreft hun gerichtheid soms ook zouden passen bij de twee vorige categorieën, maar zijn dusdanig specifiek voor de in veel opzichten unieke levensstijl van boeren, dat het toch verhelderend is om deze gerichtheid apart te categoriseren. Ze legt iets bloot van de specifieke combinatie van de elementen van het leven op een boerderij en is gericht op continuïteit van deze levensstijl. De emotionele betrokkenheid is groot omdat het boer zijn een belangrijk onderdeel vormt van iemands identiteit. Subdimensies zijn boer als identiteit; autonomie; met het gezin samen; sociale contacten; totale leefwijze die tegemoet komt aan iemands wezen.

De categorie ‘De Essentie’ zie ik als verticaal gericht: het omvat iets dat buiten het fysiek waarneembare ligt. Aspecten hiervan zijn niet altijd goed in woorden te vatten, maar sommigen drukken dit expliciet uit als verbonden met God of het goddelijke. Deze diepere drijfveren kunnen gezien worden als expliciet spiritueel. De subdimensies zijn verbondenheid met God of het goddelijke; essentie van het leven; delen van wat je hebt (gekregen); rentmeesterschap; dankbaarheid; vertrouwen in het leven; omgang met leven en dood; werk als roeping of levensdoel; medemens, je naaste; heilig.

Bij de drie van de zorgboerderijen zijn deze verschillende drijfveren alle vier te onderscheiden. Met andere woorden, deze zorgboeren hebben een bepaalde gerichtheid op eigen uitdaging en zekerheid, de Ander, hechten waarde aan de levensstijl en doen uitspraken over de essentie van het leven. Waarop de zorgboer persoonlijke nadruk wil leggen binnen deze vier categorieën is echter verschillend. Dit is zichtbaar in de verschillende subdimensies die per zorgboer in meer of mindere mate aan de orde komen.

Bij zorgboer 3 zijn de eerste drie drijfveren duidelijk te onderscheiden, maar hij geeft aan dat hoewel hij wel ‘iets’ gelooft, hij er bewust voor kiest om hier op de zorgboerderij niet mee bezig te zijn (zie ‘De Essentie’, subdimensie Gerichtheid op God, het goddelijke of het spirituele). Wel doet hij uitspraken over wat hem zingeving biedt,

kunnen loslaten, leven en dood, en hoe het stuk zorg op de zorgboerderij onderdeel van een groter geheel is voor de deelnemers. Ik vond het relevant deze uitspraken toch bij 'De Essentie' te vermelden, omdat ze iets weergeven van wat zorgboer 3 ziet als essentiële en belangrijke onderdelen van het leven. Ze sluiten in zekere mate aan bij de subdimensies waaronder ze geschaard zijn. Het is echter belangrijk te benadrukken dat zijn uitspraken over de drijfveren om zorgboer te worden en te zijn geen expliciete verticale gerichtheid uitdrukken.

Een subdimensie die bij alle vier sterk naar voren komt is de meerwaarde met het gezin samen. Bij bijna allemaal staat bovendien al de volgende generatie klaar om de zorgboerderij over te nemen. Andere duidelijke overeenkomsten zijn zichtbaar in de gerichtheid op de Ander. Alle zorgboeren hechten belang aan persoonlijke betrokkenheid en aandacht, informeel en vanuit het hart zorg bieden, oog voor wat deelnemers wél kunnen en individueel maatwerk. Ze zoeken naar vormen om de integratie van deelnemers in de samenleving zoveel mogelijk te bevorderen.

Ook hebben ze alle vier gemeenschappelijk dat ze niet zorg willen leveren vanuit een betuttelende houding, maar juist vanuit het oogpunt van gelijkwaardigheid. Belangrijk hierbij is dat ze zelf waarde zien in de wisselwerking met deelnemers; ze kunnen zelf leren van en geïnspireerd worden door het contact.

De zorgboeren vinden het belangrijk om op het stuk grond van de boerderij een gemeenschap neer te zetten, die zowel gastvrij is naar de buitenwereld maar waarin ook een eigen stempel gedrukt wordt op basis van de diepere drijfveren van de zorgboer. Ze hechten allemaal aan een bepaalde mate van autonomie, om op basis van hun eigen kwaliteitsstandaard een gemeenschap neer te zetten waarin mensen zich prettig en veilig voelen.

Bovenstaande elementen bepalen samen een eigen kwaliteitsstandaard, bijvoorbeeld: 'ik als zorgboer wil wekelijks contact met ouders omdat ik dit belangrijk vind en haalbaar'. Dit is het 'recept' dat de zorgboer kiest voor zijn zorgboerderij. Doordat verschilt op welke aspecten de zorgboeren persoonlijke nadruk willen leggen binnen de vier categorieën drijfveren, wordt er verschillend invulling gegeven aan hun eigen kwaliteitsstandaard. Zo ontstaat op elke zorgboerderij een eigen identiteit door de unieke combinatie van aspecten waar de nadruk op gelegd wordt. Hiermee onderscheiden de zorgboerderijen zich van elkaar. Dit hoeft niet te betekenen dat andere aspecten als onbelangrijk worden beschouwd; hoogstens dat daar relatief tot de andere ondervraagde zorgboeren minder de nadruk op gelegd wordt. De duidelijkste verschillen die te onderscheiden zijn in de drijfveren van de zorgboeren zijn weergegeven in de hieropvolgende figuur.

Zorgboerderij 1	Zorgboerderij 2	Zorgboerderij 3	Zorgboerderij 4
<i>Uitdaging:</i> · Pionieren en inspelen op vraag	<i>Uitdaging:</i> · Zekerheid en kwaliteit waarborgen	<i>Uitdaging:</i> · Zekerheid en uitdaging van ondernemen	<i>Uitdaging:</i> · Uitdaging om een divers rendabel bedrijf neer te zetten
<i>De Ander:</i> · Beschermde en veilige gemeenschap bieden · Impact buiten zorgboerderij	<i>De Ander:</i> · Beschermde en veilige gemeenschap bieden · Impact buiten zorgboerderij	<i>De Ander:</i> · Beschermde en veilige gemeenschap bieden · Behoeft om te zorgen voor veel dieren	<i>De Ander:</i> · Uitnodigend naar niet-plattelanders · Samenwerking natuur & landbouw
<i>Levensstijl:</i> · Samenwerken met gezinsleden, overdragen aan volgende generatie · Afwijken van gemiddelde systeem (autonomie)	<i>Levensstijl:</i> · Samenwerken met gezinsleden, overdragen aan volgende generatie · Kracht van het 'gewone'	<i>Levensstijl:</i> · Combinatie ondernemen, dieren, mensen, natuur · Echte boerenleven delen · Deelnemers belangrijk onderdeel van de bedrijfsketen	<i>Levensstijl:</i> · Samenwerken met gezinsleden, overdragen aan volgende generatie · Deelnemers belangrijk onderdeel van de bedrijfsketen
<i>De Essentie:</i> · Iedereen kan een stukje verder geholpen worden op eigen zielepad · Delen van wat je hebt	<i>De Essentie:</i> · Roeping · Delen van wat je hebt (gekregen) · Dankbaarheid	<i>De Essentie¹¹:</i> · <i>Mensen die vastzitten verder helpen</i> · <i>Kunnen loslaten</i>	<i>De Essentie:</i> · Roeping · Delen van wat je hebt (gekregen) · Rentmeesterschap over de plek

¹¹ Zoals eerder in deze paragraaf is beschreven, doet zorgboer 3 wel uitspraken over voor hem essentiële zaken, maar bevatten deze geen expliciete verticale gerichtheid.

3.2 HOE WERKEN DEZE DRIJFVEREN DOOR IN DE PRAKTIJK VAN DE BOERDERIJ?

De diepere drijfveren werken door in de praktijk van de zorgboerderij op verschillende manieren. Ze informeren de keuzes op het gebied van omgang met deelnemers, de invulling van de landbouwtak, de communicatie naar externe partijen, de plaats van de boer in de natuur of zijn omgeving. In dit hoofdstuk wordt nader belicht hoe de keuzes terug te voeren zijn op achterliggende diepere drijfveren, en de aspecten die de zorgboeren hierbij belangrijk vinden. Verschillende bedrijfskeuzes zijn al zichtbaar geworden in de beschrijvingen in hoofdstuk 2 en in de citaten van zorgboeren in paragraaf 3.1. Omwille van de omvang wordt in deze paragraaf voornamelijk ingegaan op de kenmerkende drijfveren zoals benoemd in paragraaf 3.1. Dit gebeurt aan de hand van korte beschrijvingen van de verschillende zorgboerderijen met praktijkvoorbeelden.

De bevindingen uit dit hoofdstuk zijn indicatief voor manieren waarop bepaalde drijfveren keuzes beïnvloeden. Nogmaals wil ik benadrukken dat wat hier beschreven wordt niet exclusief is voor de zorgboerderij waarbij ik het plaats als kenmerkend, hooguit dat het op deze zorgboerderij tijdens mijn onderzoek het sterkst naar voren kwam in gesprekken en observaties.

ZORGBOERDERIJ I

Bij zorgboer 1 zijn de volgende drijfveren kenmerkend:

- Pionieren en inspelen op vraag
- Beschermd en veilige gemeenschap bieden
- Impact buiten zorgboerderij
- Samenwerken met gezinsleden, overdragen aan volgende generatie
- Afwijken van gemiddelde systeem (autonomie)
- Iedereen kan een stukje verder geholpen worden op eigen zielepad
- Delen van wat je hebt

Zorgboer 1 combineert op zijn boerderij agrarisch natuurbeheer, een kampeerterrein, een aantal dieren, een moestuin en een groot doolhof met dagbesteding en beschermd wonen. Voor de deelnemers is een fitnessruimte, een houtwerkplaats, een creatieve ruimte en een autowerkplaats ingericht. De zorgboer biedt de deelnemers veel autonomie, kansen en vertrouwen. Een aantal ex-deelnemers zijn nu vrijwilliger op de zorgboerderij. De zorgboer vertelt trots over zijn dieren, en mensen mogen hun dieren meenemen. Er is veel tijd voor buiten ontspannen in een kring zitten tijdens de lunch en koffiepauzes. Er wordt geen planning doorgesproken, maar af en toe vraagt de zorgboer wat iemand van plan is te gaan doen. Tijdens één van de pauzemomenten leest de zorgboer een tekst voor aan de groep uit een Hapinez kalender. Deze teksten zijn gericht op thema's rondom liefde, zelfreflectie, samenzijn. De deelnemers zijn stil als de zorgboer voorleest; de één nipt aan een bakje koffie of sigaret, de ander kriebelt ondertussen een hond achter zijn oor. Tijdens een ander pauzemoment wordt de verjaardag van de kleinzoon van de zorgboer, die ook met zijn ouders op het erf woont, gevierd met taart en een cadeau van de deelnemers. Door de dag heen gaan deelnemers hun gang op de grasmaaier of trekker. Als begroeting of na een gesprekje krijgen deelnemers een paar keer een omhelzing of schouderklop van de zorgboer of medewerker. Ook pakt een bewoner de vrijheid om zich een moment terug te trekken op haar eigen kamer. Een deelnemer wordt gebeld door haar vriend, en vertelt na afloop dat ze dit dagelijks even doen. Als een deelnemer even naar het ziekenhuis moet voor een afspraak gaat de zorgboer mee. Een deelnemer vertelt dat spirituele activiteiten af en toe plaatsvinden op het kampeerterrein; zoals een sjamanen bijeenkomst.

ZORGBOERDERIJ 2

Op zorgboerderij 2 zijn de volgende drijfveren kenmerkend:

- Zekerheid en kwaliteit waarborgen
- Beschermde en veilige gemeenschap bieden
- Impact buiten zorgboerderij
- Samenwerken met gezinsleden, overdragen aan volgende generatie
- Kracht van het 'gewone'
- Roeping
- Delen wat je hebt (gekregen)
- Dankbaarheid

Het zorgboerechtpaar wordt oom en tante genoemd door de kinderen. De groep deelnemers bestaat voornamelijk uit jongens en er zijn twee meiden. In één geval is het broer en zus. 's Ochtends, als de kinderen allemaal na binnenkomst om een grote tafel zitten, worden gezamenlijk christelijke liederen gezongen uit het liedboek. Een aantal kinderen geven aan welke liederen ze graag willen zingen. Drie keer per dag is er een moment van gebed en wordt een korte tekst uit de Bijbel voorgelezen door de zorgboer. 's Ochtends gaat de zorgboerin vervolgens met een markeerstift op een flipover de dagplanning opschrijven, en vraagt hiervoor ook inbreng van de kinderen. Er is in de ruimte geen tv, en de vrouwen en meisjes dragen een rok. De medewerkers bestaan uit de dochter van het zorgboerechtpaar, en de zoon en schoondochter. Vandaag heeft de zoon echter gepland om naar de trekkertrek te gaan en komt hij alleen even kort binnenlopen met zijn kinderen. Alle kinderen lopen samen met de zorgboer even naar de wei waarin minipaardjes staan. Ook lopen er een aantal honden rond waar een aantal kinderen zichtbaar van geniet. Een aantal kinderen zijn gedurende de dag de 'knechten'. Dit houdt in dat zij verantwoordelijk zijn voor de corveetaken. Tijdens de lunch vertellen de zorgboer en zijn dochter dat de komkommer die zij aan het eten zijn uit eigen moestuin komt, en veel lekkerder is dan die uit de winkel. Ik mag natuurlijk proeven. Later op de dag wordt tijd genomen voor een spel buiten met de hele groep. De groep wordt in tweeën gesplitst en gaat tegenover elkaar staan. Met een aantal stokjes wordt vanaf de ene kant gemikt op blokjes aan de andere kant. Iedereen heeft zijn eigen blokje. Zodra iemands blokje omver is gegooid, is diegene af. Omdat de kinderen er zichtbaar van genieten, spelen we een aantal potjes. De zorgboerin en de dochter die meewerkt doen zelf ook enthousiast mee. Er is ook een moment waarop de kinderen binnen iets voor zichzelf doen. Sommigen gaan even lezen en anderen gaan samen bouwen met speelgoed. Als de dag voor de deelnemers voorbij is, verzamelen het zorgboerechtpaar en hun dochter, twee zoons en schoondochter zich nog in de ruimte van de zorgboerderij om samen na te praten en de laatste dingen op te ruimen en terug te zetten.

ZORGBOERDERIJ 3

Bij zorgboer 3 zijn de volgende diepere drijfveren onderscheidend:

- Zekerheid en uitdaging van ondernemen.
- Beschermde en veilige gemeenschap bieden.
- Behoefte om te zorgen voor veel dieren
- Combinatie ondernemen, dieren, mensen, natuur
- Echte boerenleven delen
- Deelnemers belangrijk onderdeel van de bedrijfsketen
- Mensen die vastzitten verder helpen
- Kunnen loslaten

Deelnemers dragen de verantwoordelijkheid voor het boerenwerk, waarbij de medewerkers de puntjes op de i zetten. Een aantal deelnemers gaan mee met de zorgboer schapen enten. De deelnemers kleden zich om in donkerblauwe tuinbroek en stevige schoenen als ze aan het werk gaan. Tijdens de lunch buiten zitten we aan tafels gelijk naast het weiland. Een paard komt dicht bij ons staan, en een deelnemer vertelt over een veulen. Op andere plekken rondom en in de stallen van de boerderij zijn koeien, varkens, legkippen, schapen, konijnen, scharrelvleeskuikens, ezels, geiten, paarden en honden te vinden. Alle ruimtes ogen ruimtelijk, en gedurende dag bestaan ook aardig wat taken van de deelnemers uit het schoonhouden van de ruimtes voor de dieren. Hierdoor zijn veel deelnemers steeds bij de dieren in de buurt. Deelnemers tillen samen een krat met fruit vanuit de moestuin naar de boerderij. Naast de twee vaste medewerkers, de zorgboer en een jongen die stageloopt is er vandaag één vrijwilliger in de keuken bezig met sap maken van fruit. De stagiair vertelt dat hij hier ook al eerder stage heeft gelopen.

ZORGBOERDERIJ 4

Zorgboer 4 kenmerkt zich door de volgende drijfveren:

- Uitdaging om een divers rendabel bedrijf neer te zetten
- Uitnodigend naar niet-plattelanders
- Samenwerking natuur & landbouw
- Samenwerken met gezinsleden, overdragen aan volgende generatie
- Deelnemers belangrijk onderdeel van de bedrijfsketen
- Roeping
- Delen van wat je hebt (gekregen)
- Rentmeesterschap over de plek

De deelnemers verzamelen zich in een grote, duidelijk nieuwgebouwde ruimte aan een lange tafel. Hier wordt eerst een kopje koffie gedronken. Ook de zorgboer drinkt een kopje koffie mee. Hij vertelt dat hij en zijn vrouw de boerderijwoning op het erf al 17 jaar delen met een bevriend gezin. Nadat zijn koffie op is gaat hij naar buiten. Een medewerker heeft haar grote zwarte hond mee, die van een aantal deelnemers duidelijk graag aandacht krijgt. Vervolgens gaat een deel van de groep met deze medewerker naar buiten om wat klusjes op het erf te doen. Een ander deel blijft met een medewerker binnen. Nog een ander deel trekt een shirt met opdruk aan en gaat meehelpen in de bediening van de theeschenkerij. Ik tref vandaag geen vrijwilligers, behalve iemand die in de boerderijwinkel producten verkoopt. Wel is er een stagiair die af en toe binnen meehelpt en af en toe buiten. Gedurende de dag zie ik vanuit de binnenruimte buiten een groepje kinderen langslopen. Een medewerker vertelt dat het een schoolklas is die appels komen plukken in de boomgaard. Deelnemers wegen producten af. Sommigen doen snijwerk voor de keuken. Andere deelnemers pakken tasjes in als kant en klare maaltijdpakketten (appel-chili), met verschillende apart verpakte ingrediënten en mengsels. Ik loop met een deelnemer mee als ze wat uien gaat halen bij de 'boer', de zoon van de zorgboer. We treffen hem in een grote donkere schuur bezig met aardappels selecteren en wegen, hij krijgt hierbij hulp van een medewerker die is aangenomen voor het agrarische gedeelte. Als we wat uien hebben gehaald gaan we weer terug naar de grote nieuwe ruimte. Met wat deelnemers wordt de was opgevouwen. Gedurende de dag komt de zorgboer nog een keer even binnenlopen. Een moment gaan de deelnemers allemaal een kleurplaat inkleuren voor iemand die ziek is. Aan het eind van de dag wordt opgeruimd en schoongemaakt. Een deelnemer stofzuigt de ruimte.

CONCLUDEREND

De overkoepelende vier categorieën diepere drijfveren gevonden in paragraaf 3.1, geven op verschillende manieren richting aan het handelen en de keuzes van de zorgboeren. Relaties tussen bepaalde drijfveren en handelingen in de praktijk zijn bij alle zorgboeren te identificeren. Doordat zorgboeren verschillende accenten leggen binnen deze drijfveren en subcategorieën, leiden ze tot verschillende keuzes in de praktijk. Ter illustratie hiervan dient onderstaand voorbeeld:

Ook een drijfveer die de verschillende zorgboeren gemeenschappelijk hebben, kan verschillend tot uiting komen in de praktijk. Zo betekent gelijkwaardigheid op zorgboerderij 1 dat de zorgboer geen vaste dagstructuur aan zijn deelnemers wil opleggen. Op zorgboerderij 2 betekent dit openheid in communicatie, waarbij de zorgboer de afspraken gemaakt óver de deelnemer met anderen die betrokken zijn bij de zorg ook communiceert náár de deelnemer. Op zorgboerderij 3 betekent het juist dat de zorgboer het belangrijk vindt dat de deelnemers niet alleen doen wat ze leuk vinden, maar ook de taken die moeten gebeuren: "Wat iemand kan, dat verwacht ik dat je ook doet. Als je het niet kan wordt het een ander verhaal. Maar daar horen leuke dingen bij en minder leuke dingen. En deze kwetsbare groep, ik vind ze niet zo kwetsbaar, maar dat wordt altijd als kwetsbare groep omschreven, dan ja, die willen ook gewoon gelijkwaardig zijn aan de

rest van de maatschappij. Daar hoort ook bij dat je leuke en minder leuke dingen moet doen.” Bij zorgboer 4 betekent het dat hij “de medemens tot bloei wil laten komen... talent ontwikkeling, ontdekken en ontwikkelen. En een onderdeel zijn van de maatschappij. Niet aan de rand maar middenin.” Hij vindt het daarom belangrijk dat de deelnemers enigszins arbeid kunnen verrichten en bijdragen aan het productieproces.

Soms moeten bovendien afwegingen gemaakt worden tussen aspecten die moeilijk samen in de praktijk gebracht kunnen worden. Hier wordt verder op ingegaan in paragraaf 3.4.

3.3 WELKE DIEPERE DRIJFVEREN VAN DE ZORGBOER WORDEN DOOR DE DEELNEMERS EN MEDEWERKERS HERKEND?

HERKENNING VAN DE DIEPERE DRIJFVEREN

Zorgboerderij 1

Kenmerkende drijfveren	Mate van herkenning¹²
· Pionieren en inspelen op vraag	0
· Beschermd en veilige gemeenschap bieden	++
· Impact buiten zorgboerderij	+
· Samenwerken met gezinsleden, overdragen aan volgende generatie	+
· Afwijken van gemiddelde systeem (autonomie)	++
· Iedereen kan een stukje verder geholpen worden op eigen zielepad	++
· Delen van wat je hebt	+

Verschillende deelnemers herkennen de grote persoonlijke betrokkenheid van de zorgboer. Hij wordt gezien als iemand die zichzelf kwetsbaar opstelt, wat deelnemers uitnodigt om ook deze houding aan te nemen. Een deelnemer benoemt de zorgboer en zijn zoon als loyaal. De zorgboer kwam hem ook buiten de zorgboerderij opzoeken na een gedwongen opname. Een andere deelnemer benoemt deze plek als heilig voor haar. Ze is de zorgboer als pleegvader gaan zien. Een derde deelnemer zegt dat de zorgboer

¹² ++ betekent dat deze drijfveren benoemd worden door deelnemers en medewerkers als belangrijk op de zorgboerderij of als drijfveer van de zorgboer. + betekent dat de drijfveren benoemd worden maar iets minder uitdrukkelijk of door minder personen. 0 betekent dat deze drijfveer in de gesprekken met deelnemers en medewerkers niet of nihil door hen zijn benoemd. Dit wil overigens niet zeggen dat ze deze drijfveer niet zouden herkennen, hooguit dat ze deze tijdens de interviews niet benoemden.

aandacht voor je heeft als mens. Er ligt geen nadruk op ziek zijn; in plaats van nummertje of patiënt word je gezien als medewerker, deelnemer.

Het afwijken van het gemiddelde systeem wordt ook herkend, zowel in de manier waarop ze proberen onafhankelijk en zelfvoorzienend te zijn (eigen water zuiveringssysteem), als in het openstaan voor spiritualiteit. Een deelnemer geeft aan: “[de zorgboer] is een zachtaardige lieve man. In het buitengebied wordt er een beetje anders naar hem gekeken omdat hij een beetje alternatief is, maar ik vind dat hartstikke mooi omdat: hij staat volop in het leven hij doet gewoon zijn eigen ding. En hij beurt deze plek echt op naar een hoger niveau. Het is gewoon een soort community. Ze draaien wel mee met de gewone wereld, maar ze hebben toch hun eigen plek wat ze helemaal gecreëerd hebben zeg maar. Dat is wel heel erg mooi.”

De deelnemers benoemen dat zij veel vrijheid krijgen. Sommige dingen moeten gedaan worden, maar ze kunnen voornamelijk doen wat ze zelf leuk vinden. Een deelnemer beschrijft: “de essentie van het leven is hier, vertrouwen op je intuïtie en daarin gestimuleerd... niet in een enorm vaste dagstructuur vastgezet, dus er wordt ook een beetje vrij spontaan gekeken: wat komt er op het pad en waar kun je meerwaarde aan geven”. Een andere deelnemer benoemt als keerzijde dat niet altijd als ergens aan begonnen wordt dit eerst wordt afgemaakt.

Een deelnemer benoemt dat hij zichzelf goed kan redden en soms de zorgboer drie dagen niet ziet, ook al verblijft hij als bewoner op de zorgboerderij: “en dan is het ook gewoon goed. En dan zie ik hem weer even en dan praat je weer even wat bij, op elkaar afstemmen van wat ga je deze week doen”.

De zorgboer wordt getypeerd als iemand met humor, gastvrij en vergevingsgezind. Mensen verdienen altijd een tweede kans. Twee deelnemers geven aan dat helaas sommige deelnemers wel eens misbruik maakten van dit vertrouwen.

Zorgboerderij 2

Kenmerkende drijfveren	Mate van herkenning
· Zekerheid en kwaliteit waarborgen	+
· Beschermd en veilige gemeenschap bieden	++
· Impact buiten zorgboerderij	+
· Samenwerken met gezinsleden, overdragen aan volgende generatie	++
· Kracht van het ‘gewone’	++
· Roeping	+
· Delen wat je hebt (gekregen)	++
· Dankbaarheid	0

Een deelnemer vertelt dat hij het heel leuk vindt als hij bijvoorbeeld trekker mag rijden met de zoon van het zorgboerechtpaar. Hij heeft eigenlijk altijd zin om naar de zorgboerderij te gaan en ervaart het als warme plek, waar hij echt wat kan doen. Hij geeft aan dat hij ook zelf een beetje mag weten wat hij gaat doen, maar op zich altijd wel tevreden is met programma dat wordt bedacht. Een andere jongen vertelt dat hij hier echt dingen kan leren.

Een moeder vertelt dat ze waardeert dat ze het zorgdragen met familie doen. Dat haar kind hier gewaardeerd wordt zoals hij is, en groeide in zijn gevoel van eigenwaarde. Dit kwam volgens haar ook doordat hij met allerlei klussen mee mocht met de zoon die meewerkt. Een andere moeder noemt dat haar kind zelfverzekerder is geworden door een besef dat hij niet enige is met autisme. De medewerker (dochter die meewerkt) herkent ook de drijfveer en meerwaarde van de betrokkenheid van en integratie met hun gezin, inclusief het contact tussen haar jonge neefjes en nichtjes en de deelnemers. De Reformatorische identiteit wordt door haar en door ouders gezien als meerwaarde. Vanuit het geloof herkent zij een bepaald verantwoordelijkheidsgevoel als drijfveer.

Regels en structuur worden door een moeder als waardevol benoemd, en dus ook echt wat leren in de opvoeding. Ze geeft aan dat het prettig was dat de zorgboerin ook aansloot bij gesprekken op school.

De medewerker (zoon) geeft aan dat de kinderen kunnen doen wat ze willen en dat hij soms jongens met zijn andere werk laat meehelpen als ze meer uitdaging zoeken. De meewerkende zoon en dochter benoemen allebei de waarde van het boerenleven, het buitenleven en nuttig bezig zijn. De zoon legt uit: "...toch een andere mentaliteit, gewoon misschien als boer zijnde denk ik. ...je doet gewoon normaal. Je hebt niet in die zin helemaal een opleiding dat je zegt dat moet je zo oppakken, dat moet je zo oppakken. Ja gewoon normaal doen en zo gaat het eigenlijk." Verder wil hij als mede-eigenaar van het bedrijf op de voet van zijn ouders verder.

Zekerheid en veiligheid als drijfveer is zichtbaar in de uitleg van de dochter dat de zorgboer en zorgboerin de tijd namen voor de keuze om een zorgboerderij te beginnen. Ook het delen van wat je hebt gekregen wordt herkend: "anders stond alles leeg en nu heeft het ook weer nut, z'n nuttige besteding. En nu kun je het delen met anderen zeg maar. Je kunt het allemaal voor jezelf houden, maar dan zit je hier in je eentje of met zijn tweeën bijvoorbeeld. En nu kun je toch er heleboel mensen bij helpen. Ik bedoel, kinderen, maar de ouders natuurlijk ook."

Zorgboerderij 3

Kenmerkende drijfveren	Mate van herkenning
· Zekerheid en uitdaging van ondernemen	++
· Beschermd en veilige gemeenschap bieden	++
· Behoeft om te zorgen voor veel dieren	++
· Combinatie ondernemen, dieren, mensen, natuur	+
· Echte boerenleven delen	++
· Deelnemers belangrijk onderdeel van de bedrijfsketen	+
· Mensen die vastzitten verder helpen	++
· Kunnen loslaten	+

Zowel de deelnemers als een medewerker benoemen aspecten die overeenkomen met de drijfveren van de zorgboer. De medewerker vertelt: “het is een bedrijf, er moet geld verdiend worden, maar wel op een... het is een zorgboerderij dus het gaat om de cliënten. Tegelijkertijd moet er ook geld binnen komen. Ik denk dat je dat heel erg duidelijk hier terugziet. En dat dat juist op een hele mooie manier wordt verweven, met die kippen bijvoorbeeld, ja dat is ook een heel mooi proces”. Daarnaast benoemt ze dat er veel onderling overleg is en dat inbreng vanuit medewerkers ook gewaardeerd wordt. Ze ervaart dat ze als team blijven professionaliseren. Ook benoemt ze dat de zorgboer grenzen wil bewaken van de werktijden, werkstress en vergadertijd van medewerkers.

De beschermde en veilige gemeenschap wordt zichtbaar in de beschrijving van een deelnemer. Ze beschrijft de zorgboerderij als thuishaven en zegt dat de zorgboer haar weer heeft bijgebracht dat er toch iemand is die wel te vertrouwen is. “Hij staat gewoon voor iedereen klaar. Hij wil ook gewoon iedereen helpen. Als iemand problemen heeft, op wat voor gebied dan ook, je kan het zo gek niet bedenken met welke instanties. Hij knokt er gewoon voor. Zowel met zijn cliënten als met zijn dieren, daar knokt hij voor”. De dieren hebben volgens haar hier een luxe leven.

Ook het delen van het echte boerenleven wordt herkend, en het feit dat niet alle risico's worden uitgebannen: “je mag ook alles ervaren wat er gebeurt... Heel veel dingen heb ik zelf meegemaakt qua schapen bevallen, als schapen lammeren dat je mag voelen. Maar dat is heel uniek op deze plek hier, dat zie je eigenlijk nergens, dat de zorgboer eigenlijk dat toelaat dat de cliënten dat gewoon mogen voelen hoe dat is. Dat is bij een koe, dat is eigenlijk bij alle dieren. En dat is gewoon heel uniek, dat maak je gewoon nergens mee”. Dat de deelnemers de boerderij draaien wordt niet expliciet herkend als iets unieks door de deelnemers. Ze beschouwen het als hun werk.

De medewerker benoemt dat de zorgboer het heel belangrijk vindt dat er tijd is voor mensen. En dat komt ook in heel veel dingen terug. “Dat komt natuurlijk terug in het contact dat hij met ons heeft, wat ik al zei dat er de kans is om even over het weekend te vertellen, persoonlijke dingen dat ‘ie af en toe daarnaar vraagt... En die tijd geeft hij ook aan cliënten als er iets is, of met gesprekken met ouders, of mensen zoals jij, of mensen die even hier komen binnenlopen... Dat vindt hij ook heel belangrijk, dat andere mensen leren, dat andere mensen zien van hier, van wat wij hier doen. En een goed beeld geven. Maar ook gewoon de interesse in andere mensen, en daar open voor staan en misschien daar ook juist weer wat van leren.” Een deelnemer zegt dat de zorgboer dit werk graag doet, niet alleen om de deelnemers iets te leren, maar ook omdat hij zelf erbij wil leren.

De samenwerking tussen deelnemers, het van elkaar leren, de betrokkenheid bij het welzijn van de dieren, en tijd om ook rust te nemen wordt door iedereen in meer of mindere mate benoemd. Een deelnemer zegt: “Af en toe die gesprekken, als je een keer iets niet snapt, wat verkeerd doet, dan maakt dat niet uit. Ook als je een keer iets niet af hebt, ja wat vandaag niet afkomt komt morgen. Dat is ook wel fijn ...hier is het bijna drukloos, en ja dat is toch wel anders”.

Zorgboerderij 4

Kenmerkende drijfveren	Mate van herkenning
· Uitdaging om een divers rendabel bedrijf neer te zetten	+
· Uitnodigend naar niet-plattelanders	++
· Samenwerking natuur & landbouw	0
· Samenwerken met gezinsleden, overdragen aan volgende generatie	+
· Deelnemers belangrijk onderdeel van de bedrijfsketen	++
· Roeping	0
· Delen van wat je hebt (gekregen)	0
· Rentmeesterschap over de plek	0

De deelnemers geven aan dat ze de zorgboer niet veel spreken. Ook zijn zoon is vaak op het land en druk bezig “dus hij is niet zo vaak aanspreekbaar”. Wel helpt de zorgboer of zijn zoon als hun begeleider er niet is. Een deelnemer beschrijft een geslaagde dag als: “Als ik lekker gewerkt heb en het niet zo druk is en als ik zelf gewoon ontspannen ben... Soms kom ik tot rust, maar soms ook niet. Dan is het hier zo druk met al die kinderen en... vandaar dat we nu een eigen werkruimte hebben gekregen. ...ik sta ook wel eens in de theeschenkerij, maar als het echt te druk is en te chaotisch, in zo’n periode even niet...”

dan word ik moe”. Eerst zaten de begeleiders en deelnemers in een deel van de theeschenkerij, naast bezoekers van de horecagelegenheid. Ook de andere deelnemer en medewerker geven aan dat het nieuwe gebouw zorgt voor meer rust. De begeleiders zijn al wel lang hetzelfde.

Andere deelnemer vertelt: “Ik heb altijd zin om hier naartoe te gaan. Ik wil gewoon werken.” Ook geeft ze aan dat ze zich hier veilig voelt, hier vriendinnen heeft en het fijn vindt om bij mensen te zijn, bijvoorbeeld in de bediening bij de theeschenkerij. Als ik haar vraag waarom ze denkt dat de zorgboer dit werk doet, legt ze uit: “Omdat hij het leuk vindt. Omdat hij hier woont. Omdat zijn vader ook de dingetjes deed. Honderd jaar geworden, en hij is met honderd jaar is hij overleden. Ik heb hem ook nog gezien. Hij ging nog appels plukken op zijn 99e geloof ik, ging hij nog appels plukken. Ging hij in de boomgaard de trekker rijden, dat deed hij ook nog”. Ze vindt dat de zorgboer zijn werk goed doet.

De deelnemer vindt het fijn om met dieren te werken, maar geeft aan: “Wij mogen niet echt veel met de dieren doen, meestal wel de koeienstal uitmesten, maar dat doe ik niet zoveel meer. De rest vind ik ook wel heel leuk.” Ook de andere deelnemer vertelt dat ze eigenlijk nooit buiten is. De medewerker vertelt: “Ik als begeleider, het klinkt soms raar, ik ben nog nooit achter in de boomgaard geweest.” Dieren verzorgen wordt door de zoon van de zorgboer gedaan.

De medewerker herkent de drijfveer dat deelnemers een belangrijk onderdeel zijn van de bedrijfsketen: “Ik vind het natuurlijk mooi dat een bedrijf als dit, want dat zijn we inmiddels natuurlijk wel, van heel klein naar heel groot gegaan, er is om mensen met een beperking zo’n dagbesteding te geven dat ze er echt toe doen, dat ze wat waard zijn, dat ze meetellen in de maatschappij net als jij en ik. Dat vind ik heel belangrijk, dat ze ook echt het gevoel hebben, dat zie je ook op het eind van de dag vaak dat ze ook echt, ze doen ook zinnig werk, en ze kunnen het ook en dat ze dat ook echt voelen van ik heb wat gedaan”. Ook benoemt zij net als de zorgboer van mening te zijn dat je moet begeleiden vanuit je hart, en niet met een diploma. Gevraagd naar wat volgens haar de drijfveer is van de zorgboer zegt ze dat ze verwacht dat dit ook te maken heeft met dat hij zelf een dochter heeft met het syndroom van down, en daarom iets voor deze doelgroep wilde betekenen.

De medewerker herkent daarnaast duidelijk de uitnodigende houding naar alle bezoekers: “...het is absoluut geen community...misschien het privégedeelte, natuurlijk vanuit hun geloof hebben ze wel hun eigen, niet hun eigen kerk dat weet ik niet helemaal precies, eigen geloofsovertuiging, maar hier naar deze zorgboerderij is eigenlijk iedereen, maakt niet uit, als je je gewoon gedraagt, is hier welkom...ik zie allochtone mensen, heel veel buitenlandse mensen komen ook steeds vaker, vind ik heel erg leuk”.

De overweging om over te stappen naar biologisch bedrijf ziet ze als goed omdat hier vraag naar is vanuit consumenten. Zelf geeft ze aan: “de vergeten groenten staan bij mij nu regelmatig op tafel, terwijl ik voordat ik hier werkte daar nog nooit van gehoord had.”

CONCLUDEREND

Deelnemers en medewerkers benoemen aspecten die de zorgboer volgens hen belangrijk vindt. Deze aspecten ondersteunen de resultaten wat betreft de verschillende diepere drijfveren van de zorgboeren. Daarom concludeer ik dat we kunnen spreken van herkenning van diepere drijfveren door deelnemers en medewerkers. Ook geven sommige uitspraken van deelnemers en medewerkers opnieuw een bevestiging van relaties tussen wat de zorgboer belangrijk vindt en met welke keuzes dit samenhangt in de praktijk.

Op alle zorgboerderijen was verschil zichtbaar in de mate waarop deelnemers de diepere drijfveren van de zorgboer naar hun idee herkenden en konden benoemen. In het geval van minder herkenning van deelnemers kan dit soms te maken hebben met hun mogelijkheden tot abstractie en reflectie, dat beïnvloed wordt door cognitieve en sociale beperkingen. Dit hoeft echter niet te betekenen dat hun uitspraken hierdoor minder van betekenis zijn. We kunnen ze interpreteren en abstractere relaties waarnemen tussen hun uitspraken en de diepere drijfveer van de zorgboer.

Een andere verklaring voor minder herkenning kan te maken hebben met de schaal en multifunctionaliteit van de zorgboerderij en de mate van contact tussen deelnemer en zorgboer. Met name op zorgboerderij 4 is relatief minder herkenning door deelnemers ten opzichte van de diepere drijfveren van de zorgboer. Dit bedrijf heeft een grote multifunctionaliteit en de zorgboer heeft aangegeven dat hij meer als een manager over het geheel fungeert. Er is dus meer uitbesteed aan medewerkers, en relatief minder contact tussen zorgboer en deelnemer. Daarnaast heeft deze zorgboerderij als doelgroep deelnemers met een licht verstandelijke beperking en beïnvloedt dit de mate waarop zij konden reflecteren op de diepere drijfveren van de zorgboer.

3.4 SPANNINGSVELDEN TUSSEN VERSCHILLENDE DRIJFVEREN

In deze paragraaf wordt ingegaan op de dingen die volgens de zorgboeren het in de praktijk brengen van hun diepere drijfveren kunnen belemmeren. Ook worden spanningsvelden tussen de verschillende drijfveren blootgelegd.

Met name op zorgboerderij 2 wordt het belang aangegeven dat juist een zorgboerderij een stukje eigenheid moet bewaren. Met andere woorden, hogere eisen die gesteld worden aan professionalisering staat hier in spanning met wat zij zien als de kracht van het alledaagse en gewone. Ze zijn van mening dat het bieden van een alledaagse woon- en werkomgeving juist datgene is dat onderscheidt van andere zorg en deze doelgroep van deelnemers goed doet:

“Kijk is iemand psychisch helemaal in de knoop dan moet je echt naar een psychiater psycholoog gaan ...En dan hebben we wel eens een beetje de indruk, beseffen de gemeentes dat, dat je dat stukje eigenheid ook moet bewaren. En dat is soms net het gewone, net iets het gewone”.

Op zorgboerderij 4 wordt dit uitgedrukt als ‘begeleiden vanuit je hart’, in plaats van met een diploma.

Daarnaast is er, met name onder zorgboer 1 en 3 een groot verlangen naar autonomie. Dit komt onder druk te staan tegenover de verplichtingen die aan (zorg)boeren gesteld worden binnen de algemene institutionele kaders. Een voorbeeld hiervan zijn restricties als het gaat om het deelnemers tractor laten rijden, bij de bevallingen van schapen laten zijn, mee laten rijden op de hooiwagen.

In het ergste geval zouden de zorgboeren, net als veel huidige boeren en boeren die hun bedrijf hebben moeten stoppen, opnieuw bekneld worden door toenemende wet- en regelgeving. Ditmaal dubbelop: ze moeten aan zowel kwaliteitseisen vanuit de zorg als vanuit de landbouw voldoen. Te denken valt aan Arboregels, kwaliteitssystemen van boeren en zorgboeren, etc. Hiermee kan zowel het bestaansrecht van de zorgboeren als hun visie op goede zorg - het echte boerenleven delen met deelnemers en het ‘gewone, alledaagse’ bieden -, onder druk komen te staan

Wat kunnen we opmaken uit de voorgaande hoofdstukken? In hoofdstuk 2 en 3 is bewust geprobeerd ook ruimte te laten voor de lezer om eigen verbanden en conclusies te rekken naar aanleiding van beschrijvingen van drijfveren en handelingen in de praktijk. Vanuit de theorie uit hoofdstuk 1 ga ik in dit hoofdstuk in gesprek met de empirische resultaten uit hoofdstuk 2 en 3 om een antwoord te geven op de onderzoeksvraag.

Het doel van dit onderzoek was om een bijdrage te leveren aan verdere inzichten over diepere drijfveren van (zorg)boeren. Daarnaast wil ik bijdragen aan een theorie over de relatie tussen diepere drijfveren en keuzes en handelingen in de praktijk. Beide doelstellingen richten zich op een bewustwordingsproces. Dit is relevant voor zowel zorgboeren als anderen die handvatten zoeken om zich te oriënteren op hun diepere drijfveren of bepaalde (bedrijfs)keuzes. Hiervoor zijn vier casestudies uitgevoerd op verschillende zorgboerderijen, met als inclusiecriteria dat dit eerst boerenbedrijven waren die vervolgens een zorgboerderij zijn geworden.

Als uitgangspunt voor een theorie over drijfveren is de theorie van Sayer (2009) gebruikt: we houden ons bezig met het welzijn van onszelf of dat van anderen en dingen waaraan we ons hebben toegewijd. De mens heeft inherent een ethische gerichtheid, een morele overweging op basis waarvan we prioriteren en onze besluitvorming en handelingen laten informeren. Gebaseerd op Archer (2007) beschouw ik mensen als reflexieve wezens, die de wereld interpreteren op basis van de dingen die ze belangrijk vinden.

De perspectieven van zowel Bourdieu - dat wij een '*habitus*' hebben waarmee we de structuren waarmee we in aanraking komen permanent internaliseren in ons lichaam -, als Archer - dat wij op basis van zelfreflectie en emotie steeds kiezen of we structuren willen bevestigen of veranderen -, hebben volgens Sayer hun validiteit. Hij komt daarom met een aangepast concept van Bourdieu's *habitus*, dat ook ruimte laat voor zelfreflectie en emoties. Mertens & Blommestijn lijken in hun onderzoek naar diepere drijfveren van boeren uit te gaan van een vergelijkbare wisselwerking tussen structuren en zelfbeschikking: "We krijgen een kader aangereikt waarbinnen we onze eigen weg vinden" (2005: 16). Deze inzichten en concepten dienden als fundering om nuances aan te brengen in het lokaliseren waar het menselijk handelen allemaal uit voort kán komen.

Vanuit de hypothese dat vergelijkbare diepere drijfveren zowel boeren als zorgboeren richting geven in hun keuzes en handelingen, kan het kwalitatieve onderzoek van Mertens en Blommestijn bevestigd worden met dit empirisch onderzoek. Mijn resultaten tonen grote overeenkomsten aan in categorieën diepere drijfveren en bijbehorende subcategorieën. Dit geldt in het bijzonder als het gaat om de keuze om

(zorg)boer te worden en blijven. De subcategorieën gebaseerd op Simon en Steenbekkers vormen een verrijkende en verduidelijkende aanvulling, naast de impliciete en expliciete spiritualiteit die Mertens en Blommestijn willen blootleggen.

In navolging van Mertens en Blommestijn zie ik dat de ethische betrokkenheid van zorgboeren, datgene wat zij belangrijk vinden en als diepere drijfveren zien, als volgt in te delen is:

- ❖ De Uitdaging *voor jezelf*
- ❖ De Ander *horizontale verbinding*
- ❖ De Levensstijl *dynamische verbinding*
- ❖ De Essentie *verticale verbinding*

Alle categorieën en subcategorieën die naar voren komen uit de resultaten vormen een concretisering van de verscheidenheid aan diepere drijfveren. Als zodanig leveren ze een bijdrage aan het opbouwen van een theorie over diepere drijfveren. Ik kan concluderen dat diepere drijfveren een bepaalde gerichtheid hebben: op jezelf (zelfontplooiing en het creëren van zekerheid); op de ander (mens, dier, plant, aarde; een horizontale verbinding); op een levensstijl (aspecten van verschillende categorieën kunnen hier samen komen, maar ze onderscheiden zich doordat ze allen te maken met de specifieke levensstijl van (zorg)boeren; een dynamische verbinding); en op de essentie (een verticale verbinding, gericht op een gevoel van verbondenheid met een wereld van verbeelding waarbij de alledaagse realiteit wordt overstegen).

De overeenkomsten in drijfveren van boeren en zorgboeren, die allebei stuiten op beperkende structuren in de vorm van steeds strenger wordende wet- en regelgeving, sluiten aan bij het pleidooi van Sayer om het concept habitus niet volledig opzij te zetten. Zo kan de waarde die de zorgboeren hechten aan het voortzetten van de levensstijl, zoals bijvoorbeeld de betrokkenheid van familie bij het werk, gezien worden als onderdeel van hun habitus: ze zijn hierin gevormd door de generaties voor hen die ook het familieleven integreerden met het werk op de boerderij. Tegelijkertijd kan ook het concept zelfeffectiviteit verhelderen waarom boeren vanuit hun ervaring en competenties kiezen om zorgboer te worden in plaats van bijvoorbeeld het bedrijfsleven in te gaan. Hassink (2017) trekt de keuze echter breder en legt uit hoe zorgboerderijen zich binnen de samenleving hebben gevestigd en legitimiteit verworven als onderdeel van het ‘zorglandschap’. Dit gaat uit van faciliterende structuren die iemands *habitus* informeren. Hoewel ik van mening ben dat zowel het aangepaste concept van habitus door Sayer als het begrip zelfeffectiviteit bruikbaar zijn als theoretische verklaringen van menselijk handelen, blijkt het in de uitspraken van zorgboeren ingewikkeld om te duiden wanneer sprake is van zelfeffectiviteit en wanneer van elementen van habitus. De onduidelijke grenzen en moeilijke traceerbaarheid in de empirie van zelfeffectiviteit en habitus nodigen uit tot verder onderzoek.

Concluderend stel ik dat de eerste doelstelling van het onderzoek is gehaald: er is inzicht verkregen in de verscheidenheid aan aspecten van diepere drijfveren van zorgboeren. Ook hierdoor geïnformeerde keuzes en handelingen zijn geconcretiseerd, evenals herkenning van deelnemers en medewerkers. Wat betreft de relatie tussen drijfveren en de praktijk biedt Sayer's theorie bruikbare inzichten. Het invullen van het begrip diepere drijfveer als 'datgene dat een mens ten diepste motiveert', en uitgelegd als het in kaart brengen van de inherent ethische betrokkenheid van mensen zoals beschreven door Sayer, is mijns inziens hiervoor heel bruikbaar. De empirische resultaten kunnen hierop verrijkende aanvullingen zijn.

Dit onderzoek laat echter zien dat het niet eenvoudig is om zijn aangepaste concept van habitus empirisch te toetsen. Empirisch zie ik wel een bevestiging van Archer's argument dat in ieder geval gedeeltelijk keuzes terug te leiden zijn tot diepere drijfveren van zorgboeren, geïnformeerd door zelfreflectie en emoties van zorgboeren.

Door te kijken naar de uitwerking van diepere drijfveren in de praktijk, draagt dit onderzoek bij aan concrete bewustwording van hun invloed op bedrijfskeuzes. Dit kan uitnodigen tot herbezinning of nieuwe inspiratie, maar ook tot het nog explicieter communiceren van diepere drijfveren ten bate van legitimiteit of promotie. Bovendien dragen concrete praktijkvoorbeelden die deze relatie illustreren bij aan robuuster bewijs voor de argumentatie van zowel Sayer als Archer dat onze ethische overwegingen ons helpen te prioriteren en onze besluitvorming en acties informeren. De herkenning door deelnemers kan fungeren als extra validatie van de diepere drijfveren van de zorgboeren.

Tot slot luidt de beantwoording van de onderzoeksvraag: *Wat zijn de diepere drijfveren van de zorgboer en hoe werken deze door op de zorgboerderij in de praktijk?* op basis van het voorgaande als volgt: een grote diversiteit aan aspecten kan onderscheiden worden aan de diepere drijfveren van zorgboeren. Deze zijn wat betreft hun gerichtheid onder te brengen in de vier categorieën De Uitdaging, De Ander, De Levensstijl en De Essentie. Deze diepere drijfveren van zorgboeren zijn zichtbaar in het overzichtsschema op pagina 28 (figuur 1). Ze werken door in de praktijk doordat ze (bedrijfs)keuzes van zorgboeren informeren. Ook is de herkenning door deelnemers en medewerkers op zichzelf een uitwerking van de diepere drijfveren in de praktijk.

UITDAGINGEN EN BEPERKINGEN

Het onderzoek is een verkennend empirisch onderzoek naar diepere drijfveren van zorgboeren dat bestaat uit zeventien waardevolle interviews en één of twee dagen participerende observatie op elke zorgboerderij. Hierbij is gebruik gemaakt van het herziene concept van habitus zoals beschreven door Sayer (2009), dat als zodanig nog niet eerder empirisch is onderzocht. Bovendien ontbreekt een heldere afgebakende definitie van het concept diepere drijfveren, ook in het onderzoek van Mertens & Blommestijn naar diepere drijfveren van boeren. De bepaling van een geschikte

onderzoeksmethode die dit concept en de herkenning hiervan toetst kan daarom niet gebaseerd worden op veelvuldig eerder wetenschappelijk getoetste theorieën.

Het concept diepere drijfveer impliceert een diepere laag waar mensen zich mogelijk niet altijd bewust van zijn. Als mogelijke weg naar deze diepere laag baseer ik mij op het onderzoek van Mertens & Blommestijn en hanteer ik een vergelijkbare volgorde in de vragen om uiteindelijk de ‘diepere laag’ aan te boren. Ook worden voor de identificatie van de diepere drijfveren de ‘logische niveaus’ van Dilts gebruikt in de analyse. Tegelijkertijd lijkt het praktisch onmogelijk om uit te sluiten dat de zorgboeren tijdens het interview (mogelijk zelfs voor het eerst) zelf woorden geven aan een ‘diepere laag’, terwijl deze op het moment van keuzes in de praktijk niet als dusdanig overwogen zijn. De diepere laag zou nog beter onderzocht kunnen worden als benoemde drijfveren en hun uitwerkingen op meerdere tijdstippen verkend worden. Dat onze keuzes in de praktijk dan alsnog niet altijd duidelijk, en zeker niet eenvoudig, te herleiden zijn naar onze diepere drijfveren wordt geïllustreerd door Sayer (2009: 10):

“Attachments and commitments develop slowly, through a process of interaction and engagement that again lies between the extremes of osmosis through immersion in repeated practice and reflection removed from practice. They become part of our habitus. We do not simply decide one day that we are a political activist or a musician, but gradually become them through ongoing engagement in politics or music-making. Sometimes we get into these things largely unintentionally in the first instance. However, we tend to reflect on our engagement, though not necessarily in a particularly systematic or concentrated way, and adjust our relation to such practices. We may come to find that they suit us well and matter to us, but we can also be disillusioned and realise that a practice is „not for us“, that it is not what we had expected, or that it is somehow objectionable.”

Als laatste heb ik geworsteld met de duiding van Mertens & Blommestijn, die de vier drijfveren allemaal duiden als impliciet óf expliciet spiritueel. Hoewel het in het licht van hun vakgebied, religiewetenschappen, niet meer dan logisch is dat zij spreken in deze termen, vraag ik me af of het relevant is om niet expliciet spirituele aspecten te duiden als impliciet spiritueel. De aspecten die mijns inziens wel expliciet spiritueel geduid kunnen worden heb ik geschaard onder dezelfde categorie die door hen geduid wordt als expliciet spiritueel: De Essentie. Kan ook in de eerste drie categorieën een (kleine) vorm van zelftranscendentie plaatsvinden, en is er dan sprake van impliciete spiritualiteit? Mijns inziens doet dit minder recht aan de zorgboer die vertelt niet (expliciet) bezig te zijn met spiritualiteit of geloof op de zorgboerderij. Ik laat bij voorkeur de mogelijke impliciete spiritualiteit dan ook precies dat: impliciet. Hierbij sluit ik mij ook aan bij Nijboer, die in het kader van impliciete spiritualiteit opmerkt: ‘het woordeloze laat zich moeilijk inlijven in een ordeningsschema’ (2018: 69).

Dit onderzoek draagt bij aan de bredere sociologische discussie tussen kritisch realisten en structuralisten en betoogt dat reflectie en de gerichtheid van iemands ethische betrokkenheid, naast zelfeffectiviteit, levensgebeurtenissen en bepaalde structuren een rol spelen in keuzes en handelingen in de praktijk.

Door de kleinschaligheid van de zorgboerderij ('het eigen erf') kunnen zorgboeren grotendeels zelf bewuste keuzes maken voor de diverse praktijken van landbouw en zorg, zoals de omgang met mensen, met dieren en met het landschap. Niet alle zorgboeren maken hun diepste drijfveren expliciet. Toch hangen ze samen met deze keuzes. Het bepalen van diepere drijfveren van zorgboeren en de uitwerking hiervan in de praktijk zijn in deze scriptie belicht.

De diepere drijfveren zijn een samenspel van:

- Ethische en politieke betrokkenheid, die inherent is aan de mens: de mens is gericht op floreren en wil lijden voorkomen. Emoties spelen hierbij een rol.
- Spiritualiteit/religie/levensovertuiging/wereldbeeld.
- Waarden/overtuigingen.

Van onder naar boven, beginnend bij de waarden en overtuigingen, zijn dit als het ware schillen die afgepeld worden, waarbij de ethische en politieke betrokkenheid de kern vormen. Het aangepaste concept van Bourdieu's habitus zoals voorgesteld door Sayer (2009), kan gebruikt worden om de totstandkoming van onze ethische betrokkenheid te duiden. Het is hierbij van belang dat emoties en reflexiviteit gezien worden als essentiële menselijke eigenschappen, die een centrale rol vervullen in het vormgeven van betrokkenheid, keuzes en handelingen.

De drie 'lagen' van de diepere drijfveren hangen op een bepaalde manier samen. Zo is wat een mens ziet als floreren vaak gerelateerd aan (of het past binnen) een bepaalde levensovertuiging of religie, en zijn hier bepaalde individuele waarden op gebaseerd. Het samenspel van deze diepere drijfveren geven richting in keuzes en gedrag in de praktijk. De diepere drijfveren van zorgboeren zijn gericht op eigen Uitdaging; de Ander; het behouden van een specifieke Levensstijl; en een gerichtheid op de Essentie van het leven, soms expliciet verwoord als God of het goddelijke. De diepere drijfveren tonen een grotendeels overeenkomstige betrokkenheid en gerichtheid aan met eerder onderzoek naar de drijfveren van boeren die hun bedrijf voortzetten in een complexe en soms beperkende maatschappelijke context.

De nadruk op en binnen de verschillende dimensies verschilt per persoon. Deze nuances uiteten zich in verschillende bedrijfskeuzes waaronder al dan niet aannemen van personeel buiten familieleden en het in meer of mindere mate faciliteren van structuur voor deelnemers. Naast de gerichtheid op deze dimensies is opvallend dat ook

zelveffectiviteit - de ingeschatte beheersing van de eigenschappen en kwaliteiten die nodig zijn voor een zorgboer -, en levensgebeurtenissen ten grondslag lagen aan de keuze om zorgboer te worden.

Zorgboeren fungeren als waardenuitdragers op de zorgboerderij. Het onderzoek laat, uitgaande van symbolisch interactionisme, zien op welke wijze drijfveren leiden tot bepaalde keuzes in de praktijk en gecommuniceerd worden naar medewerkers en deelnemers. Herkenning van de drijfveren vindt plaats onder deelnemers en medewerkers maar dit is wel afhankelijk van de mate van contact met de zorgboer en de verschillen wat betreft het abstractieniveau van de deelnemers.

Bewustwording van de drijfveren wordt aanbevolen voor anderen die het zorgboerschap overwegen of voor bepaalde bedrijfskeuzes staan, te denken aan doelgroep, schaal en landbouwproductie.

AANBEVELINGEN

In deze paragraaf worden aanbevelingen gedaan voor vervolgonderzoek. Ook wordt ingegaan op hoe diepere drijfveren betekenisgeving voor de samenleving kunnen bevorderen, evenals betekenisgeving voor de zorgboer, deelnemer en medewerker op de zorgboerderij.

- ❖ Voor vervolgonderzoek is het interessant om de drijfveren van zorgboeren met een voorgeschiedenis of relatie tot een boerenbedrijf te vergelijken in relatie tot de drijfveren van andere doelgroepen; waaronder zorginstellingen of particulieren zonder boerenachtergrond die een zorgboerderij beginnen. Hierbij valt te verwachten dat er minder of geen sprake is van een emotionele gehechtheid aan de boerenlevensstijl. Het is de moeite waard om te onderzoeken of dit resulteert in hele andere bedrijfskeuzes.
- ❖ Onderzoek naar diepere drijfveren kan in organisaties ingezet worden als (her)oriëntatie rondom bepaalde bedrijfskeuzes. Door bewustwording van wat als waardevol beschouwd wordt en door bijvoorbeeld spanningsvelden tussen diepere drijfveren op dit gebied in kaart te brengen kan het gesprek over de gerichtheid of focus van ethische betrokkenheid nog beter gevoerd worden. Dit kan helpen in het proces van prioritering en besluitvorming.
- ❖ Deze scriptie bepleit het meenemen en expliciteren van emoties in maatschappelijke debatten. Soms zijn hiervoor antropologen, ethici, sociologen, psychologen en/of theologen nodig om te kunnen duiden welke diepere drijfveren, wereldbeelden en waarden door deze emoties en bijbehorende noties van floreren en lijden geïdentificeerd kunnen worden. De bewustwording van gedeelde existentiële waarden en van afwegingen die mensen maken in prioritering biedt kansen om zowel communicatie als onderlinge acceptatie te verbeteren.

- ❖ Dit onderzoek kan een positieve bijdrage leveren aan beeldvorming van de sector zorglandbouw. Dit onderzoek laat zien dat zorgboeren zich niet alleen (hebben) laten leiden door economisch belang. De zorgboeren zijn onder andere gericht op het zorgen voor de ander; zowel mens, dier als natuur, en zien veel kwaliteiten in hun levensstijl. Het is aan te bevelen dat de mensen die zich bezighouden met wet- en regelgeving rondom zorg en rondom landbouw zich bewust zijn van de afwegingen en de specifieke situatie van zorgboeren. Dit geldt in het bijzonder als het gaat om hun keuzes omtrent het echte boerenleven delen met deelnemers en het begeleiden vanuit het hart in plaats van met een diploma.
- ❖ Ook bepleit dit onderzoek de meerwaarde van green care op de zorgboerderij en de potentie in het voorzien in spirituele en existentiële behoeftes door het werken met de natuur. De momenten van voltooiing die het agrarisch werk oplevert spelen in het besef van ethische gerichtheid volgens Nijboer (2018: 66) een belangrijke rol. Dit sluit aan bij wat Mertens en Blommestijn beschrijven als een moment van stil staan, en zoals een zorgboer benoemt: ‘je hersenen oriënteren op de essentie van het leven’.
- ❖ Tot slot worden met name de zorgboer(en) en de werknemers geacht rolmodel te zijn voor de specifieke cultuur op de verschillende zorgboerderijen. Gesteld kan worden dat bij meer contacturen met deze waardenuitdragers, des te meer deze waarden overgenomen worden. Bewustwording van de drijfveren van de zorgboer en de manier waarop dit de praktijk op de zorgboerderij beïnvloedt, kan helpen om te kijken of dit ‘matcht’, zowel met de verwachtingen van de zorgboer zelf als met die van deelnemers en medewerkers. De kracht van de zorglandbouw zit immers voor een groot deel in de diversiteit van het aanbod.

BIBLIOGRAFIE

- Andrews, K.R. (1971) *The concept of corporate strategy*. Homewood, IL: Irwin.
- Archer, M.S. (2003) *Structure, Agency and the Internal Conversation*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Archer, M.S. (2007) *Making Our Way Through the World*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Baars, E.W., & Bloksma, J.R. (2008) *Verschuivende paradigma's binnen Landbouw & Zorg: Zorg voor gehelen en samenhangen*. Rapport M30. Driebergen: Louis Bolk Instituut.
- Bandura, A. (1997) *Self-efficacy: The exercise of control*. New York: Freeman.
- Baron, R.A., & Shane, S. (2007) *Entrepreneurship: A process perspective* (2nd ed.). Cincinnati, OH: Thomson Southwestern.
- Blumer, H. (1969) *Symbolic interactionism: Perspective and method* (1st ed.). Berkeley: University of California Press.
- Bock, B.B. & Oosting, S.J. (2010) *A Classification of Green Care Arrangements in Europe*. In: Dessein, J., Bock, B.B. (2010) *The Economics of Green Care in Agriculture*. Leicestershire: Loughborough University. Chapter 2, pp. 15 - 26.
- Boer, B. de, Hamers, J.P.H., Zwakhalen, S.M.G., Tan, F.E.S., Beerens, H.C., Verbeek, H. (2017) Green care farms as innovative nursing homes, promoting activities and social interaction for people with dementia. *Journal of the American Medical Directors Association*, 18(1), pp. 40-46. doi:10.1016/j.jamda.2016.10.013.
- Bourdieu, P. (1990) *The Logic of Practice*, Cambridge: Polity.
- Bourdieu, P. (2000) *Pascalian Meditations*, Cambridge: Polity.
- Brink, G. van den (red.) (2012) *De Lage Landen en het hogere: de betekenis van geestelijke beginselen in het moderne bestaan*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Di Iacovo, F. (2008) Social farming: charity work, income generation or something else? In: Dessein, J. (Red.), *Farming for Health, Proceedings of the Community of Practice Farming for Health*, November 2007. Gent, België: ILVO Merelbeke.
- Dilts, R. (2014) *A Brief History of Logical Levels*. NLP University. Geraadpleegd op 2 oktober 2017 van <http://www.nlpu.com/Articles/LevelsSummary.htm>
- DLO. (2014) *Zorglandbouw. Veerkrachtig inspelen op nieuwe ontwikkelingen. Multifunctioneel*. Wageningen UR, Federatie Landbouw en Zorg, Stichting Dienst Landbouwkundig Onderzoek.
- Dougherty, E. (2004) *The Balance of Practice*. Geraadpleegd op 26 oktober 2017 van <http://www.elizd.com/website-LeftBrain/essays/practice.html>
- Elings, M., Haubehofer, D., Hassink, J., Rietberg, P., & Michon, H. (2011) *Effecten van zorgboerderijen en andere dagbestedingsprojecten voor mensen met een psychiatrische en verslavingsachtergrond*. Rapport 376. Plant Research International, Wageningen University & Research. Stichting Dienst Landbouwkundig Onderzoek. Trimbos Instituut.
- Fjeldavli, E. (2006) The lay beliefs about farming for health. In: Hassink, J., Dijk, M. van. (Eds.), 2006. *Farming for Health: Green-care farming across Europe and the United States of America*. Chapter 6, pp. 73-90. Vol. 13. Springer Science & Business Media.

- Fram, S.M. (2013) The Constant Comparative Analysis Method Outside of Grounded Theory. *The Qualitative Report*, 18 (1), 1-25.
- Frijda, N.H. (2005) *De emoties. Een overzicht van onderzoek en theorie*. Amsterdam: Bakker.
- Giddens, A. (1984) *The Constitution of Society*. Cambridge: Polity.
- Hambrick, D., & Brandon, G. (1988) Executive values. In D. Hambrick (Ed.), *The executive effect: Concepts and methods for studying top managers*, 3-34. Greenwich, CT: JAI.
- Handberg, C., Thorne, S., Midtgaard, J., Nielsen, C.V., & Lomborg, K. (2015) Revisiting Symbolic Interactionism as a Theoretical Framework Beyond the Grounded Theory Tradition. *Qualitative Health Research*, 25(8), 1023-1032.
- Hassink, J. (2017) Understanding care farming as a swiftly developing sector in the Netherlands. PhD thesis. Amsterdam Institute for Social Science Research.
- Hassink, J., & Dijk, M. van. (2006) Farming for Health: Green-care farming across Europe and the United States of America. *Springer Science & Business Media*, 13.
- Hassink, J., Dijk, A. van, & Klein Bramel, D. (2011) *Waarden van landbouw en zorg*. Rapport Nr. 369. Wageningen: Plant Research International.
- Hassink, J., Hulsink, W. & Grin, J. (2012) "Care Farms in the Netherlands: An Underexplored Example of Multifunctional Agriculture—Toward an Empirically Grounded, Organization-Theory-Based Typology". *Rural Sociology* 77 (4), 569–600. doi:10.1111/j.1549-0831.2012.00089.x.
- Hassink, J., Hulsink, W. & Grin, J. (2014) "Farming with care: the evolution of care farming in the Netherlands". *Wageningen Journal of Life Sciences*. 68, 1–11. doi:http://dx.doi.org/10.1016/j.njas.2013.11.001.
- Hatton, L., & Raymond, B. (1994) Developing small business effectiveness in the context of congruence. *Journal of Small Business Management*, 33, 76-89.
- Haubehofer, D.K., Elings, M., Hassink, J., Hine, R.E. (2010) The development of green care in western European countries. *The Journal of Science and Healing*, 6(2), 106-111.
- Hopkins, S., (2011) *Growing in 't Paradijs - A Tale of Man and Nature: An exploratory study of care farming to discover what makes it a 'caring' environment*. Wageningen University Department of Social Sciences. MSc Thesis Chair Group Rural Sociology, RSO80433. <http://library.wur.nl/WebQuery/theses/1961089>.
- Kimberly, J.R. (1979) Issues in the creation of organizations. *Academy of Management Journal*, 22, 437-457.
- Meglino, B.M., & Ravlin, E.C. (1998) Individual values in organizations: Concepts, controversies, and research. *Journal of Management*, 24, 351-389.
- Mertens, F. & Blommestijn, H. (2005) *Boer in hart en ziel. Zoektocht naar de diepere drijfveren van agrariërs*. Wageningen: Stichting Vrienden van het Platteland.
- Moor, de, A.C.K. (2016) *Zorgboerderijen in Nederland. Modern geluk in een traditionele context*. Masterscriptie Religiewetenschappen, specialisatie Religiestudie. Radboud University Nijmegen.
- Morley, D.D., & Shockley-Zalabak, P. (1991) Setting the rules: An examination of the influence of organizational founders' values. *Management Communication Quarterly*, 4, 422-449.

- Nightingale, D., & Toulouse, J.-M. (1977) Toward a multi-level congruence theory of organization. *Administrative Science Quarterly*, 22, 264-280.
- Nijboer, K.W.G. (2018) *Impliciete spiritualiteit van boeren. Kwalitatief empirisch onderzoek naar impliciet spirituele ervaringen van boeren*. Masterscriptie Geestelijke Verzorging. Radboud Universiteit Nijmegen.
- Nussbaum, M. (2004) *Oplevingen van het denken. Over de menselijke emoties*. Amsterdam: Ambo.
- Ortner, S.B. (1989) *High Religion: A Cultural and Political History of Sherpa Buddhism*. Princeton: Princeton University Press.
- Roothaan, A. (2005) *Terugkeer naar de natuur. De betekenis van natuurervaring voor een nieuwe ethiek*. Kampen: Klement.
- Sayer, A. (2009) “*Bourdieu, ethics and practice*”, Lancaster, Lancaster University geraadpleegd op 20 maart 2018 van http://www.lancaster.ac.uk/fass/resources/sociology-online-papers/papers/sayer_chapter3_bourdieu_ethics_&_practice.pdf
- Sayer, A. (2011) *Why Things Matter to People: Social Science, Values and Ethical Life*. Cambridge University Press.
- Schatzki, T.R. (1997) Practices and actions: A Wittgensteinian critique of Bourdieu and Giddens. *Philosophy of the Social Sciences*, 27(3), 283-308.
- Schnabel, P. (2001) *Waarom blijven boeren? Over voortgang en beëindiging van het boerenbedrijf*. Rondetafelconferentie SCP, 17 oktober 2001. In: Mertens, F. & Blommestijn, H. (2005) *Boer in hart en ziel. Zoektocht naar de diepere drijfveren van agrariërs*. Wageningen: Stichting Vrienden van het Platteland.
- Sempik, J., Hine, R. & Wilcox, D. (eds.) (2010) *Green Care: A Conceptual Framework*, A Report of the Working Group on the Health Benefits of Green Care, COST Action 866, Green Care in Agriculture, Loughborough: Centre for Child and Family Research, Loughborough University.
- Simon, C. & Steenbekkers, A. (2006) *De boer als maatschappelijk ondernemer*. In: SCP. *Investeren in vermogen*, 215-253, Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Waaijman, K. (2000) *Spiritualiteit. Vormen, grondslagen, methoden*. Kampen, Nederland: Uitgeverij Kok.
- Wydler, H. (2012) *Arbeitszufriedenheit aus Diversifikationsstrategien – das Beispiel Care Farming [Work Satisfaction in Farm Diversification Strategies – the Case of Care Farming]*. *Jahrbuch der Österreichischen Gesellschaft für Agrarökonomie*, 21(2), 155-164.
- Zald, M.N., & Useem, B. (1987) “Movement and countermovement interaction: mobilization, tactics, and state involvement.” In: *Social movements in an organizational society*, Zald, M.N. & McCarthy, J. D (ed.). New Brunswick, N.J.: Transaction.

I. RESPONDENTNUMMERS

Rol	Respondentnummer	Zorgboerderij
Zorgboer	R1	ZB1
Deelnemer	R2	ZB1
Deelnemer	R3	ZB1
Deelnemer	R4	ZB1
Zorgboer	R5	ZB2
Zorgboerin	R6	ZB2
Medewerker (zoon)	R7	ZB2
Medewerker (dochter)	R8	ZB2
<i>Ouders en kinderen</i>	<i>Veldwerknootities van informele gesprekken</i>	ZB2
Zorgboer	R9	ZB3
Deelnemer	R10	ZB3
Deelnemer	R11	ZB3
Deelnemer	R12	ZB3
Medewerker	R13	ZB3
Deelnemer	R14	ZB4
Zorgboer	R15	ZB4
Deelnemer	R16	ZB4
Medewerker	R17	ZB4

II. SPECIFICATIES PER ZORGBOERDERIJ

Zorgboerderij 1	Zorgboerderij 2	Zorgboerderij 3	Zorgboerderij 4
· Doelgroep: volwassenen met verslavingsproblematiek; psychische problematiek; ASS; ex-gedetineerden · Weinig structuur · Wonen en dagbesteding · Zoon en schoondochter, kleinkind betrokken · Multifunctioneel · Zelf begeleider, net als zoon · Aantal vrijwilligers en begeleiders	· Doelgroep: kinderen met ASS · Veel structuur · Paar dagen per week dagbesteding, bezig met logeeropvang · Zoon, schoondochter, kleinkinderen, dochter betrokken · Zorg · Zelf begeleiders net als zoon, schoondochter en dochter · Geen vrijwilligers en begeleiders buiten familieleden	· Doelgroep: volwassenen met verstandelijke beperking; ASS; NAH; verslavingsproblematiek; gedragsproblematiek; psychosociale problematiek; ex-gedetineerden · Variërende hoeveelheid structuur · Vijf dagen per week dagbesteding · Vrouw zijdelings betrokken, soms samenwerking met werk zoon · Bedrijfsmatig agrarisch · Zelf geen begeleider, begeleidt wel sommige activiteiten en stuurt begeleiders aan · Aantal vrijwilligers en begeleiders	· Doelgroep: volwassenen met lichte verstandelijke beperking; ASS · Veel structuur · Vier dagen per week dagbesteding · Zoon, schoondochter betrokken, samenwerking met werk/dagbesteding dochter · Bedrijfsmatig agrarisch & multifunctioneel · Zelf geen begeleider maar manager bedrijf, zoon manager begeleiders · Veel vrijwilligers en begeleiders

III. INTERVIEWHANDLEIDING

Interview handleiding zorgboeren

Uitleg doelstelling interview:

- Onderzoek naar de overtuigingen en motivaties drijfveren van de zorgboer en de bijdrage van zorgboerderijen aan zingeving

Geeft u toestemming voor het maken van een geluidsopname en gebruik van de uitgewerkte data voor:

- Mijn master scriptie en verder onderzoek
- Gebruik en mogelijke publicatie project Wetenschapswinkel

Van belang: geschiedenis van het bedrijf, motivatie, betekenis van het werk, en fundamentele drijfveer.

SQUIN ¹³	Kunt u me het levensverhaal van deze zorgboerderij vertellen, en daarbij aangeven welke overtuigingen een rol speelden?
Omgeving	Kunt u iets vertellen over de geschiedenis en context van de zorgboerderij? Wie zijn er allemaal betrokken bij de zorgboerderij? Wat is hun rol?
Gedrag	Hoe ziet uw dag op de zorgboerderij er doorgaans uit?
Vermogens	Wat is er nodig om op een zorgboerderij te werken? Voor zowel deelnemers als boer, begeleider? Hoe heeft u uzelf hier ontwikkeld? Hoe komt dat?
Overtuigingen	Wat vindt u belangrijk? Vanuit welke waarden overtuiging heeft uw zorgboerderij vorm gekregen? Wat is uniek aan een zorgboerderij? Wat maakt u een goede zorgboer?
Landbouw/veeteelt	Hoe groot is deze boerderij? Wat doet u hier aan voedselproductie of natuurbeheer? Wat betekent de productie van voedsel voor u? • Doel en/of middel• Onderliggende waarden Hoe brengt u uw voedsel aan de man? Wat maakt dit volgens u een goed agrarisch bedrijf?

¹³ Single QUestion Induced Narrative methode.

	Is de productie en de schaal veranderd in de loop van de tijd?
Zorg	Welke zorg biedt u aan op deze zorgboerderij? Welke deelnemers zijn er? Waarom heeft u gekozen voor een zorgboerderij? Wat betekent het leveren van (goede) zorg voor u? • Doel en/of middel • Onderliggende waarden Hoe biedt u zorg op de zorgboerderij? Wat onderscheidt u van andere zorgaanbieders? Hoe gaan voedselproductie/natuurbeheer en het bieden van zorg/welzijn samen?
Identiteit/Missie of doel	Waarvoor doet u wat u doet? Redenen? Kunt u me vertellen welke betekenis deze zorgboerderij voor u heeft? Wat onderscheidt u van andere zorgboeren/zorgboerderijen?
Spiritualiteit, hoger doel	Op welke momenten ervaart u de essentie van uw zorgboerderij? Wat is uw idee over zingeving? Hoe draagt uw zorgboerderij hieraan bij? En hoe zorgt u voor uw eigen zingeving? Wat vraagt het van u om zorgboer te zijn? Welke betekenis geeft u aan uw werk?
Overig	Welke nadelen problemen grenzen kansen ziet u bij zorgboerderijen? Waar wordt u warm of blij van, waar loopt u tegenaan?

IV. VOORAF OPGESTELDE CODELIJST

Deze codelijst is vooraf door mij opgesteld op basis van de categorieën en subcategorieën van (diepere) drijfveren door Mertens & Blommestijn (2005) en Simon & Steenbekkers (2006). De vier categorieën diepere drijfveren zijn overgenomen van Mertens en Blommestijn. De subcategorieën zijn samengesteld op basis van verschillende aspecten benoemd door beide bronnen.

Categorie diepere drijfveer	Subcategorieën
De Uitdaging	Bedrijfscontinuïteit, inkomen, zekerheid, veiligheid Specifieke competenties inzetten; zorgvuldig handelen; preventief handelen; innovatie; uitdaging van ondernemen (uitdaging van iets nieuws) Waardering, erkenning, verbeteren imago Niet-plattelanders laten kennismaken
De Ander	Zorgen voor/veiligheid bieden Gelijkwaardigheid nastreven, autonomie voor deelnemer Verantwoordelijkheid voor natuur en dier Milieu en ecologische duurzaamheid bedrijfsvoering: agrarisch natuurbeheer, biologische teelt
De Levensstijl	Tradities/leefstijl doorgeven Werk is belonend Manier van leven: vrijheid, vrijheid in ondernemerschap, veelzijdigheid, eigen baas Manier van leven: gezin, samen Manier van leven: makkelijk sociale contacten Boer als levensstijl: hun manier van leven (ermee opgegroeid), emotionele waarde Ritme van de seizoenen, genieten van buitenzijn, schoonheid, rust Contact met dieren en planten Wij-gevoel (refereren aan boerengemeenschap of zorgboeren gemeenschap)
De Essentie	Verbondenheid met God of het goddelijke; verantwoording; medemens; rentmeesterschap; onderdeel van iets groters; leven en dood; dankbaarheid